

PARADOXAAL CHINA
WESTERSE PERCEPTIE, OOSTERSE REALITEIT

Er wordt veel over China beweerd, geschreven en gesproken. Is China een kolonisator in Afrika of een partner in ontwikkelingshulp? Is China een dictatuur die mensenrechten schendt of een democratie-in-wording? Moeten we vrezen voor Chinese productkwaliteit of wordt Nederland overstroomd door Aziatische hi-tech?

Het lijkt vrijwel onmogelijk om uit te vinden wat er waar is van onze perceptie van China. Sterker zelfs, door de grote Chinese culturele, regionale en economische diversiteit is alles wat je over China beweert waar én tegelijk onwaar.

Deze populairwetenschappelijke bundel is geschreven door bekende China specialisten. Het boek legt het spanningsveld bloot tussen Westerse percepties en de Chinese realiteit. Het is een vlot en degelijk boek dat China's ontwikkeling in al zijn tegengestelde facetten belicht.

Met bijdragen van:

Jan Willem Blankert, Gladys Pak Lei Chong, Meine Pieter van Dijk, David Fouquet, Marieke Havinga, Peter Ho, Ingrid d'Hooghe, Boi Boi Huong, Jeroen de Kloet, Frans-Paul van der Putten en Marlou Visser.

Over de redacteur

Peter Ho is hoogleraar Chinese Economie en Ontwikkeling aan de Universiteit Leiden, en publiceerde vele boeken over China waaronder de bestseller *Dat is Chinees voor Mij* (De Geus).

 Parthenon

CHINA IN VERANDERING

PARADOXAAL CHINA
WESTERSE PERCEPTIE, OOSTERSE REALITEIT

Peter Ho (red.)

PARADOXAAL CHINA
WESTERSE PERCEPTIE
OOSTERSE REALITEIT

Peter Ho (red.)

 Parthenon

Paradoxaal China

Paradoxaal China

Westerse perceptie, oosterse realiteit

onder redactie van

Peter Ho

Parthenon
Almere

Uitgeverij Parthenon
Eikenstraat 39
1326 AG Almere
parthenon@xs4all.nl
www.uitgeverijparthenon.nl

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan, dient men de wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in readers en andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden.

© 2010 Peter Ho. Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens-bestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier, zonder vooraf-gaande schriftelijke toestemming van de rechthebbenden.

© 2010 Peter Ho. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior permission in writing from the proprietors.

OMSLAG: Löss *grafisch ontwerpers*, Amsterdam
TREFWOORDEN: China, moderne geschiedenis
NUR: 686 (moderne geschiedenis)
ISBN/EAN: 978 90 79578 xxx

Inhoud

1. Inleiding: China, Cultuur en Confucianisme: Onze perceptie, hun realiteit, <i>Peter Ho</i>	x
2. Westerse Beelden over China: Van Mao tot Tian'anmen <i>Jan Willem Blankert, David Fouquet, Ingrid d'Hooghe, Boi Boi Huong en Frans-Paul van der Putten</i>	x
3. Chinese investeringen in Nederland: Neemt China Nederland over? <i>Meine Pieter van Dijk</i>	x
4. Hoger onderwijs en wetenschap in China: Van Ontwikkelingsland tot Kenniseconomie? <i>Marieke Havinga en Peter Ho</i>	x
5. China's invloed in Afrika: Een vat vol tegenstrijdigheden? <i>Meine Pieter van Dijk</i>	x
6. Chinese geneeskunst versus Westerse scepsis <i>Marloe Visser</i>	x
7. Olympische Spelen en mondiale beeldvorming: Zijn de meeste dromen bedrog? <i>Jeroen de Kloet en Gladys Pak Lei Chong</i>	x
Over de auteurs	x
Index	x

I. China, Cultuur en Confucianisme: Onze perceptie, hun realiteit?

Peter Ho
Rijksuniversiteit Groningen

Inleiding

Er wordt veel over China beweerd, geschreven en gediscussieerd. Is China een dictatuur of een democratie-in-wording? Is het een kolonisator in Afrika of een partner in ontwikkelingshulp? Moeten we vrezen voor Chinese product-kwaliteit of wordt Nederland overstroomd door Aziatische hi-tech? Uit de wirwar van mediaberichten lijkt het haast onmogelijk te begrijpen wat er waar en onwaar is van China. Sterker zelfs, door de Chinese culturele, regionale en sociaal-economische diversiteit is alles wat je over China beweert wel waar én onwaar. China is vandaag de dag niet meer de dictatoriale één-partijstaat van Rode Gardisten, allesoverheersende censuur, en tanks op het Plein van de Hemelse Vrede. Maar net zo min is het die fantastische markt van 1.3 miljard Chinezen, waar je per se naar toe moet als je mee wilt doen met het grote geld. De waarheid ligt – zoals Confucius zou zeggen – ergens in het Midden.

Het is tegen deze achtergrond dat deze bundel is uitgebracht als tegenwicht aan de 'China-bashing' maar ook aan de China-euforia, welke doorgaans de toon in de media zetten. Dit boek betoogt dat onze kijk op China zich niet verhoudt tot de werkelijkheid. China wordt beschreven als dat land met draconische maatregelen zoals de één-kind politiek en een burger-registratiesysteem dat niet onder zou doen voor Zuid-Afrikaanse apartheid; maar ook als het land met gloednieuwe achtbaanswegen, mega-bruggen, dynamische miljoenensteden, en wellicht binnenkort een heuse hogesnelheidslijn naar Europa. De Volkskrant (11 Maart 2010) berichtte lyrisch dat China serieus naar deze optie keek: de 13.000 km van Peking naar London in

48 uur. Dat is nog eens wat anders dan, ~~bijvoorbeeld~~, de besluitvorming over de Zuiderzeelijn die na meer dan een halve eeuw gesteggel in de la verdwijnt, of het gedoe rond de HSL die jarenlang een slakkengangetje moest rijden tussen Amsterdam en Brussel. Maar eigenlijk zegt de paradoxale berichtgeving niet zoveel over China, maar meer over onze Westerse perceptie van het land, zijn maatschappij, economie, en cultuur.

Laten we dit laatste eens nader beschouwen: de Chinese cultuur. Sommige Westerlingen schrijven het economische én maatschappelijke succes van China toe aan het Confucianisme: ofwel, een 'booming' market en een tevreden middenklasse zonder democratie. Anderen zien in het Confucianisme een verklaring voor het Chinese gebrek aan individuele expressie, mensenrechten en vrijheid. Sinds Deng Xiaoping, de voormalige Chinese president en architect van de economische hervormingen, China eind jaren zeventig liet proeven van de markteconomie, ~~is~~ het land in rap tempo verstedelijkt, verwesterd, en 'gedeïdeologiseert'. De politieke generatie die het land nu ~~de 21e eeuw~~ inleidt, kent de verschrikkingen van het verleden, en heeft ideologie vervuult voor pragmatisch socialisme – een Marx-Leninistisch uitgangsbord voor een kapitalistische toko.

Voor de jongeren die de topuniversiteiten bestormen is '6/4' (de studentenopstand van 4 juni 1989) slechts een verre kreet, laat staan de Grote Sprong Voorwaarts en de Culturele Revolutie. Hun streven is het doorstaan van de moordende competitie van China's onderwijssysteem, en het veroveren van een baan temidden van tienduizenden andere afgestudeerden. Deze generatie houdt zich bezig met de nieuwste mode van Prada, elektronische gadgets, popmuziek en het verzinnen van hilarische parodieën daarop (kijk op YouTube maar naar 'DaDaDa' en 'Back Dormitory Boys'). Meer dan hun ouders, die de nieuwe middenklasse vertegenwoordigen, lijkt hun zorg een materialistische, geen ideologische. Westerlingen vragen zich weleens af hoe lang Confucianistische waarden als opofferingsgezindheid, trouw en discipline nog standhouden nu China in ijlt tempo moderniseert? Zal deze eeuwenoude levensbeschouwelijke pilaar onder de Chinese maatschappij worden vervuurd voor Westers individualisme en consumentisme?

Schrijven over cultuur is als het proberen te grijpen van een ~~paling~~ in een emmer snot. Laten we vooropstellen dat er geen 'traditionele' Chinese cultuur bestaat alsof die in steen is uitgehouwen. De Chinees tijdens de Han dynastie streefde niet dezelfde normen en waarden na als de Chinees onder Mao, of de Chinees van vandaag. Anderzijds, de Chinese cultuur heeft wel altijd een eigen signatuur met een onweerstaanbaar AXE-effect gehad. De

grensvolken die de Chinezen het leven zuur maakten tijdens invallen en bezettingen – de Liao, Tangut, Mantsjoes en Mongolen – zonder uitzondering werden zij Chinees. Van woeste nomade te paard veranderden ze in een beschaafde Confucianist. Het behoud van eigen identiteit is een illusie tegenover een Confucianistische overmacht, ook al weiger je een Chinese achternaam of je voeten in te binden. De stichter van de Liao dynastie, Abaoji, die vloeiend Chinees sprak, deed dit nooit voor eigen stamleden. Vlak voor zijn dood sprak hij de hoop uit dat zijn volk het rauwe ‘Nomade-Zijn’ zou behouden, en niet ‘week’ zou worden als een Chinees. Helaas, het Confucianisme is sterker gebleken en heeft evenzo het cultureel genoom van zijn volk bepaald, als dat van de Chinees.

Chinezen claimen een welhaast ononderbroken geschiedenis van de vroegste tijden tot nu. Het is een verleidelijke interpretatie voor een historie die – anders dan van welk volk ook – zoveel schijnbare parallellen kent met het heden. Terwijl het Maya net zo ver van de moderne Mexicaan afstaat als het hiërogliefenschrift van de hedendaagse Egyptenaar, schrijft de Chinees vandaag de dag zijn karakters niet veel anders dan tweeduizend jaar geleden. De spaghetti bolognese zal weinig meer van doen hebben met de dagelijkse spijs in het oude Rome. Maar een paar jaren terug berichtte het wetenschappelijk tijdschrift *Nature* dat Chinese archeologen een oude keramieken kom hadden gevonden. Toen zij deze voorzichtig omdraaiden troffen ze een maaltijd noedels aan, duizenden jaren oud, maar vrijwel niet te onderscheiden van de noedels die nog steeds op elke straathoek in China worden verkocht.

Deze geschiedenis is voor de Chinees het culturele referentiekader waaruit naar hartelust geput wordt voor symbolen en concepten, die steeds weer worden aangehaald, uitgevonden, of voorzien van een nieuwe interpretatie. Dit is de ziel van de natie, en de reden waarom het Chinese hartland al ruim twee millennia – ondanks fenomenale culturele en maatschappelijke centrifugale krachten – toch telkens weer bij elkaar komt. De normen en waarden die dit referentiekader schragen, kunnen in één woord worden samengevat: Confucianisme.

De Chinees is en blijft een verstokte Confucianist, ondanks zijn geloof in een Taoïstische Weg of een Boeddhistisch karma. In die zin heeft het Confucianisme China evenzo gevormd als het Christendom het Westen en de Islam het Midden-Oosten. Het Confucianisme is de filosofie van het collectief, en onderscheidt hiertoe vijf relaties: vorst versus onderdaan; man versus vrouw; vader versus zoon; oudere broer versus jongere broer; en oudere

vriend versus jongere vriend. Het sociale cement wordt gevormd door waarden als harmonie, zelfbeheersing, medemenselijkheid, en respect.

Voor de Westerling lijken de effecten van het Confucianisme in China overduidelijk. Met een zekere gelatenheid aanvaardt de Chinees zijn leven tussen de massa's, en maakt hij zijn belangen ondergeschikt aan die van het collectief – de staat, de werkgever, maar vooral... de familie. Met hetzelfde gemak als de Chinees ervoor kiest om op een klein oppervlak samen te leven met grootouders, kleinkinderen, en ooms en tantes erbij, zo kiest hij ervoor om jaren gescheiden te leven omdat het werk dit vereist. Het één-kind beleid is voor de Westerling een onaanvaardbare aantasting van de universele mensenrechten. Maar vraag een Chinees naar zijn mening, en de meerderheid zal zonder aarzeling antwoorden dat er geen andere mogelijkheid is wil een land met zoveel inwoners zich kunnen ontwikkelen. Volgens de inmiddels overleden schrijver Bo Yang, is het Confucianisme een vat met taaie, donkere soyapasta. Iedere Chinees die erin valt, komt eruit als een identieke, gefermenteerde soyaboon. Is China dan een land van cyborgs met het Confucianisme als besturingssysteem 2.0?

 Zo een visie is een misvatting van de Chinese psyche, en van het Confucianisme zelf. In een tijd toen vorsten veelvuldig sjamanen raadpleegden en boeren nog geloofden in Hemelse Honden, demonen en ander bovenaards gespuis, riep Confucius: 'Respecteer de geesten en zielen, maar hou ze op afstand. Dat is wijsheid.' In een tijd dat de Chinezen – heersers en overheersers – strak vasthielden aan 'de Riten' om hun leven te structureren, predikte hij: 'Bij het uitvoeren van de riten is het beter te eenvoudig te zijn dan te overdadig. (...) Het gevoel is belangrijker dan het exact naleven ervan.' Iemand die zoiets waagt te zeggen is geen machtswellusteling die het volk door culturele hersenspoeling tot slaaf wil maken. Zo iemand is een pragmatische humanist, omdat hij de regels niet als ijkpunt neemt, maar de mens en zijn relaties. Dit is zoals de Chinees het Confucianisme leeft.

Niet alleen doet onze Westerse perceptie weinig recht aan de Chinese cultuur. Het omgekeerde geldt evenzo. Over en weer, aan Chinese en Nederlandse zijde insgelijk, heersen misverstanden over elkaar. Wat de Nederlander ervaart als indirectheid, is voor de Chinees een expressie van harmonie en zelfbeheersing: gevoelens uit je niet lukraak als je daarmee de ander in verlegenheid brengt of erger, het gezicht laat verliezen. De strakke tafelzitting tijdens vergaderingen, en de afgemeten adressering van elkaar als meester, professor, directeur, en divsihoofd zus en zo; voor de Chinees is het een teken van respect. In Nederlandse ogen waar men tutoyeert vanaf uur nul

doet het aan als een keurslijf van sociale hiërarchie. In de opvoeding besteedt de Nederlander veel aandacht aan zelfontplooiing. Ziet een Chinees daarentegen een Nederlands schoolplein vol ravottende kinderen, dan ziet hij chaos en een totaal gebrek aan discipline.

Onlangs werd aan Chinese topambtenaren de vraag voorgelegd wat hun grootste zorg was. Nog voor 'werkloosheid', 'corruptie' en 'sociale zekerheid', eindigde het antwoord: 'het verlies van normen en waarden.' Ook Chinese politici zelf zijn bezorgd over de erosie van de Chinese cultuur door de oprukkende verwesterlijking. Maar ondanks de enorme maatschappelijke veranderingen die er in China hebben plaatsgevonden – een toenemend individualisme, materialisme, en mercantilisme – blijft er een sterk collectieve beleving bestaan. Noem het de psyche van China, een Confucianistische culturele pit, of het Chinese AXE-effect. Zelfs de grootste cultuurcriticus is stekeblind als hij niet de schim van Confucius ontwaart, die nu nog over het dagelijks leven van de Chinees hangt.

Door de vrije, autonome burger, die immer zijn rechten eist, is onze democratie geworden tot wat zij is. In Nederland hoeft de politiek de burger niet op te roepen tot een debat over normen en waarden, dat bepaalt hij zelf wel. Tegen deze achtergrond lijkt het Confucianisme met zijn collectivistische inslag eerder een obstakel voor democratie, dan een stimulans. We zeggen het niet, maar denken wel: de doorsnee Chinees of 'Wang met de pet' is vast niet goed snik dat hij zich door het Confucianisme laat ringeloren. Maar is dat wel zo?

In Nederland is het verkeer strak gereguleerd door een overvloed aan stoplichten, verkeersborden, en gescheiden fietspaden. Snijdt iemand je de weg af, dan scheld je hem verrot, bij een bumperklever trap je op de rem; en rijdt er eentje over de vluchtstrook, dan gooi je het autoportier open. In China lijkt wet noch regel het verkeer te leiden. Als in een woeste mierenhoop rent, rijdt, en fietst iedereen kriskras door elkaar. Tot op de milimeter nauwkeurig (iets verder en je buitenspiegel ligt eraf) haalt men halsbrekende toeren uit, maar vrijwel zonder ongelukken. Mensen snijden elkaar continu de pas af, bumperkleven bij het leven, en gebruiken de vluchtstrook als inhaalstrook. Er wordt niet gefoeterd of met opgeheven middelvingers gewerkt, maar men houdt eenvoudig rekening met elkaar. De oude Confucius zou zich in zijn graf omdraaien, maar zijn hedendaagse invloed laat zich misschien nog het meeste gelden in het Chinese verkeer.

Nederland kan er prat op gaan de kandidatuur voor de Olympische Spelen eens succesvol te hebben getorpedeerd. Bij monde van het Amsterdams

‘Komité Olympische Spelen Nee’ werden de internationale IOC leden overladen met pek en veren, en de Spelen geridiculiseerd als kapitalistische verspillig. Toen China zich kandidaat stelde, verfde men het gras zodat de anders droge gazons van Peking extra groen oogden. De dag dat de Spelen werden toegewezen, sprong de natie een gat in de lucht, omdat ‘na anderhalve eeuw door het Westen met de nek te zijn aangekeken sinds de Opium-oorlog, er eindelijk internationale erkenning is.’ Er zijn twee elementen uit deze reactie te distilleren. Eén, het binnenhalen van de Spelen wordt – net als al het andere dat voor de Chinees belangrijk is – direct verbonden met de historie. Twee, de Spelen worden door de Chinezen sterk beleefd als een gemeenschappelijk doel waaraan iedereen een steentje bijdraagt.

Hetzelfde geldt voor de World Expo in Shanghai. China heeft zich kosten nog moeite gespaard om dit evenement in huis te halen. Het welslagen ervan wordt gezien als een nationale onderneming en verantwoordelijkheid, maar ook als een manier waarop China, dat zich meer dan anderhalve eeuw in een hoek gezet voelde, internationale erkenning heeft verkregen. Zo schrijven de organisatoren ervan op hun website: ‘China owes its successful bid for the World Expo to the international community’s support for and confidence in its reform and opening-up. The exposition will be the first World Expo in a developing country, which gives expression to the expectations the world’s people place on China’s future development.’

De verbintenis van de Spelen en de World Expo met de idee van een gezamenlijk China – één natie, één historie, en één belang – doet ons weer denken aan een post-modernistische constructie, een culturele hersenschim, of ronduit een product van de Communistische propaganda. Maar de Communistische Partij zou er niet in zijn geslaagd de Spelen en de Expo succesvol aan een idee te koppelen, als dit niet op de een of andere manier al onder de Chinezen leefde. In die zin appelleerden de Chinese autoriteiten eerder aan een bestaand collectief idee, dan dat ze deze actief vormden.

Het moge duidelijk zijn dat we van China slechts een glimps zien, en dan nog slechts dat wat we willen zien. Anderszijds is elke perceptie van eender welke realiteit, per definitie een culturele constructie. Om juist met deze wetenschap te pogen China recht te doen, is de uitdaging waar dit boek voor staat. De verschillende auteurs in deze bundel balanceren op een slap koord tussen perceptie en realiteit. Maar anders dan het beeld te schetsen van een autoritaire staat, of van een mega-markt waar ‘the sky the limit is’, proberen de auteurs China in al zijn tegengestelde facetten te belichten.

In deze poging passeren thema's die regelmatig in de media figureren, de revue: het 'Gele Gevaar' met zijn toenemende bedrijfsovernames in het buitenland; China als neo-koloniale macht die Afrikaanse natuurlijke hulpbronnen leegplundert; China als land van whizkids, razendsnelle innovatie en technologische ontwikkeling; de Chinese geneeskunst als kwakzalverij of als panacea voor klachten van haaruitval tot hoofdpijn; het dynamische China van de Olympische Spelen en de World Expo; en het China die een dictatuur rechtvaardigt met Confucianistische normen, of het China als opkomende verantwoordelijke mondiale speler. De stukken zijn bedoeld als een reminder: om immer kritisch te zijn over hetgeen we zien of menen te zien.

2. Westerse Beelden over China: Van Mao tot Tian'anmen

Jan Willem Blankert, David Fouquet, Ingrid d'Hooghe,
Boi Boi Huong en Frans-Paul van der Putten

Overmatig kritisch?

Het Westen kijkt met een kritisch blik naar China's politieke systeem, zeker sinds het neerslaan van de studentendemonstraties op het Tian'anmen plein in 1989. Westerse media, mensenrechtenorganisaties en politici vestigen met grote regelmaat de aandacht op thema's als corruptie, de positie van etnische minderheden, en beperkingen op de terreinen van godsdienstvrijheid en de vrijheid van meningsuiting. Naast binnenlandse kwesties wordt ook China's buitenlandse beleid in toenemende mate kritisch gevolgd. Het gaat daarbij om ontwikkelingen als de militaire modernisering van China en de in sommige ogen te vriendschappelijke houding van Beijing tegenover de regimes in landen als Myanmar (Birma), Zimbabwe en Soedan – regimes die op grote schaal mensenrechten schenden en waarmee het Westen het contact liever mijdt. Een belangrijk element in de Westerse perceptie is de opvatting dat China's politieke ontwikkeling stagneert, of zich in elk geval langzamer beweegt dan wenselijk is. De huidige machthebbers houden krampachtig aan de macht – gevolg van het ontbreken van een democratisch systeem – wat weer zou leiden tot een repressief, incompetent binnenlands beleid en een onverantwoordelijk buitenlands beleid.

Deze beeldvorming roept verschillende vragen op. Een van de belangrijkste daarvan is of het beeld dat veelal van China geschetst wordt overmatig negatief is. Naast negatieve elementen worden in het Westen immers vaak ook positieve aspecten benadrukt, met name waar het China's culturele erfenis en economische prestaties betreft. China's economische beleid wordt als relatief succesvol beoordeeld, en de langtermijn visie, daadkracht en continu-

iteit van de politieke leiding worden regelmatig in positieve zin genoemd. Is er wel sprake van negativisme? China is niet het enige land waar het Westen met een kritische blik naar kijkt. Waarin onderscheidt zich de kritische Europese houding tegenover China bijvoorbeeld van de eveneens kritische houding tegenover de Verenigde Staten? Verder is het belangrijk na te gaan wie precies in het Westen welk beeld heeft; behalve verschillen tussen Westerse landen onderling zijn er ook verschillen in beeldvorming tussen groepen als journalisten en politici. Of de oorzaak van die verschillen en van het vermeende negativisme vooral gezocht moeten worden in een gebrek aan goede informatiebronnen en kennis is onduidelijk. Wel helder is dat de mogelijke invloed van negatieve beeldvorming op de betrekkingen tussen China en het Westen meer aandacht nodig heeft.

Binnen dit hoofdstuk staan twee vragen centraal: is er sprake van een onevenwichtig negatief beeld van China, en zo ja, hoe relevant is dit voor de betrekkingen tussen het Westen (in dit geval Europa) en China. Drie gebieden waarop in het Westen een negatieve visie lijkt te overheersen worden daarbij nader bekeken: het beleid van de Chinese regering ten tijde van het leiderschap van Mao Zedong, de rol die China speelt in internationale veiligheidsbetrekkingen, en de huidige binnenlandse politieke en mensenrechtensituatie. De analyse is gebaseerd op beeldvorming zoals die door de auteurs in veelgebruikte Westerse bronnen wordt aangetroffen.

De tijd van Mao

Er kan gesteld worden dat de Westerse beeldvorming over het China ten tijde van Mao Zedong eenzijdig en ongenueanceerd is. Invloedrijke romans, zoals bijvoorbeeld *Wild Swans* van Jung Chang uit 1991 (in Nederland verschenen als *Wilde Zwanen*), schetsen veelal een versimpeld beeld van een complexe werkelijkheid. De nadruk ligt daarbij op de grote armoede in de jaren vijftig en zestig en de vervolging van intellectuelen, dissidenten en minderheden ten gevolge van de alleenheerschappij van de Communistische Partij sinds 1949. Ook onlangs tijdens het zestigjarige bestaan van de Chinese Volksrepubliek werd in de Westerse media dit beeld opnieuw prominent naar voren gebracht. Bovendien wordt in deze beeldvorming zelden het verloop van veranderingen in de tijd meegenomen, zo bijvoorbeeld het feit dat China voor 1949 in een veel slechtere sociaal-economische situatie zat.

Het China dat Mao in 1949 erfde, was verscheurd door een eeuw van oorlogen en onderdrukking door de grote mogendheden van die tijd: Groot-

Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Rusland, Japan en de Verenigde Staten. China werd nooit formeel een kolonie maar trof daarmee een lot dat nog slechter was dan dat van de gekoloniseerde delen van de wereld. In het geval van China voelde geen enkele mogendheid zich verantwoordelijk voor het welzijn van de bevolking en de stabiliteit van het land. Het wegvallen van een effectieve overheid had grote gevolgen voor de fysieke veiligheid van de burgerbevolking. Er was nauwelijks bescherming tegen overstromingen, hongersnoden, criminaliteit en geweld door bandieten en plunderende militairen.

Het is van belang de situatie van de jaren vijftig en zestig tegen de achtergrond van de chaos van voor 1949 te bekijken. De economische groei van China sinds eind jaren zeventig was niet mogelijk geweest als daar niet een basis voor was gelegd in de voorgaande decennia. De nieuwe Communistische regering stond in 1949 voor een gigantische uitdaging, en slaagde er in om op economisch terrein in zeer korte tijd belangrijke resultaten te boeken. Landhervormingen gaven velen op het platteland nieuwe overlevingskansen, en de immense inflatie van de late jaren '40 werd onder controle gebracht. Ondanks dat het beleid veel slachtoffers maakte onder voormalige grootgrondbezitters, lijkt de Chinese bevolking er als geheel op vooruit gegaan te zijn. Het verbeteren van de voedselvoorziening, gezondheidszorg en hygiëne verhoogde de gemiddelde levensverwachting van de Chinese bevolking van 36 jaar in 1949 tot 64 jaar in 1979.

Rol van het Westers embargo

Ook ten aanzien van de ramp die zich voltrok tijdens de Grote Sprong Voorwaarts (1958-1961) wordt vaak een te simpel beeld geschetst. Naar schatting 20 miljoen mensen stierven als gevolg van grote voedseltekorten op het platteland. Zelden wordt er gekeken naar de beleidsopties die er voor de Chinese regering waren of naar de omstandigheden die Mao tot zijn economische strategie brachten. Hoewel binnenlands-politieke factoren een voornamelijk rol speelden, werd de bewegingsruimte van de Chinese regering om een economisch beleid te voeren mede bepaald door externe factoren. Wat met name doorgaans ontbreekt in Westerse beschrijvingen van die periode is dat het Westen in de jaren vijftig en zestig een zeer strikt economisch embargo tegen de Volksrepubliek handhaafde. Sinds het voorjaar van 1950 voerde het Westen onder leiding van de Verenigde Staten een politiek om het land economisch en diplomatiek van de wereld af te sluiten. Het doel was China, als

deel van het 'Communistische Blok', onder druk te zetten en uiteindelijk het regime ten val te brengen.

Onder deze omstandigheden was het voor de Chinese regering onmogelijk aan buitenlandse valuta te komen door het exporteren van goederen naar de VS, Japan en Europa. Ook was het niet mogelijk leningen te krijgen bij internationale banken of om kennis of technologie uit het Westen te importeren. De Westerse wereld stelde ook geen ontwikkelingshulp ter beschikking aan China. Ten einde de economie te ontwikkelen was China volledig aangewezen op hulp uit de Sovjet-Unie. Moskou rekende echter hoge prijzen voor zijn assistentie, en de omvang van de hulp bleef relatief beperkt. Vanaf 1956 begonnen de betrekkingen tussen Moskou en Beijing te verslechteren en in 1960 werd de Russische technische assistentie aan China geheel beëindigd. China raakte vrijwel volledig geïsoleerd en het werd voor de Chinese overheid steeds moeilijker om de economie te ontwikkelen. Dit betekent niet dat de hongersnoden van rond 1960 uitsluitend door het beleid van de Westerse landen veroorzaakt werden. Echter, in een evenwichtig beeld van China's economische problemen onder Mao mag de rol van het Westen zeker niet ontbreken.

Sommige Westerse onderzoekers ontkennen dat de handelsbeperkingen van invloed waren op China's penibele situatie in de jaren vijftig en zestig. Een in het Westen wijdverbreide visie is dat de Volksrepubliek geheel en al uit eigen beweging naar zelfvoorzienendheid streefde en zich vrijwillig afsloot van de Westerse wereld. Dit beeld is echter niet juist. In de jaren vijftig drong de Chinese regering voortdurend aan op versoepeling van de embargo's, ten einde toegang te krijgen tot krediet, kapitaalgoederen en grondstoffen als koper en rubber. De economische sancties van het Westen werden ook tijdens en na de hongersnoden rond 1960 niet verzacht. Terwijl er in die tijd grote graanoverschotten in het Westen waren en de buitenlandse aankoop hiervan gesubsidieerd werd, kon China niet van dit graan gebruik maken. Pas in 1971 werd de Volksrepubliek China, met de landsgrenzen zoals ze die vandaag de dag ook nog heeft, toegelaten tot de Verenigde Naties, waar ze de zetel van Taiwan in de Veiligheidsraad overnam. Hierdoor en door de verbeterende betrekkingen met de VS lukte het China in de volgende jaren nieuwe diplomatieke betrekkingen aan te gaan met een groot aantal landen, wat een aanzienlijke groei van de Chinese buitenlandse handel met zich mee heeft gebracht.

De Aziëcrisis als start

Politieke en wetenschappelijke commentatoren in veel landen roepen China steeds weer op zich als responsible stakeholder, ofwel als verantwoordelijke deelnemer aan de internationale gemeenschap, te gedragen. Tegelijkertijd is er maar beperkte aandacht voor de vele aanwijzingen dat China zich in het buitenland en op andere beleidsterreinen gematigd, doordacht en omzichtig opstelt. In bepaalde gevallen blijkt China ook bereid concessies aan de internationale gemeenschap te doen. In de afgelopen jaren is de aandacht van media, politici en het publiek in het Westen bijna uitsluitend uitgegaan naar die aspecten van China's buitenlandse beleid die als negatief en bedreigend worden gezien terwijl de meer positieve kanten bijna volledig werden genegeerd.

Voorbeelden hiervan zijn de aandacht voor de wet tegen de afscheiding van Taiwan, het beleid ten opzichte van Tibet, Xinjiang en Taiwan, berichten over Chinese raketten gericht op Taiwan of India, vermoedelijke geheime militaire bases en de geheime opbouw van militaire middelen, het testen van anti-satellietwapens, en aantijgingen van spionage en inbraken in computersystemen door Chinese studenten in het buitenland. China's positieve bijdragen aan een groot aantal regionale of mondiale kwesties daarentegen heeft het Westen veelal stilzwijgend geaccepteerd. Terwijl China's gedrag in bepaalde gevallen duidelijk positief afstak tegen dat van veel andere landen kreeg China daarvoor niet de erkenning die het verdiende.

De financiële crisis in Azië van 1997-1998 is een goed startpunt om eens nader naar China's internationale gedrag te kijken. Het gaat er in dat geval niet alleen om hoe China destijds op de financiële crisis zelf reageerde, maar vooral ook om de terughoudendheid die het in acht nam ten opzichte van de moordpartijen op etnische Chinezen in Indonesië door boze menigten, in mei 1998. Hoewel etnische Chinezen slechts 4 procent van de Indonesische bevolking uitmaken, heeft deze bevolkingsgroep naar verluidt ongeveer driekwart van het nationale vermogen in handen. Toen de financiële crisis uitbrak werden de etnische Chinezen het doelwit van andere groeperingen in de samenleving. Dit was niet de eerste keer, maar het was waarschijnlijk wel het meest grootschalige geval sinds de massale vervolging van vermeende communisten door President Suharto in de jaren zestig toen naar schatting tienduizenden etnische Chinezen het slachtoffer werden. Toch onthield de Chinese regering zich in 1998 van directe of zichtbare inmenging in deze bloedige incidenten. China beperkte zich tot het gebruik van

diplomatieke en andere kanalen om zijn bezorgdheid te uiten, waarbij er binnenlands ook enkele oproepen waren tot een krachtigere reactie.

In die periode begon China zich duidelijk constructief op te stellen op regionaal Aziatisch niveau. China en zijn ASEAN-buren stonden aan het begin van een nieuwe fase in de onderlinge relatie, gebaseerd op vertrouwen en reguliere betrekkingen. Met dat doel werd in 1994 het ASEAN Regional Forum (ARF) voor veiligheid opgericht. Het ARF was gericht op het 'socialiseren' van China en op het wegnemen van spanningen over betwiste delen van de Zuid-Chinese Zee. Dit proces was een gevolg van het incident in 1988 rondom het Johnson Rif, waarbij 70 Vietnamese militairen omkwamen toen hun schepen door Chinese vliegtuigen tot zinken werden gebracht. In 2002, na zes jaar van voorbereidingen, kwam er een gedragscode tot stand tussen ASEAN en China waarin het gebruik van geweld in de Zuid-Chinese Zee werd afgezworen. Hoewel de gedragscode niet bindend is en geen oplossing biedt voor de rivaliserende territoriale claims – nog voor incidentele wrijvingen – heeft hij wel bijgedragen aan meer samenwerking en een verkleinde kans op een nieuw gewapend treffen. Tegelijkertijd richtte China zich ook op het aanpakken van diverse andere territoriale geschillen: over de Oost-Chinese Zee, de lange grens met India, en over de grens met Oost-Siberië.

Bommen op de ambassade, raketten in Azië

Tijdens de Kosovo-Oorlog tussen Servië en de NAVO van 1999 bombardeerden Amerikaanse vliegtuigen de Chinese ambassade in Belgrado, waarbij drie Chinezen omkwamen. Volgens de Amerikaanse regering was het bombardement een ongelukkige vergissing. Voor China was het een opzettelijke intimidatie. Immers, was China in de internationale politiek niet steeds meer een rivaal voor de VS aan het worden? Het Belgrado-incident was een traumatische ervaring voor China. De Chinese regering en media reageerden woedend en verbitterd. Washington bood zijn verontschuldigen aan en betaalde compensatie. Ondanks deze, in Chinese ogen, dramatische vernedering werden de betrekkingen met de VS op normale voet voortgezet, terwijl het incident een historisch keerpunt had kunnen zijn en het begin van een meer confronterende koers.

In 1998 testte Noord-Korea de beruchte Taepodong-raketten die tot over Japan vlogen. Japan en Zuid-Korea, beiden bondgenoten van de VS, zagen de lanceringen als een ernstige bedreiging. In reactie hierop ontwikkelden de VS en haar bondgenoten plannen – eerst voorlopige, later definitieve – om

raketafweersystemen in Oost-Azië te plaatsen. Bij deze overweging speelden ook de raketten die China in 1996 afvuurde naar Taiwan een rol. Beijing beschouwt Taiwan als een rebellerende provincie die nooit onafhankelijk mag worden, en heeft verklaard een mogelijke onafhankelijkheid desnoods met geweld te voorkomen. Gedreven door geo-politieke belangen, zijn de VS op hun beurt bereid militaire middelen te gebruiken om een inlijving van Taiwan door China te voorkomen. Zowel de Noord-Koreaanse als de Chinese raketten vormen een bedreiging voor de Amerikaanse veiligheidsbelangen in Oost-Azië. Daarom sloten de Verenigde Staten overeenkomsten met Japan, Zuid-Korea, Taiwan en Australië voor de plaatsing van raketafweersystemen.

Hoewel deze raketafweersystemen op papier als verdediging tegen mogelijke Noord-Koreaanse raketaanvallen zijn aangeduid, wordt algemeen aangenomen dat ze ook in staat zijn Chinese raketten tegen te houden. Daarmee wordt de effectiviteit van China's raketarsenaal ondermijnd. Maar zelfs in deze gespannen, militair-strategische context wil China potentiële conflicten met de VS vermijden om het beleidsdoel van 'harmonieuze buitenlandse betrekkingen' niet in gevaar te brengen. Beijing reageerde betrekkelijk mild op de Amerikaanse raketplannen in Azië, heel anders dan de recentelijke Russische reactie tegenover soortgelijke plannen in Centraal-Europa.

Draak en Olifant: China en India

China en India worden weleens aangeduid als de 'Draak en de Olifant'. Door de snelle opkomst van India over het afgelopen decennium is India een regionale macht van belang geworden in de Aziatische regio. De Indiase economische macht is ook gepaard gegaan met militaire opbouw. Toch heeft China geen punt gemaakt van India's militaire aspiraties. India is een traditionele rivaal en vijand van China en heeft in de voorbije tien jaar kernwapens en raketten getest. Deze raketten zijn in staat Chinese doelen te raken en worden continue verbeterd. Veel waarnemers denken dat deze ontwikkelingen tegen China gericht zijn. Zelfs hoge Indiase leiders hebben uitspraken in die richting gedaan. Hoewel formele verklaringen en rapporten in India de indruk wekken dat China steeds meer als dreiging wordt gezien, hebben de Chinese leiders over het algemeen terughoudend, of zelfs helemaal niet, gereageerd.

In 2005 brachten de VS en India een eerste gezamenlijke verklaring over nucleaire samenwerking uit. Deze overeenkomst wordt algemeen gezien als een ondermijning van het mondiale non-proliferatie systeem. Daarnaast

kan het ook leiden tot een toename in het Indiase nucleaire arsenaal. Hoewel China, net als andere landen, zijn bezorgdheid uitte over het effect op andere landen die naar kernwapens streven, heeft het niet geprobeerd de overeenkomst tegen te houden. Net als Japan, en sommige Europese landen die bezwaar uitten, maakte China geen gebruik van zijn lidmaatschap van relevante internationale organisaties om de Amerikaans-Indiase deal tegen te houden. Wederom ging China op zodanige wijze met de kwestie om dat de goede betrekkingen met Washington en New Delhi er niet onder zouden lijden.

2008: Jaar van opstand, aardbeving en Spelen

Het jaar 2008 was een veelbewogen jaar voor China waarin hoogte- en dieptepunten elkaar in snel tempo afwisselden. Terwijl het Westen met argusogen de Chinese voorbereidingen voor de Olympische Spelen van Beijing volgde, kreeg het land te maken met twee onvoorziene en ingrijpende gebeurtenissen die negatieve stereotypen bevestigden, maar ook positieve Westerse beelden genereerden. In de lente van 2008 vonden er in Tibet hevige onlusten plaats waarbij aan Tibetaanse zijde een onbekend aantal slachtoffers viel. Er waren toen weinig journalisten ter plaatse en gebrek aan informatie en toegang tot Tibet werkte het geruchtencircuit in de hand.

Terwijl de Chinese bevolking en masse de onderdrukking van de opstand steunde en verbolgen was over de 'vooringenomen Westerse berichtgeving', zag het Westerse publiek zijn perceptie van een autoritair regime bevestigd. Toen twee maanden na het uitbreken van de Tibetaanse opstand, de Chinese provincie Sichuan werd getroffen door een ernstige aardbeving, veranderde het Westerse beeld van China. In het Westen werd met bewondering gereageerd hoe snel en adequaat de Chinese leiders hun reddings- en hulpoperaties organiseerden. Het Chinese regime bleek plotseling een menselijke kant te hebben.

Zoals Jeroen de Kloet en Gladys Chong elders in dit boek ook beschrijven, hebben de Olympische Spelen zowel een positieve als een negatieve invloed gehad op de beeldvorming van China. De Spelen waren een ideale gelegenheid voor actiegroeperingen en lobbyisten om Chinese problemen aan de kaak te stellen. Zo wisten beroemdheden als de Amerikaanse actrice Mia Farrow en regisseur Steven Spielberg wereldwijd aandacht te vestigen op China's omstreden beleid ten aanzien van Darfur. Gesteund door diverse organisaties, politici en de pers, hebben zij in de aanloop tot de Spelen een

substantieel bijgedragen aan de Westerse beeldvorming van China als boosdoener en kolonisator in Afrika.

Organisaties als Amnesty International en Reporters without Borders spraken Beijing onophoudelijk en publiekelijk aan over het uitblijven van de beloofde verbeteringen van de persvrijheid en de mensenrechten. Diverse incidenten verstevigden het in de aanloop naar de Spelen gevestigde beeld dat China nog niet kon voldoen aan internationale eisen en verwachtingen omtrent vrijheid van pers en meningsuiting. De greep op de samenleving werd versterkt. Mensenrechtenactivisten werden lastig gevallen, opgepakt of tijdelijk uit Beijing verbannen. Bedelaars en bewoners van sloppenwijken werden eveneens uit de stad verbannen. De internationale pers moest herhaaldelijk aandringen op handhaving van gemaakte afspraken over vrije nieuwsgaring en vrije toegang tot het internet. Misschien wel de meest treffende illustratie van het gebrek aan beloofde vrijheid was de arrestatie en veroordeling tot dwangarbeid van twee hoogbejaarde inwonsters van Beijing. Terwijl China officieel en met veel fanfare had aangekondigd dat vreedzaam protesteren zou worden toegestaan op speciaal daartoe aangewezen terreinen, werden de twee vrouwen opgepakt toen zij een verzoek tot demonstratie indienden. De veroordeling werd breed uitgemeten in de internationale pers en het bericht dat het vonnis uiteindelijk niet is uitgevoerd deed niets meer af aan het reeds ontstane beeld van repressie.

De Chinese leiders wilden politieke kwesties graag buiten de Spelen houden, maar in plaats daarvan werden de Beijing Games juist een van de meest gepolitiseerde Spelen van de laatste decennia. De negatieve beeldvorming beïnvloedde op haar beurt Westerse politici en regeringsleiders die zich plotseling moesten verantwoorden voor hun keuze de Olympische Spelen wel of niet te boycotten. Deze ontwikkelingen verhoogde de druk op Beijing, en leidde mede tot aanpassingen in het Chinese buitenlands beleid, bijvoorbeeld ten aanzien van Darfur. Beijing hield zich plotseling niet langer afzijdig maar riep de Sudanese regering op het VN-vredesplan voor Darfur te accepteren en benoemde een Speciale Afgezant voor Sudan. Maar waarmee Beijing de Westerse percepties het meest positief mee had beïnvloed bleken uiteindelijk de Spelen zelf te zijn.

De spectaculaire openings- en sluitingsceremonies werden bijgewoond door tientallen wereldleiders en hielden naar schatting twee miljard mensen gekluisterd aan het televisiescherm. De internationale pers moest concluderen dat de vrijwel vlekkeloos verlopen Spelen perfect georganiseerd waren. Na de Spelen, bijvoorbeeld, opende een commentaar in De Volkskrant (25

augustus 2008) met: 'De Olympische Spelen van 2008 zitten erop en nu al kan worden gesteld dat zij veel meer zijn geweest dan louter een perfect georganiseerd sportfeest'. Het internationale beeld van China als onafwendbare nieuwe en moderne wereldmacht werd hiermee definitief bevestigd. Tegelijkertijd werd binnenlands de legitimiteit van het regime versterkt.

Opnieuw: Embargo en wapens

De betrekkingen tussen Europa en China worden direct beïnvloed door percepties, die op hun beurt weer worden gevoed door de uiteenlopende historische en culturele achtergronden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit ook leidt tot wederzijdse ergernissen en onbegrip. Een goed voorbeeld hiervan is het wapenembargo van de EU, dat werd ingesteld na de gebeurtenissen op het Tian'anmenplein in Beijing in 1989. Dat jaar, waarin Chinese studentenprotesten met militaire middelen werden neergeslagen, staat in het Westers collective geheugen gegrift als het jaar waarin de Volksrepubliek China overduidelijk liet blijken niet meer dan een communistische dictatuur te zijn.

Maar nu, meer dan twintig jaar geleden, is China een ander land dan het toen was. De verhoudingen tussen Europa en China zijn al lang weer genormaliseerd, en sinds 2003 wordt er tussen Europa en China zelfs gesproken over een comprehensive strategic partnership. China vindt daarom dat het embargo moet worden opgeheven. Het Chinese argument is dat als Europa een gelijkwaardig partnerschap wil, dit niet meer te rijmen valt met een China dat over een kam wordt geschoren met 'schurkenstaten' als Noord-Korea, Myanmar en Zimbabwe (landen waartegen de EU ook een wapenembargo hanteert). Van 2003 tot 2005 heeft China dan ook met grote energie geijverd voor het afschaffen van het embargo. Toen bleek dat dat vooralsnog niet zou gebeuren, heeft het de druk op de EU verminderd, maar de Chinese irritatie is gebleven.

Men kan zich afvragen waarom de EU het embargo niet afschaft. Het antwoord hierop laat zien hoe belangrijk percepties zijn in de besluitvorming. Wonderlijk genoeg speelt het embargo geen rol van betekenis als het gaat om de export van wapens of militaire technologie van de EU naar China. Die export wordt immers geregeld via een gedragscode die is overeengekomen tussen de EU lidstaten. Het embargo is dus niet zozeer een effectieve exportregulering, maar een politieke uitspraak. Daarmee is de betekenis van het embargo vooral symbolisch. Toen men in Washington vernam van de

Brusselse gesprekken over het eventuele opheffen van het embargo, reageerde de Amerikaanse regering opvallend heftig. Hetzelfde kan gezegd worden over de publieke Europese opinie, als ook de reacties van het Europese Parlement en die van verschillende nationale parlementen. De Europese oppositie tegen de afschaffing van het embargo was fel en werd breed gedragen.

Interessant is dat beeldvorming ook een duidelijke rol speelt in de Europese handel met China, hetgeen regelmatig leidt tot verbaal vuurwerk. Keer op keer vraagt de EU China om nu eindelijk iets te doen aan het grote en groeiende handelstekort dat de EU heeft met China. In 2007 was dat tekort 250 miljoen euro, althans volgens de Europese gegevens. Volgens de Chinezen is het tekort veel kleiner. De EU heeft gelijk als het China bekritiseert over de verschillende handelsbelemmeringen die de Europese toegang tot de Chinese markt beperken. Maar puur economisch heeft een bilateraal handelstekort eigenlijk geen betekenis. In de internationale handel gaat het erom dat een land – op de lange termijn – een handelsevenwicht heeft met de wereld als geheel. Zo lang tekorten met bepaalde landen worden opgeheven door overschotten met andere landen is er dus eigenlijk niets aan de hand. Tot voor kort had de EU geen enkel probleem op de handelsbalans in zijn geheel. Ook het EU-handelstekort met China is dus voornamelijk van symbolische betekenis. Maar, zoals we al zagen, symbolen tellen.

In het Westen bestaat een negatief beeld van China's politieke systeem. Steeds terugkerende thema's hierin zijn het schenden van de mensenrechten, bestuurlijke incompetentie en onverantwoordelijk gedrag in de internationale betrekkingen. Deze negatieve perceptie kan voor een belangrijk deel verklaard worden door te wijzen op beperkingen in de in Europa aanwezige kennis. Bovendien is er ook in China sprake van beperkte kennis over Europa, waardoor er ook vooroordelen bestaan ten aanzien van het Westen. Er zijn onmiskenbare problemen in China die voortkomen uit het politieke systeem, waaronder het ontbreken van veel burgerlijke vrijheden en de beperkte bescherming van het individu tegen de staat. Maar het Olympische jaar van 2008 heeft ook laten zien dat China niet meer het China is van 1989, en dat ook de Westerse negatieve beeldvorming binnen bepaalde grenzen kan veranderen.

Wellicht is er meer aan de hand te zijn en kunnen niet alle struikelblokken in de Sino-Europese verhoudingen met meer kennis en communicatie worden opgelost. In dit opzicht mag er afgevraagd worden of er in de Westerse visie wel voldoende ruimte is voor de erkenning dat het eigen politieke ontwikkelingsmodel niet het enig mogelijke model is. Veroordeelt het Wes-

ten niet bij voorbaat een politiek systeem dat geen liberale democratie is als ongeschikt om blijvende stabiliteit en welvaart te garanderen? Dit oordeel is niet specifiek op China van toepassing, maar in wezen op het grootste deel van de niet-Westerse wereld. Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat de Westerse neiging om China op politiek terrein overmatig negatief te beoordelen voorlopig blijft bestaan. Er zijn immers geen tekenen dat politieke hervormingen in China aanstaande zijn. Een tweede fundamentele factor is dat het Westen, zoals velen, sneller en scherper oordeelt over anderen dan over zichzelf. De consequenties van het Westerse optreden ten opzichte van China's geschiedenis worden vaak onderbelicht. Dit hoofdstuk laat zien dat het Westen zelf ook van invloed is geweest op China's economische problemen na 1949. Niet alleen door het embargo-beleid, maar ook door de inperking van China's politieke en economische functioneren in de late negentiende en vroege twintigste eeuw. De praktijk laat echter zien dat er, ondanks de beeldvorming, nog steeds voldoende ruimte is om tot goede betrekkingen te komen en in internationaal verband samen te werken. De Europese en Chinese economische en veiligheidsbehoeften zijn zo groot dat het oordeel over elkaars geen doorslaggevend obstakel voor samenwerking meer is, en die wederzijdse behoeften zullen alleen maar groter worden.

3. Chinese investeringen in Nederland: Neemt China Nederland over?

Meine Pieter van Dijk

UNESCO-IHE Institute for Water Education, Delft

Erasmus Universiteit, Rotterdam

Chinese overnames: een inleiding

China legt zich niet meer alleen toe op de export naar andere landen, maar doet tegenwoordig ook veel buitenlandse investeringen. Bijna iedere dag leest u in de krant wel van een overname. In de laatste paar jaar heeft China bijvoorbeeld voor miljarden dollars geïnvesteerd in olieconcessies, oliebedrijven en in andere mijnbouwbedrijven. Chinese bedrijven, met name overheidsbedrijven, zijn belangrijke investeerders in het buitenland geworden. Dat is niet direct het beeld dat de meeste mensen van China hebben. Toch is het land al in de jaren tachtig begonnen om op kleine schaal strategisch belangrijke investeringen in het buitenland te doen. Rond de helft van de jaren tien had China in totaal al bijna 55 miljard dollar in het buitenland geïnvesteerd. Deze ontwikkeling roept een aantal vragen op die in dit hoofdstuk aan de orde zullen komen. Hoe belangrijk zijn de Chinese buitenlandse investeringen in het buitenland? Hoe moeten we daar tegen aan kijken? Betekent het enorme overschot aan dollars dat China in de loop der jaren verdiend heeft dat er nog veel investeringen te verwachten zijn, ook in Nederland? In deze bijdrage zullen eerst de buitenlandse investeringen in China besproken worden en wordt daarna een kort overzicht van de Chinese investeringen in het buitenland gegeven. Is China door de enorme hoeveelheid vreemde valuta waarover het beschikt ook bezig de bankier van de wereld te worden? Om die vraag te beantwoorden staan we ook stil bij de Chinese investeringen en beleggingen buiten China, om uiteindelijk in Nederland uit te komen.

Buitenlandse investeringen in China

Er is nu veel aandacht voor de Chinese investeringen in het buitenland, maar de buitenlandse investeringen in China zijn nog steeds een veelvoud van wat China zelf in het buitenland investeert. Die buitenlandse investeringen in China bedroegen in 2008 ongeveer 60 miljard dollar. Zulke investeringen brengen niet alleen kapitaal, maar ook technologie en afzetmarkten. China haalt hierdoor ook moderne management methoden in huis, maar ten gevolge van de internationale financiële crisis zijn de investeringen in 2009 aanzienlijk gedaald. Het valt ook te verwachten dat China zelf minder in het buitenland zal investeren, hoewel er nog dagelijks berichten in de krant te vinden zijn over Chinese deelnemingen in westerse bedrijven of van overnames of nieuwe investeringen (zogenaamde green fields).

Veel internationaal opererende bedrijven vinden dat ze in China aanwezig moeten zijn want China is een grote markt die snel groeit en die je niet moet missen. 1,3 miljard mensen die jaarlijks tien procent meer uit te geven heeft, daar droomt iedere ondernemer van. Menige ondernemer droomt dat iedere Chinees een van zijn ijsjes of luxe producten zal kopen en dat hij of zij dan helemaal binnenloopt. Er zijn goede argumenten voor die buitenlandse investeringen, maar er zijn ook wel kanttekeningen bij te plaatsen. Zo is er de onzekerheid wat China met de economie echt wil. Het land is sinds 2003 lid van de Wereldhandelsorganisatie en kan dus niet zomaar bedrijven nationaliseren of het leven moeilijk maken, zoals Rusland dat bijvoorbeeld doet. Daarentegen is China ook erg nationalistisch en wil het vooral Chinese bedrijven stimuleren. Dat is ook gebleken tijdens de internationale financiële crisis. De Financial Times sprak in dit verband dan ook over 'creeping renationalisation' of een sluipende renationalisatie, want een deel van de buitenlandse investeringen wordt door China eenvoudigweg teruggekocht.

Zaken doen in China is niet zo gemakkelijk en lang niet alle Chinezen hebben geld voor een ijsje, laat staan een of ander Europees luxe product. In feite leeft nog steeds de helft van de Chinese bevolking op het platteland, waar de inkomensstijging zeker geen tien procent per jaar heeft bedragen. Bovendien zitten de Chinezen niet op Westerse consumentenproducten te wachten, hoewel er bij bepaalde groepen wel interesse is voor buitenlandse merkartikelen. Maar een ondernemer moet altijd beducht zijn op Chinese bedrijven die het product namaken en de winstmarges zijn er in het algemeen klein. Dat bleek eind 2008 toen talrijke speelgoed producerende bedrijven in China failliet gingen omdat de Chinese munt, de renminbi duur-

der was geworden ten opzichte van de euro en de dollar. Hierdoor was de buitenlandse vraag naar speelgoed afgenomen. Een van de redenen waarom Chinese bedrijven in het buitenland willen investeren is precies om die moordende binnenlandse concurrentie te ontlopen.

Chinese investeringen in het buitenland

China heeft een aantal redenen om in het buitenland te investeren. Het land heeft een enorm overschot op zijn betalingsbalans omdat het al jaren meer exporteert dan het importeert. China beschikt over bijna 2000 miljard dollar aan vreemde valuta's. China moet iets met deze door hard werken en export verdiende deviezen. Aanvankelijk was het prettig om met dit geld de rekening voor ingevoerde producten te betalen. Dat zijn onderdelen die China niet zelf maakt maar wel in hun te exporteren televisies en auto's stopt. Ondertussen is de uitvoer veel groter dan de Chinese invoer. Hiermee is dus, simpelweg gezegd, die berg geld groter dan wat nodig is om in barre tijden tijdelijk de invoer te kunnen bekostigen. Gezien de Chinese overheid vaak strategisch te werk gaat kwam de al genoemde 'go out' policy op het juiste moment.

Door het overschot op de betalingsbalans, gecombineerd met een enorme instroom aan buitenlandse kapitaal zit het land op een berg geld van vooral dollars. Indien China de toevoer van grondstoffen zeker wil stellen en indien het land nieuwe markten wilt ontwikkelen om niet te zeer te afhankelijk te zijn van de Verenigde Staten en Europa is het zaak om in het buitenland te investeren. Tot nu toe werden er met die dollars meestal Amerikaanse overheidsobligaties gekocht om toch wat rente te krijgen voor die grote geldreserves. Recentelijk heeft China een aantal beleggingsfondsen opgericht (zogenaamde Sovereign Wealth Funds), die als taak hebben een hogere rente te realiseren dan wat het land voor de Amerikaanse obligaties krijgt. De laatste tijd duiken er ook berichten in de pers op dat China bezig is de reserves in goud te beleggen en er bij het Internationale Monetair Fonds (IMF) op aandringt een andere internationale reserve valuta te stimuleren dan de dollar. Gedacht wordt aan 'special drawing rights' (SDRs), een papieren valuta waarmee het IMF al op kleinere schaal opereert.

China beschikt over die bijna 2000 miljard dollar door systematisch meer te exporteren dan te importeren. Dat geld wordt nu overal ter wereld gebruikt om banen in China te creëren en te zorgen dat de Chinese economie niet gaat haperen door een tekort aan grondstoffen of aan afzetmarkten.

China afficheert zich zelf ook als een ontwikkelingsland, dat er niet op uit is om andere landen uit te buiten, maar dat naar win-win situaties zoekt en daarbij een andere benadering volgt dan de Europese koloniale machten. Maar op deze Chinese lezing valt wel wat op af te dingen. Positief is wel dat tot voor de financiële crisis China's hoge economische groeicijfers bijdroegen aan een grotere vraag naar grondstoffen en dus hogere grondstofprijzen. Deze hebben menig Afrikaans en Latijns-Amerikaans land geholpen aan hoge economische groeicijfers tussen 2000 en 2008. Door de recessie waren zowel de vraag naar als de prijs van grondstoffen echter weer flink gedaald.

Iedere dag staat er wel een Chinese overname in de krant. De Financial Times meldde (17 maart 2009) dat Chinese investeringen ten bedrage van 19,5 miljoen dollar in het Australische mijnbouwbedrijf Rio Tinto waren gepland. Maar een grote institutionele belegger in Australië heeft de deal bekritiseerd omdat het voor Australië ook niet mogelijk zou zijn om mijnbouw bedrijven in China te kopen. Deze belegger verzet zich tegen een te directe betrokkenheid van een buitenlands staatsbedrijf bij de grondstoffen exploitatie in Australië. Deze deal is uiteindelijk afgeblazen omdat Australische beleggers het toch niet zagen zitten.

Ten slotte investeert China in het buitenland om aan moderne technologie te komen, en zo ook een groter deel van de waardeketen tussen grondstoffen en eindproduct te kunnen controleren. Het Chinese computerbedrijf Lenovo is hiervan een goed voorbeeld. Lenovo nam IBM PCs over. IBM (International Business Machines) is voor veel Westerlingen de archetypische vader van de computer, en kwam in het begin van de jaren tachtig als een van de eerste bedrijven met een personal computer op de markt. Het bedrijf verdient echter tegenwoordig meer aan automatiseringsadviezen en stootte dus de productie van computers af, die goedkoper in Azië plaats kan vinden. De beurskoers van Lenovo daalde aanvankelijk. Dit suggereert dat de markt vond dat Lenovo te veel betaald had voor dit marketing kanaal, waardoor China computers makkelijker in de Europese en Amerikaanse markt kan afzetten. Onlangs meldde Lenovo verliezen en reorganisaties. Deze problemen werden verklaard door problemen met het in elkaar schuiven van de twee zeer verschillende Chinese en Amerikaanse bedrijfsculturen. Later werd weer winst gemaakt, maar vooral door eenvoudige modellen op de Chinese markt te verkopen. Dus of deze overname een succes was zal de tijd nog moeten uitwijzen, maar het was zeker een huzarenstukje. Immers, niet langer leveren Chinees bedrijven vooral onderdelen aan andere computerbedrijven. Met de

overname controleert Lenovo zelf de hele waardeketen van onderdelen tot het eindproduct; en van de grondstoffenmarkt tot de consumentenmarkt.

China de bankier van de wereld?

In de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw werd in China de 'go out policy' geformuleerd. Dat beleid wees een aantal staatsbedrijven aan die als 'nationale kampioenen' werden aangemerkt. Vervolgens werden zij gestimuleerd om ook in het buitenland middels investeringen belangrijker te worden. Het gevolg was dat de Chinese buitenlandse investeringen tussen 1999 en 2006 een jaarlijkse gemiddelde groei van 60 procent lieten zien. Is China hiermee nu ook bezig een belangrijke financier in de wereld te worden?

Deze vraag kunnen we beantwoorden door kort stil te staan bij de Chinese beleggingen buiten China, om uiteindelijk in Nederland uit te komen. De Chinese overheid speelt een rol in het beslissingsproces om in het buitenland te investeren of te beleggen. In veel gevallen gaat het om grote overheidsbedrijven of Chinese banken die het initiatief nemen, maar ze kunnen dat meestal niet doen zonder toestemming van de overheid. Eigenlijk waren er al Chinese investeringen in de jaren tachtig en negentig, maar het aantal overnames en de daarmee gemoeide bedragen zijn disproportioneel toegenomen. Al in 1992 werden de Chinezen voor het eerst echt internationaal actief, kort erna, in 1996, bedroeg de totale hoeveelheid Chinese buitenlandse investeringen al 17 miljard dollar. Tegen 2001 bedroeg de toename van de Chinese investeringen in het buitenland al meer dan 6 miljard dollar per jaar. In die tijd begonnen de media er ook aandacht aan te besteden.

Het Westen wist niet zo goed hoe op dit nieuwe verschijnsel te reageren. Zolang het olie-investeringen in Afrikaanse landen (voornamelijk in Soedan, Angola en Nigeria) betrof, of investeringen in de mijnbouw (zoals de overname van een kopermijn in Zambia) was het een ver-van-mijn-bed-show. Het viel sommigen wel op dat China vooral in landen investeerde waar de Westerse bedrijven niet veel in zagen. In dit verband bijvoorbeeld, rezen vragen als hoe China zou omgaan met de burgeroorlog in Soedan, of hoe het zou reageren op de opstandige bevolkingsgroepen in de Niger delta (Nigeria). Maar toen de Chinese buitenlandse investeringen ook Westerse bedrijven en landen betroffen werd er gemord. Men vroeg zich af: wordt onze technologie, of olievoorraad niet gestolen? Verdwijnt de werkgelegenheid misschien niet geheel naar China? Voorbeelden van het laatste zijn een failliete staalfabriek in Duitsland die steen voor steen naar China werd overgebracht, en meer

recentelijk de failliete Engelse Rover automobielfabriek, die nu in Nanjing weer is opgebouwd en volop in bedrijf is.

De eerste keer dat het Amerikaanse Congres zich met dit onderwerp bezig houden betrof het de overname van een Amerikaans oliebedrijf. Er werd prompt geen toestemming gegeven om dit bedrijf aan een Chinees overheidsbedrijf te verkopen. De strategische belangen voor de Verenigde Staten wogen te zwaar om een dergelijke transactie door te laten gaan. Naast het argument dat het om strategisch belangrijke activiteiten zou gaan werd ook vreemd opgekeken tegen het aankopen van particuliere bedrijven door een overheidsbedrijf. Is dat een vorm van nationalisatie?

Wij doen misschien moeilijk over Chinese investeringen, maar Afrikaanse landen willen heel graag dat er in hun land geïnvesteerd wordt. China doet niet erg veel in Tanzania, maar Tanzania probeert wel Chinese investeerders aan te trekken en wil ook meer joint ventures met Chinese bedrijven. Hoewel de Chinezen vooral geïnteresseerd zijn om Tanzaniaanse grondstoffen te kopen, en Chinese producten in Tanzania te verkopen kwam er enige jaren terug een Chinese missie op bezoek die enige beloften deed dat er ook geïnvesteerd zou worden. Volgens de Britse Guardian heeft de Tanzaniaanse vice president overheidssteun toegezegd voor investeringen die binnen de nationale prioriteiten liggen. De Chinezen antwoordden dat zij vooral wilden investeren in de industriële sector, in de mijnbouw, landbouw en irrigatie en dat China Tanzania zal helpen met de ontwikkeling van een zogeheten Export Processing Zone. Het is duidelijk dat de prioriteiten van de twee landen niet hetzelfde zijn, maar China en Tanzania hebben toch een handelsverdrag gesloten. De afspraken betreffen het wegnemen van bureaucratische belemmeringen voor beleggers, het verstrekken van leningen aan boeren voor de aankoop van landbouwwerktuigen, het tewerk stellen van Chinese vrijwilligers in Tanzania en het sturen van Chinese adviseurs voor de ontwikkeling van infrastructuur op het eiland Zanzibar.

Het Chinese beleid

Het Chinese beleid is niet alleen bedoeld om strategisch goed gekozen bedrijven in het buitenland over te nemen, maar ook om te beleggen op Westerse beurzen, en aandelen te kopen in Westerse bedrijven. Het doel is hierbij om meer geld te verdienen dan via de beleggingen in Amerikaanse overheidsobligaties. Daarin heeft China ongeveer 700 miljard dollar geïnvesteerd, maar met beperkte rendementen. De rente is laag (misschien 3 á 4 procent)

en gaat steeds meer naar beneden. Bovendien heeft China al enorme verliezen geleden doordat de dollar geleidelijk minder waard wordt.

Om die reden heeft China, net als landen als Noorwegen, Saoedi-Arabië en Singapore, enkele 'Sovereign Wealth Funds' opgericht die honderden miljarden dollars mogen investeren, als ze maar een beter rendement maken dan die 3 á 4 procent en hun wisselkoers risico beter spreiden. De Chinese Investment Company (CIC) is een bekende, al heeft het bedrijf tot nu toe nogal pech gehad met zijn beleggingen. Bedrijven waarin CIC belegde, zoals Blackstone (vermogensbeheer), Morgan Stanley (investeringsbank) en Rio Tinto (ijzererts) hebben nogal wat aan waarde verloren in de financiële crisis. Ook de investering door de Chinese verzekeringsreus Ping An in de Fortis bank heeft vooral tot verliezen geleid. Maar beleggen is een activiteit voor de lange termijn dus de vraag is vooral wat China beoogt met deze investeringen en wat we nog kunnen verwachten in de nabije toekomst. Momenteel koopt China veel goud op, waarin het blijkbaar meer vertrouwen heeft dan in de dollar, de yen of de euro. En dit ondanks het feit dat deze valuta's nog omgezet kunnen worden in overheidsobligaties van het betreffende land, die ten minste rente opbrengen. Goud kan het alleen van prijsstijgingen hebben.

De Chinese buitenlandse investeringen zijn sterk gestegen en China heeft dus een doel met deze Chinese buitenlandse investeringen. De vraag is dan ook hoe we daar tegenaan moeten kijken. Het is overduidelijk dat de Chinese investeringen gewoon een vorm van globalisering is. ABN-AMRO werd ook aan een buitenlandse partij verkocht en die bank kocht zelf een paar jaar eerder een Italiaanse bank. Het Westen investeert bovendien grote bedragen in China, zoals we al zagen, waarom vellen we dan opeens een moreel oordeel indien China hetzelfde doet?

Bezien we het belang van China in de Nederlandse context, dan zien we dat de Chinese export belangrijk is voor Nederland en vooral voor Rotterdam, omdat veel van de internationale handel via de Rotterdamse haven loopt. Met name in de haven van Rotterdam komen Chinese goederen aan die dan moeten worden overgeslagen en gedistribueerd. China heeft daarvoor geïnvesteerd in een aantal haven bedrijven en het Nederlands Centraal Planbureau heeft berekend dat daar duizenden banen door gecreëerd worden. Zoals gezegd neemt China ook deel in financiële instellingen in Nederland en België en heeft het land een aantal kleinere investeringen in ons land gedaan. Voorlopig echter, hebben Nederlandse bedrijven veel meer in China geïnvesteerd dan andersom.

Conclusies

De Chinese investeringen in het buitenland zijn gestegen en dit zou door gegaan zijn, ware het niet dat de financiële crisis dit afremt. Er is echter niets nieuws aan de hand indien we ons herinneren dat Japan al in de jaren zestig begon allerlei westerse bedrijven op te kopen en Korea hetzelfde deed in de periode 1980-2000. De buitenlandse investeringen van Korea groeiden gemiddeld 27 procent per jaar in die periode. In de jaren negentig toen de economie stagneerde en de investeringen niet opbrachten wat men ervan verwachtte, verkocht Japan weer veel van deze investeringen. Uit onderzoek is gebleken dat Chinese bedrijven die in het buitenland investeren vooral op zoek zijn naar nieuwe markten. Verder vinden ze het belangrijk om op deze manier aan moderne technologie te komen en ervaring op te doen met Westerse management methoden. Als laatste belangrijke reden voor de buitenlandse investeringen noemen Chinese ondernemers vaak de moordende concurrentie in China zelf. Men wil graag geld in het buitenland verdienen waar de concurrentie niet zo hevig is en de winstmarges groter zijn.

Het doel van de Chinese overheid met een wealth fund als CIC was om die beleggingen gemiddeld 14 procent rente per jaar te laten realiseren. Dat gebeurt met de officiële steun van de overheid. Het is ten slotte bekend dat China een groot aantal bilaterale investeringsovereenkomsten heeft (in het Engels: 'bilateral investment treaties' of BITs). Die overeenkomsten creëren een juridisch kader voor investeringen over en weer. Door de stagnatie in de zo genaamde Millennium-ronde van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) hebben veel landen voor dit soort bilaterale overeenkomst gekozen.

We zien dus dat China in het kader van het globaliseringproces zich steeds meer net als geavanceerde kapitalistische economieën gaat gedragen. Het land investeert in het buitenland om markten te ontwikkelen en de toevoer van grondstoffen zeker te stellen. Het belegt elders om meer rendement te kunnen krijgen van het nationale vermogen en zijdelings wordt ook nog eens ervaring opgedaan met het opereren op een mondiale schaal, iets wat in een sterk vervlochten wereldeconomie erg belangrijk is. Andere landen kijken er van op, maar de OESO, de club van de rijke landen, is nog niet verder gekomen dan algemene beleidsregels te formuleren voor Soevereine fondsen. Net als de gedragscode voor multinationale ondernemingen gelden zulke regels net zo goed voor soevereine fondsen uit Noorwegen en Singapore. Zo moet het ook zijn, want de handelstheorieën die ten grondslag liggen aan de globaliseringstheorieën pleiten er voor dat voor ieder land en iedere sector

een 'level playing field' wordt gecreëerd, of zoals we het in het Nederlandse zo mooi zeggen: 'gelijke monniken, gelijke kappen'.

Gebruikte literatuur

- Berger, A. (2008): The role of Bilateral Investment Treaties (BITs) in China's foreign policy. Bonn: German Development Institute. Contribution to the EADI conference in Geneva, July.
- Dijk, M.P. van (ed., 2009): The new presence of China in Africa, the importance of increased Chinese trade, aid and investments for Sub Saharan Africa. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kynge, J. (2006): China zet de wereld op zijn kop. Nieuw Amsterdam Uitgevers.

4. Chinese overnames: een inleiding:

*Hoger onderwijs en wetenschap in China:
Van Ontwikkelingsland tot Kenniseconomie?*

Marieke Havinga en Peter Ho
China Business Institute / Erasmus Universiteit, Rotterdam

Sinds de openstelling van China is de economie enorm gegroeid en doet de Chinese samenleving in de metropolen soms denken aan een scène uit een science fiction film; futuristische gebouwen, enorme wegen die elkaar in de lucht kruisen en miljoenen door elkaar krioelende mensen. Maar deze fenomenale groei leverde ook een enorme druk op het wetenschappelijk onderzoek en daarmee op het onderwijssysteem. In dit opzicht is China niet uniek: ontwikkeling kan niet zonder goed universitair onderwijs en wetenschappelijk onderzoek.

Om niet achter te blijven in de wereldeconomie heeft het Chinese Ministerie van Onderwijs grote hervormingen doorgevoerd in het onderwijssysteem. Een doel van het laatste vijf-jarenplan is het gat tussen China en het Westen te dichten op het gebied van innovatie, wetenschap en technologie. De ambities zijn hoog: China wil in 2020 tot een van de vijf kenniseconomieën van de wereld behoren. Maar sommige Westerse analisten denken dat het zo snel niet zal gaan, China is nog een ontwikkelingsland, die de communistische dictatuur nog moet ontgroeien. Anderen daarentegen menen dat China al snel de intellectuele wereldmacht kan overnemen. Hordes slimme Chinese kinderen zullen gretig de Westerse kennis opslorpen, om die vervolgens in eigen land te gebruiken en ons voorbij te streven.

Onze Westerse denkbeelden over China's zijn divers, en soms ingegeven door een angst voor het 'Gele Gevaar.' De vraag is echter of het Chinese wetenschappelijk onderzoek al zover is dat ze met slimme uitvindingen, innovatie en patenten het Westen voorbij zullen schieten. Onze kennis van

het Chinese onderwijs is vaak te beperkt om er een goed oordeel over te kunnen vormen. Om te zien waar China op onderwijskundig gebied staat, is het goed om eens naar de hervormingen van de afgelopen jaren te kijken. Wat houden deze hervormingen in? Hebben ze geleid tot de doelen die China wilde bereiken? Maar vooreerst, waarom vindt China dat ze moet veranderen? Dit zijn vragen die hier de revue zullen passeren. Bij de beantwoording ervan kijken we tevens naar de historische, economische, maatschappelijke, en culturele ontwikkelingen die het Chinese onderwijs en de wetenschap beïnvloeden.

Ontmanteling van de heilstaat

Na de oprichting van de Volksrepubliek China in 1949 werd het hoger onderwijs volledig bestuurd door de overheid. De selectie en aanname van studenten werd centraal geregeld, het onderwijsprogramma werd vastgesteld door de staat, en jonge afgestudeerden werden door de staat voorzien van werk. Het was de communistische heilstaat ten top – van de wieg tot het graf, van studie tot baan, zorgde de Chinese staat voor haar burgers. In China stond het bekend als de ‘ijzeren rijstkom’. Sinds de ontmanteling van het communisme, dertig jaar geleden, is de Chinese markteconomie explosief gegroeid. Tegelijkertijd ondervond China de problemen en beperkingen op het gebied van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs. Zo ontbrak het China aan wetenschappelijke en technologische innovaties, maar ook puur aan de menskracht met ideeën en talenten. De afgelopen jaren is een steeds groter wordende kloof ontstaan tussen de arme plattelandsgebieden en de snel ontwikkelende steden. Een belangrijke manier om dit gat te dichten is door middel van onderwijs.

Maar om het onderwijs te hervormen moest de communistische staat mede hervormd worden. Voorheen was de relatie tussen de centrale en lokale overheden er een van ‘command-and-control’, en bestond er nauwelijks samenwerking tussen de ministeries in Beijing en de lokale autoriteiten. In de jaren negentig toen de markteconomie op volle toeren begon te draaien, stelde de Chinese regering nieuwe beleidsdocumenten op, en kondigde nieuwe wetten af om het onderwijs te hervormen. Beijing zag de eigen tekortkomingen en gaf de lokale overheden en onderwijsinstellingen meer eigen verantwoordelijkheden. Hierdoor nam de invloed van de lokale overheden en economie toe, wat aanleiding gaf tot conflicten over gedeelde belangen. Terzelfdertijd, stak Beijing veel geld in de vernieuwing van het onderwijs en het

wetenschappelijk onderzoek. In 2000 werd er 4.83 miljard yuan (ongeveer 40 miljoen euro) meer in onderzoek gestoken dan het voorgaande jaar, een stijging van bijna 100 procent. Sinds 2000 financiert de overheid meer dan de helft van het wetenschappelijk onderzoek. Bedrijven, lokale overheden en de instituten financieren de rest.

Er zijn nog andere bemoeienissen van de centrale staat die ook invloed hebben op het onderwijs. Een voorbeeld is het één-kind beleid. Deze maatregel werd genomen om de bevolkingsgroei onder controle te krijgen, maar hierdoor nam ongewild ook de druk op het enige kind significant toe. Vanuit de Confucianistische opvoeding wordt van het kind verwacht dat hij goed onderwijs kan volgen, zodat de familie op de maatschappelijke ladder omhoog kan klimmen, en hij eens zijn ouders kan onderhouden. Dit legt vervolgens een druk op het onderwijssysteem, er moeten namelijk genoeg goede scholen zijn om aan deze vraag te beantwoorden. Ook het hukou- of het burgerregistratie-systeem legt druk op het onderwijssysteem. Onder het hukou-systeem, dat in 1958 werd ingevoerd, heeft iedere Chinees een registratienummer dat verwijst naar de plaats waar hij is geregistreerd. Er is een strikte scheiding tussen stad en platteland, waarbij plattelanders geen recht hebben op de voorzieningen in de steden zoals onderwijs, gezondheidszorg en huisvesting. De student mag wel ergens anders gaan studeren, maar wordt geacht terug te keren naar de oorspronkelijke plaats van zijn hukou. Dat dit problemen oplevert is niet vreemd: vindt bijvoorbeeld maar een baan in het arme westen, als daar niet of nauwelijks werkgelegenheid is en je daar toch naar toe moet. Inmiddels is het hukou-systeem wat versoepeld, zodat het mogelijk is om te blijven in de stad waar je studeert, maar dit is alleen weggelegd voor excellente studenten, waardoor de prestatiedruk weer toeneemt.

Economie en educatie

Sinds het toetreden van China tot de Wereld Handelsorganisatie laten vele bedrijven van over de hele wereld hun producten maken in China. Daar zijn immers de goedkope arbeidskrachten in overvloed. Dat de Chinese arbeid zo goedkoop is heeft te maken met de lagere levensstandaard, maar ook door het gebrek aan onderwijs. Een Chinees die alleen de lagere school heeft doorlopen en misschien nog de middelbare school, heeft maar een kleine kans op goedbetaald werk. Een taak van het Chinese Ministerie van Onderwijs ligt dan ook in het toegankelijker maken van het hoger onderwijs. Dit betekent het oprichten van meer onderwijsinstellingen, ook in de minder ontwikkelde

gebieden of in de gebieden waar etnische minderheden leven. Bovendien zijn er campagnes gestart om de burger ervan te doordringen dat je verder moet studeren om iets te bereiken. De inspanningen van de Chinese overheid zijn zo goed gelukt dat het aantal studenten in China explosief is gegroeid, van 5 naar 20 miljoen in de afgelopen 10 jaar.

De grote toestroom aan studenten levert wel problemen op voor de docenten. Het aantal docenten is naar verhouding veel minder gestegen. Men heeft op de universiteiten de lang zittende hoogleraren langzamerhand verwisseld voor jonge, excellent presterende docenten met innovatieve ideeën. Zij kregen de kans om hoogleraar te worden, om zich heen docenten te verzamelen en een nieuw team te formeren, en nieuwe departementen of zelfs faculteiten op te zetten. Dit is echter ontoereikend voor het grote aantal studenten dat zich jaarlijks aanmeldt bij de universiteiten. Doordat de ratio student–docent hoog is, blijft de professionalisering van het onderwijs achter, en daarmee de kwaliteit van het onderwijs. Dit is voor het Westen een kans om bilaterale en multilaterale uitwisselingsprogramma's met China op te zetten.

Tegenwoordig wordt op elk gebied en op elk bestuurlijk niveau met China samengewerkt. In China is inmiddels veel kennis van nieuwe technologieën en vakgebieden. Er zijn veel nieuwe expertisegebieden zoals de biotechnologie, nanotechnologie en de ICT, waarin een enorm potentieel zit. Maar om tot de top 5 van de wereld te behoren, zal het aantal patenten en citaten per Chinese onderzoeker nog flink omhoog moeten. Het doel is om al in 2020 tot de wereldtop door te dringen, waarbij de afhankelijkheid van buitenlandse technologie nog maar eenderde mag bedragen. Er wordt veel geld geïnvesteerd en menskracht ingezet om dit te bereiken.

China heeft recentelijk vele nationale projecten gelanceerd: 16 speciale onderzoeksprojecten, zoals breedband mobiel draadloze communicatie, bemande ruimtevluchten, maar ook de preventie van infectieziekten; 8 top technologie projecten zoals biotechnologie, ICT, energie, en materiaalkunde; 8 zogeheten 'wetenschapsuitdagingen', zoals cognitieve wetenschappen en wiskunde; en tot slot 4 grote onderzoeksprogramma's, te weten proteïne onderzoek, nanowetenschap, onderzoek naar groei en reproductie, en kwantum modulatie. Voor de ontwikkeling van zoveel nieuwe vakgebieden zijn speciale geografische regio's, die zorgvuldig zijn gespreid, aangewezen.

Waar staat China?

Is het zo dat China het Westen gaat inhalen op het vlak van onderzoek en innovatie? Niet echt, want juist de speciaal aangewezen gebieden en de grootte van het land vormen enkele obstakels. Zo zijn er veel plannen en wordt er substantieel geïnvesteerd maar is er nog een grote ongelijkheid in het onderwijs.

Sommige Chinese gebieden zijn slecht ontwikkeld, terwijl er enorm inkomensverschillen tussen de sociale klassen zijn. De sociale ongelijkheid is duidelijk te zien in het verschil tussen platteland en stad. Aanstaaende studenten van het platteland hebben slechter toegang tot hoger onderwijs, hebben minder financiële middelen, en uiteindelijk daardoor minder kans op goedbetaald werk. Veel jongeren trekken dan ook naar de steden. In 1995 woonde iets minder dan eenderde van de bevolking in de stad, maar in 2004 was dit al gestegen tot 42 procent. Voor 2020 verwacht men een stijging tot wel 60 procent. Dit betekent een grote druk op onderwijsinstellingen en de arbeidsmarkt. Een ander probleem in het onderwijs is de fragmentatie. De universiteiten staan verspreid over het hele land, en worden verschillend bestuurd: de ene vanuit de staat, de ander vanuit de regio of vanuit de provincie. Dit is een dusdanig onoverzichtelijke structuur dat het moeilijk is te bepalen wie wat doet, laat staan om het onderwijs en onderzoek te coördineren. Alleen de miljoenenstad Wuhan heeft al 20 verschillende universiteiten.

Om een idee te krijgen op welk nivo het Chinese onderwijs en onderzoek zich bevindt is het zinvol naar een aantal ranglijsten te kijken. Op de QS World University Ranking van 2009 staat de bekende Tsinghua Universiteit op nummer 49 en de Peking Universiteit op 52 – beiden nog ruim boven de Universiteit van Leiden (60) en de Universiteit van Utrecht (70). Maar dat Chinese universiteiten hiermee op hetzelfde nivo zitten als de Nederlandse universiteiten valt nog te bezien. De QS World University Ranking heeft veel kritiek ontvangen vanwege haar subjectieve karakter (met name door het gebruik van de ‘peer-review’ ofwel het oordeel door vakgenoten). Hiermee geeft deze ranglijst waarschijnlijk meer onze perceptie van de Chinese universitaire wereld weer, dan haar werkelijke positie.

Om een idee te krijgen van hun positie in de wereld, heeft de Shanghai Jiaotong Universiteit een eigen ranglijst ontwikkeld. Deze zogenaamde Academic Ranking of World Universities (of ARWU) wordt door velen als toonaangevend beschouwd vanwege de berekening aan de hand van verifieerbare criteria (zoals het aantal nobelprijswinnaars, artikelen in Nature en Science,

citaten in wetenschappelijke tijdschriften, en patenten). Uit hun eigen ranking blijkt dat China's twee bekendste universiteiten – Peking en Tsinghua – pas ergens tussenin de 2000 en 3000 plaats staan. Nederland, daarentegen, staat met twee universiteiten in de wereldtop 100 (Leiden op 72 en Utrecht op 52). Interessant is ook dat volgens de ARWU ranglijst de Verenigde Staten 55 procent van alle topuniversiteiten in de wereld hebben, Nederland 2 procent en China minder dan 1 procent. China zit dus nog lang niet op het niveau van de Verenigde Staten, en ook niet op die van Nederland. Maar zoals de QS World University Ranking al aangeeft, in onze beleving rukken ze wel op.

Chinese onderwijscultuur

Ook op cultureel vlak is volgens velen nog behoorlijk wat werk voor de verbetering van het Chinese onderwijs te verrichten. China kent van oudsher het Confucianistische onderwijssysteem, dat sterk de nadruk legt op sociale hiërarchie en gehoorzaamheid. Tijdens het keizerrijk kon men door middel van een getrapt systeem van examens verschillende titels behalen. Deze gaven op hun beurt weer toegang tot een felbegeerde positie als keizerlijk ambtenaar. De onderlinge competitie was moordend. Succes in de keizerlijke examens was alleen haalbaar voor een select aantal personen, die hiervoor jarenlang de Dertien Confucianistische Klassieken uit het hoofd moesten leren. Nog voor de val van de laatste keizer in 1912, werd het keizerlijke examensysteem afgeschaft en werd het Chinese onderwijs geschoeid op een Westerse leest, en met een Westerse onderwijscurriculum in plaats van Confucianistische klassieken. In die tijd werden ook de nu befaamde Chinese universiteiten van Peking en Tsinghua gesticht.

Ondanks deze fundamentele hervormingen zijn er ook dingen onveranderd gebleven in het huidige Chinese onderwijs. Nog steeds gelden Confucianistische normen en waarden van gehoorzaamheid en sociale hiërarchie. Zo predikt het Confucianisme respect voor de ouderen en de leraren. De meester is degene die vertelt wat er geleerd moet worden, de leerling luistert en volgt. De student in China wordt zelden om een mening gevraagd, want de docent heeft immers gelijk. Met deze waarden en normen behoudt men de orde en de harmonie in de maatschappij en, in dit geval, ook in de universiteit of de school. Het nadeel is wel dat de Chinese student weinig initiatief durft te nemen, noch vragen durft te stellen. Kortom, de Chinese student is gewend te reproduceren, niet te creëren.

In Nederland is de student vrijwel gelijk aan de docent, is mondig, en gewend zelf op onderzoek uit te gaan. Sterker nog, Nederlandse studenten worden daar expliciet toe uitgenodigd. Chinezen en Nederlanders verschillen sterk in onderwijscultuur. Zoals een Chinese docent aan de Technische Universiteit van Enschede eens verzuchtte: 'Die Nederlandse studenten doen ook nooit wat ik zeg. Nou ja, zolang ze maar resultaten leveren.' Het moge duidelijk zijn dat de Confucianistische onderwijscultuur haaks staat op China's ambities in innovatie en onderzoek. Vandaar dat China nu druk doende is om Westerse onderwijsmethoden te importeren en te implementeren.

Een ander cultureel verschil met de Chinese onderwijscultuur betreft de logica. Een Nederlandse leerling leert een standpunt in te nemen en dat te verdedigen met argumenten, ideeën en feiten om de luisteraar te overtuigen van zijn mening. Maar een Chinese student leert om zijn verhaal heen te cirkelen, zijn publiek via verschillende paden te leiden, om ten slotte tot een eindpunt te komen. Dit Chinese cyclische denken is totaal anders dan het Europese oorzakelijke denken. Daar waar men in het Westen dingen beziet in termen van oorzaak en gevolg, daar is in China iets een gegeven. De natuur heeft iets bepaald waardoor het is zoals het is, en men zoekt niet naar de oorzaak of logische verbanden. Dit principe gaat terug op een Taoïstische manier van denken dat in de Chinees zit, en waarmee hij is grootgebracht. Tijdens colleges vragen Nederlandse docenten zich regelmatig af of de Chinese student wel begrepen heeft waar het over ging. Anderszijds kan de Chinees de directe manier van vragen stellen door de Westerse student niet altijd waarderen. Dit zijn een paar culturele kenmerken die niet zomaar uit de Chinese maatschappij verdwijnen en de innovatie en het wetenschappelijk onderzoek in de weg kunnen staan.

Moordende competitie

Net als tijdens de keizerlijke examens is vandaag de dag de onderlinge concurrentie nog immer moordend. In China vechten studenten voor een plaats op de universiteit en wordt alles op alles gezet om de hoogste cijfers te behalen. Om toegang te krijgen tot de universiteit moet het nationaal toelatingsexamen worden gedaan. Deze vinden over het hele land op precies dezelfde dag en tijd plaats. Daarnaast zijn er selectiemethoden per universiteit en vakgebied toegevoegd, waarbij de meest prestigieuze universiteiten de meest strenge criteria hanteren. Verplicht voor de universitaire toelating zijn de

Chinese taal, wiskunde en een buitenlandse taal. Daarnaast kan de universiteit nog een vak toevoegen die het zelf relevant acht voor de studie in kwestie.

Het afvalpercentage aan leerlingen dat het universitaire toelatingsexamen niet haalt is hoog. Jongeren die niet naar de universiteit van hun keuze kunnen, zoeken noodgedwongen hun toevlucht tot tweede- of derderangs universiteiten. Sinds enkele jaren is er een extra vluchtroute: die van de private universiteiten. In een staatsgeleide economie als China was het toestaan van private hoger onderwijsinstellingen vloeken in de communistische kerk. Maar tegenwoordig zijn er ongeveer 1200, waarvan 50 meer dan 10,000 studenten hebben. Het is wel zo dat de arbeidsperspectieven van afgestudeerden van private universiteiten beduidend slechter zijn. Ongeveer 60 procent van de afgestudeerden vindt een baan op nivo tegenover 70 à 80 procent van afgestudeerden aan de staatsuniversiteiten. Ook ligt het loon lager dan van hun collega's aan de staatsinstellingen. Voor velen is een buitenlandse studie nog een mogelijkheid. Terwijl in de jaren tachtig en negentig slechts een kleine groep naar het buitenland kon (gefinancierd met een staatsbeurs), heeft de Chinese middenklasse tegenwoordig voldoende financiële middelen om hun (meestal enig) kind naar een buitenlandse universiteit te sturen. Vooral Nederlandse universiteiten zijn in trek vanwege het wijdverbreide gebruik van Engels als voertaal, en de relatief lage collegegelden (vergeleken met Engeland en de Verenigde Staten). In Europa vechten de universiteiten dan ook om de Chinese student binnen te halen.

Chinezen tussen tulpen, Nederlanders tussen draken

Volgens Dirk-Jan van den Berg, bestuursvoorzitter van de Universiteit Delft en voormalig Nederlands ambassadeur in Beijing, ziet China dat we in Nederland goed zijn ontwikkeld op velerlei gebieden variërend van landbouw, ICT en nano-technologie. Ondanks dat Nederland maar een klein landje is vergeleken met de reus China, staan Nederlandse universiteiten goed bekend. De laatste jaren zijn steeds meer Chinese studenten naar ons land gekomen, en binnen Europa staat Nederland na Duitsland zelfs op de tweede plaats. De Volkskrant (4 Augustus 2008) berichtte dat het aantal studenten zelfs met 30 procent was toegenomen van 2007 tot 2008. Er wordt geschat dat er tegenwoordig ruim 5000 Chinese studenten in Nederland studeren.

Andersom wordt China ook aantrekkelijker als bestemming voor Westerse studenten. China speelt een toenemend belangrijke rol in de hedendaagse economie, maar ook in de wetenschap, innovatie en technologie. Chi-

nese universiteiten in Beijing, Shanghai en Tianjin staan hoog aangeschreven. Bovendien verschaft de Chinese regering volledige studiebeurzen aan buitenlandse studenten en is het levensonderhoud in China relatief goedkoop. In 2008 waren er 223,499 buitenlandse studenten in China, waarvan ongeveer 13,500 een Chinese beurs hadden gekregen. Toch wordt China in vergelijking met andere landen nog niet vaak gekozen om onderwijs te volgen. De grote barrière hierin is de Chinese taal. Er zijn nog weinig Engelstalige collegeprogramma's te volgen en het Chinees is de Nederlandse student veelal niet machtig. Hier ligt een grote kans voor de onderwijsontwikkeling in Nederland, door het Chinees als taal op de middelbare school aan te bieden. Kort na de Chinese nieuwjaarsviering in 2010 kondigde staatssecretaris van Bijsterveldt dan ook aan te beginnen met Chinees als examenvak op de middelbare scholen. Er wordt nu ook zelfs op enkele basisscholen het belang van Chinees gezien. Kinderen kunnen dan nu ook al op 6 jarige leeftijd kennis nemen van het Chinees. Vooral geadopteerde kinderen uit China (veelal meisjes) willen graag de taal van hun geboorteland leren.

Ook op het terrein van de bilaterale onderzoekssamenwerking met China is er veel gaande. Het Nederlandse Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft een gezamenlijk onderzoeksfonds voor China opgezet. Hiervoor wordt over de periode tot aan 2013 een jaarlijks bedrag van 2.25 miljoen euro beschikbaar gesteld. Ook zal er door het Innovatieplatform samen met de Koninklijke Akademie van Wetenschappen (KNAW), de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), en de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU) actief worden geprobeerd om jonge, talentvolle Chinese onderzoekers naar Nederland te halen. Inmiddels hebben veel Nederlandse universiteiten onderzoekssamenwerking met China. Ook aan Chinese zijde is de animo groot, men is zich ervan bewust dat er wetenschappelijke en technologische kennis binnengehaald moet worden en dat nieuwe vakgebieden bediend moeten worden.

Rozengeur en maneschijn

Toch is het niet allemaal rozengeur en maneschijn in de wetenschap. De onderlinge concurrentie op de Chinese onderzoeksmarkt is hoog. Westerse onderzoekers verdringen zich om een plaatsje te veroveren in de samenwerking met Chinese universiteiten en instituten. Als je aankomt bij een prestigeuze instelling als de Universiteit van Tsinghua of de Universiteit van Peking

ben je bij wijze van spreken nummer 100, en mag je achterin de rij aansluiten. Voor de Chinezen is dit een luxe-positie omdat zij het voor het uitkiezen hebben, maar voor Nederlandse onderzoekers is het absoluut noodzakelijk om hun meerwaarde ten opzichte van hun Europese of Amerikaanse collega's aan te kunnen tonen.

Ook is het zo dat er soms terughoudendheid is in het delen van onderzoeksgegevens, door gebrek aan vertrouwen in de kwaliteit van de uitkomsten, en door angst voor het ontvreemden van intellectueel eigendom. Een voorbeeld hiervan is het patentrecht. In China wordt het door sommigen als een patriottische daad gezien om andermans gegevens of ideeën te kopiëren of te gebruiken voor eigen onderzoek, terwijl dit in het als Westen plagiaat en strafbaar wordt aangemerkt. Zhang Haizhen, de vice-president van het Chinese hiPhone – een exacte kopie van Apple's hitech iPhone – zei hierover eens: 'We moeten overleven, en op deze manier kunnen we ons eigen onderzoek en ontwikkeling versterken zodat we in de toekomst met eigen vindingen kunnen komen.' Zhang ziet kopiëren zelfs als een plicht. De grap dat 'copyright, the right to copy' betekent, heeft in China helaas een harde kern van waarheid. Het is niet verwonderlijk dat deze kwesties strubbelingen in de samenwerking tussen Chinese en Nederlandse onderzoekspartners veroorzaken.

Jasper Knoester, hoogleraar Theoretische Natuurkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen, en zelf getrouwd met een Chinese, merkt dat de samenwerking soms moeizaam verloopt. Er worden wel allerlei enthousiaste verhalen opgehangen hoe belangrijk China wel niet is voor het Westen, en hoe snel de wetenschappelijke ontwikkelingen daar verlopen, maar als puntje bij paaltje komt moet je een lange adem hebben om daadwerkelijk iets van de grond te kunnen trekken. In dit opzicht is er een zekere discrepantie tussen de perceptie van China als onderzoeksland, en de daadwerkelijke ervaringen van de onderzoekers op de werkvloer. Het doet denken aan wat Van Dijk elders in dit boek beschrijft voor de zakenwereld: 'Menige ondernemer droomt dat iedere Chinees een van zijn ijsjes of luxe producten zal kopen en dat hij of zij dan helemaal binnenloopt. Er zijn goede argumenten voor die buitenlandse investeringen, maar er zijn ook wel kanttekeningen bij te plaatsen.'

Gebruikte literatuur

- Academic Ranking of World Universities 2009, Shanghai Jiatong University, beschikbaar op: www.arwu.org
- ANP, 'Steeds meer Chinese studenten willen naar Nederland', De Volkskrant, 4 Augustus 2008
- Agelasto, M. en B. Adamson, Higher Education in Post-Mao China. Hong Kong: University of Hong Kong Press, 1998
- China Economic Net, 'Shanzhai: Faking it for money or fun?', 9 December 2008, Xinhuanet beschikbaar op: en.ce.cn/life/society/200812/09/t20081209_17624052.shtml
- CSC, 2008 Annual Report, Beijing: China Scholarship Council, beschikbaar op: en.csc.edu.cn/uploads/2009014104613465.pdf
- Jing, Lin, 'Employment and China's Private Universities: Key Concerns', International Higher Education, No. 42, Winter 2006
- Macleod, Calum, 'China reviews 'apartheid' for 900 million peasants', The Independent, 10 June 2001
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Internationaliseringsagenda – Het Grenzeloze Goed?, Den Haag, 31 Oktober 2008
- Ngok, King-lun en Michael H. Lee, 'Localization of Higher Education and Its Social Consequences in Mainland China, 1993-2006', unpublished paper, 2006 beschikbaar op: www.bris.ac.uk/ceas/events/conferences
- QS World University Rankings 2009, beschikbaar op: www.topuniversities.com/university-rankings
- Shepherd, Jessica, 'China's education system's radical overhaul', The Guardian 4 December 2007, beschikbaar op: www.guardian.co.uk/education/2007/dec/04/schoolsworldwide.schools
- UNESCO, Global Education Digest 2003, Comparing Education Statistics Across the World
- Zhang, Yu, 'Private Education in China: Issues and Prospects', Perspectives, Volume 4, No. 4, Dec. 31, 2003

Dit stuk is tevens gebaseerd op interviews met Henk Frencken, onderwijskundig adviseur van het Onderwijscentrum ICLON van de Universiteit Leiden; Jasper Knoester hoogleraar Theoretische Natuurkunde en Decaan van de Faculteit Wis- en Natuurkunde van de Rijksuniversiteit Groningen; en Dirk-Jan van den Berg, voormalig Nederlands ambassadeur in Beijing en huidig bestuursvoorzitter van de Universiteit Delft.

5. China's invloed in Afrika: Een vat vol tegenstrijdigheden?

Meine Pieter van Dijk

UNESCO-IHE Institute for Water Education, Delft

Erasmus Universiteit, Rotterdam

Inleiding: Wat doet China in Afrika?

China's activiteiten in Afrika kregen in 2008 veel aandacht in de pers, voordat de financiële crisis de hele krant ging vullen. Veel mensen in het westen vragen zich af: wat doet China in Afrika? De Chinezen zijn echter al sinds de jaren vijftig in Afrika actief. Toen gaf voorzitter Mao Zedong steun aan socialistische regimes in hun onafhankelijkheidsstrijd. De Chinezen bouwden in die tijd de spoorlijn van Zambia naar Tanzania en gaven steun aan de onafhankelijkheidsstrijd in Angola. China legt zich nu echter toe op handel met en investeringen in Afrika en dat leidt nogal eens tot spanningen. Voorbeelden zijn China's investeringen in de olie sector in Soedan en Angola en Chinese activiteiten in de mijnbouw sector in Kongo, waar koper, kobalt en platina gewonnen wordt of zal worden. China koopt ook hardhout in Kongo Brazzaville en ijzererts in Zuid Afrika.

In de westerse beeldvorming bouwen Europese aannemers en bedrijven met geld van de Europese Unie (EU) wegen in Afrika. Maar Chinese bouwbedrijven zijn ook zeer actief in Afrika. Zij hebben nu een marktaandeel van meer dan 50 procent van de in Afrika aanbestede wegen. Dat steekt Europese bedrijven, die tot voor kort deze lucratieve markt domineerden. Het debat over China's aanwezigheid in Afrika begon eind 2005 toen de media er, in het zicht van de Olympische spelen in 2008, aandacht aan begonnen te schenken. Bij gebrek aan harde gegevens werden veel impressionistische artikelen gepubliceerd, die vaak ook een morele ondertoon hadden. Zo van:

wat moeten die Chinezen in onze achtertuin? Op de achtergrond klinkt door: als Europa het in 150 jaar in Afrika niet heeft kunnen opknappen, zou China het dan nu opeens wel kunnen? Dat zijn natuurlijk vooroordelen, maar ook redenen om goed naar de betekenis van de Chinese aanwezigheid in Afrika te kijken. Is China inderdaad een alternatief voor de Europese en Amerikaanse aanpak van het continent?

De betekenis van de Chinese aanwezigheid in Afrika

China is op verschillende manieren aanwezig zoals hieronder zal worden uiteen gezet. Die sterke aanwezigheid is nieuw en een fenomeen dat allerlei vragen oproept, zoals:

1. Wat betekent de Chinese aanwezigheid voor Afrika?
2. Zitten er vooral economische argumenten achter China's aanwezigheid?
3. Wat betekent het concreet voor een land zoals Zambia?
4. Hoe moet je de aanwezigheid van China beoordelen?

Het onderwerp van dit hoofdstuk zal in deze volgorde behandeld worden en aan het eind zullen enkele conclusies geformuleerd worden. De Chinese investeringen en ontwikkelingshulp in Afrika stijgen snel, terwijl het land zelf nog aanzienlijke hulp en veel buitenlandse investeringen ontvangt. Er zijn talrijke voorbeelden van China's betrokkenheid in Afrika. Het gaat hier niet alleen om invoer van grondstoffen uit Afrika en de uitvoer van Chinese producten naar Afrika, maar ook om Chinezen die zich in Afrika vestigen. Daarnaast zijn er Chinese investeringen in Afrika en het opbouwen van marketing kanalen door Chinese burgers en bedrijven. Die gaan vaak tot diep in het binnenland, naar plaatsen waar Europeanen niet graag wonen. Chinezen spannen zich daar in om de producten uit hun moederland aan de man te brengen. De handel met Afrika is in tien jaar vertienvoudigd en bedroeg in 2008 100 miljoen dollar, waarmee China de belangrijkste handelspartner van Afrika is geworden.

China exporteert niet alleen goederen naar Afrika, en investeert er, China geeft ook op grote schaal ontwikkelingshulp en ook nog eens op een originele manier. Zo worden vaak zachte leningen beschikbaar gesteld (dat wil zeggen met een lage rente en een lange looptijd), om Afrikaanse landen in staat te stellen goederen in China te kopen. Op het China-Afrika samenwerkingforum in Beijing een paar jaar terug waren veel Afrikaanse staatshoofden aanwezig (48 van de in totaal 53 Afrikaanse landen die diplomatieke

relaties met China onderhouden). Daar werd duidelijk dat China nog betere relaties met Afrika wil. Er werd besloten dat China in drie jaar zijn hulp aan Afrika zou verdubbelen, dat het voor 1 miljard dollar aan schulden van Afrika kwijt zou schelden en in de toekomst nog eens 1 miljard hoopt kwijt te schelden. China zette een fonds voor Afrika op met daarin 5 miljard dollar om Chinese bedrijven te stimuleren om in Afrika te investeren en China beloofde in de toekomst voor bepaalde producten uit Afrika de invoertarieven te verlagen. Maar de hulp is gebonden, in de zin dat het aan Chinese spullen of Chinese bedrijven moet worden uit gegeven. De kritiek van het westen is dat deze hulp zonder voorwaarden het beleid van de Wereld Bank en het Internationale Monetaire Fonds (IMF) ondermijnen, omdat deze instellingen juist hervormingen hebben afgedwongen alvorens hulp te verlenen. Sommige landen lappen die voorwaarden nu aan hun laars omdat ze het geld gemakkelijker van China kunnen krijgen, waarmee het positieve effect van de beloofde hervormingen niet op zal treden.

China voert een actief beleid met betrekking tot Afrika en heeft er al veel geïnvesteerd. Maar die investeringen gaan vooral naar landen waar het Westen niet klaar stond om geld in te pompen. Bij voorbeeld in Soedan (dat in permanente burgeroorlogen verwickeld lijkt) of in Angola (dat als zeer corrupt geldt). Toen het land opkrabbelde na een 30 jarige burgeroorlog koos het voor een gemakkelijk krediet van China in plaats van moeizaam met het IMF te onderhandelen over een steunoperatie.

Niveaus van aanwezigheid

Verschillende niveaus van Chinese aanwezigheid kunnen worden onderscheiden: landen waar China diep in de energiesector zit en waar die hulp een overeenkomst met de Wereldbank en het IMF overbodig maakt doordat China meer krediet zonder voorwaarden aanbiedt (Angola en Soedan), landen die wel onder de Washington consensus opereren (het dominante westerse ontwikkelingsmodel), maar die om historische redenen veel Chinese investeringen hebben (Zambia en Zuid Afrika), landen waar China politiek krediet aan het opbouwen is om er actiever te worden (Ethiopië en Tanzania) en landen waar de Chinezen nog nauwelijks een rol spelen (kleinere West-Afrikaanse landen bij voorbeeld). Het is ironisch om te zien dat een communistisch land als China, Afrika laat zien dat men middels de particuliere sector en door een op export gericht ontwikkelingsmodel snel tot ontwikkeling kan komen.

Soedan is een voorbeeld van de nadelen van de Chinese investeringen en hulp. In dat land helpt het dankzij China verdiende geld in de olie industrie (waarin China actief werd toen de Amerikanen en Canadezen moesten vertrekken) de machthebbers in het noorden om de bevolking in het zuiden en westen er onder te houden. China levert wapens en was slechts onder zware internationale druk (ongeveer een jaar voor de Olympische spelen) er toe te brengen om een speciale gezant voor Soedan te benoemen. Deze heeft later geholpen in de hoofdstad Khartoem geaccepteerd te krijgen dat een vredesmacht van de Verenigde Naties en de Afrikaanse Unie in Darfur mocht opereren. Helaas is deze vredesmacht nog te klein om veel invloed uit te kunnen oefenen op het conflict. Na de aanklacht door het Internationale Gerechtshof in Den Haag in maart 2009 tegen president Bashir is het voor deze vredesmacht nog moeilijker om in Soedan te opereren.

China toont de Afrikanen dat hard werken en veel sparen tot ontwikkeling kunnen leiden. Voor veel Afrikaanse landen is de Chinese hulp mooi mee genomen en de goedkope Chinese producten helpen arme mensen om te overleven. President Wade van Senegal zei op een conferentie met Europese staatshoofden in Lissabon eind 2008: van het geld voor één Europese auto kunnen we er twee in China kopen.

De strategie van China met betrekking tot Afrika

Het is opvallend hoe strategisch China in Afrika opereert. Het land wil in de keten van grondstof tot eindproduct steeds meer fasen controleren. China heeft begin 2006 een beleidsdocument gepubliceerd. Dat werd gebruikt voor de discussie over economische samenwerking met Afrika gedurende het Afrika-China Forum in Beijing eind 2006. De discussie leidde tot andere uitgangspunten voor de samenwerking met Afrika, de zogenaamde Beijing consensus. China hanteert bij de samenwerking met Afrikaanse landen een aantal principes. Bijvoorbeeld, de rol van instellingen zoals de Afrikaanse Unie (de AU, de voormalige Organisatie voor de Afrikaanse Eenheid), NEPAD (een organisatie om Afrika sneller te ontwikkelen) en regionale (handels) organisaties worden erkent. Het accent ligt op vreedzame samenwerking met een wederzijds belang. Het beleid presenteert een visie en ontwikkelt een strategie om de gestelde doelen te bereiken. Die doelen betreffen het zeker stellen van de toevoer van grondstoffen naar China, het creëren van een afzetmarkt voor Chinese producten en diensten en bieden een alternatief voor het Westerse economische ontwikkelingsmodel.

Zes elementen van China's strategie zijn belangrijk. Ten eerste, meer hulp en leningen voor Afrika. Behalve dat China de hulp aan Afrika in drie jaar zal verdubbelen, waardoor China de belangrijkste donor in Afrika zal worden, werd gedurende het Afrika-China Forum ook toegezegd dat er in drie jaar 5 miljard US\$ meer aan zachte leningen zal worden verstrekt (in totaal ongeveer 10 miljard US\$ per jaar). Ten tweede, bevorder de handel met en investeringen in Afrika. Daarvoor worden nog vijf industrie terreinen (economic and trade cooperation zones) in Afrika gebouwd, vergelijkbaar met de twee die in Zambia al bestaan. Het derde element is schulden kwijtschelden. China zal de schulden van de armste en zogenaamde minst ontwikkelde landen in Afrika, die geen diplomatieke relaties met Taiwan onderhouden, kwijtschelden. Vervolgens zal het de invoertarieven voor Afrikaanse producten in China verlagen. Het aantal producten waarvoor een nultarief geldt, zal van 190 naar 440 gebracht worden wat het voor Afrika gemakkelijker zal maken om naar China te exporteren. Het land wil ook betere toegang tot de markten van deze Afrikaanse landen krijgen. China wil de wederkerigheid, die de wereldhandels organisatie (WTO) vereist in handelsovereenkomsten en die ook in de Europese overeenkomsten met Afrika wordt ingebouwd. Ten slotte, werkt China in de richting van vrijhandelszones waar geen of heel lage invoertarieven gelden.

Verschillen tussen de Washington en Beijing consensus

Washington consensus

Op economisch gebied

1. Vrije markten, belangrijke rol voor de particuliere sector
2. Leningen, maar onder strikte voorwaarden
3. Projecten worden uitgevoerd met lokale bedrijven en creëren ter plaatse werkgelegenheid
4. Het gaat om de transfer van kennis technologie en ervaring

Beijing consensus

1. Belangrijke rol voor de overheid in de economie, maar de markt gebruiken
2. Er worden geen voorwaarden aan hulp, zachte leningen en het kwijtschelden van schulden gesteld
3. Het gaat vooral om het inzetten van Chinese arbeiders, bedrijven en technologie

Op politiek gebied

1. Democratie en 'good governance'	1. Geen erkenning van Taiwan
2. Liberalisering	2. Politieke steun voor China in de VN en andere gremia
3. Deregulering	3. Stabiliteit is belangrijker dan regelmatige verkiezingen
4. Gelimiteerde tijd voor een politiek ambt (2 maal vijf jaar bijv.)	

Moeletsi Mbeki, de broer van de Zuid-Afrikaanse president, formuleerde het Chinese alternatief onlangs in de International Herald Tribune als: 'China has offered Africa a new model that focuses on straight commercial relations and fair market prices without the ideological agenda'. Wat China wil, kan de Beijing consensus genoemd worden die in bovenstaande tabel tegenover de Washington consensus wordt gezet. Het kleine naamsverschil heeft enorme consequenties. Zo gaat het de Chinezen in de samenwerking niet om de transfer van kennis technologie en ervaring, maar veeleer om het stimuleren van de Chinese economie. Volgens de tabel wil China een belangrijkere rol voor de overheid in de economie, maar door het communistische China wordt ook het gebruiken van de markt aangeprezen en de particuliere sector gestimuleerd. China laat de Afrikanen zien hoe een ontwikkelingsland kan profiteren van het globaliseringproces. In het Chinese model is in de economie een belangrijke rol voor de overheid weg gelegd. Chinese bedrijven investeren wel, maar houden controle over hun kennis en technologie. Er worden weliswaar geen voorwaarden aan leningen gesteld, maar het geld moet wel aan Chinese bedrijven ten goede komen (gebonden hulp).

Wat betekent China voor Zambia?

Zambia is het derde land wat betreft de omvang van Chinese investeringen in Afrika. Er wordt alleen meer geïnvesteerd in de olielanden Soedan en Angola. Een paar jaar terug bedroegen de Chinese investeringen ongeveer 10 procent van de totale buitenlandse investeringen in Zambia (die hoog zijn door de aanwezigheid van koper). President Hu Jintao bezocht Zambia recentelijk om er de eerste 'Africa economic and trade co-operation zone' te openen. De Chinese investeringen in Zambia kunnen in de volgende jaren oplopen tot

800 miljoen dollar. In die twee 'special zones' hebben zich al ruim 200 Chinese bedrijven gevestigd.

In Zambia is zelfs de landbouw interessant voor China. De Chinezen proberen onder andere de kwaliteit van de katoen die naar China wordt geëxporteerd op te krikken. Verder zijn de Chinezen er actief in de bouwsector (vooral de aanleg van wegen), in textiel en kleding, maar ook in de diensten sector, bij voorbeeld in de financiële dienstverlening en in de gezondheidszorg. Deze investeringen leiden tot export naar China (grondstoffen), werk voor Chinese bedrijven (de bouwsector), exportmogelijkheden (de textiel en kleding sector), maar ook tot afzetmogelijkheden voor Chinese consumptieproducten (schoeisel, kleding, elektronica, etc.).

China is al sinds de onafhankelijkheid in 1964 aanwezig in Zambia. Er woonden in 1992 maar 300 Chinezen in het land. Zambia is een mooi voorbeeld van het paradoxale van de Chinese aanwezigheid in Afrika. Enerzijds is er sprake van een langdurige aanwezigheid, China financierde en bouwde de spoorlijn van de Zambiaanse kopermijnen naar de hoofdstad en havenstad van Tanzania, Dar es Salaam, die in 1978 gereed kwam. Anderzijds is China nu als investeerder actief in die mijnbouw sector en daar helemaal niet een weldoener. Net als hun collega's in China, proberen Chinese ondernemers in Zambia de kosten te drukken door lage lonen te betalen en het milieu te veronachtzamen; hetgeen hen vanzelfsprekend niet in dank wordt afgenomen. De Zambianen zijn al een aantal keren de straat op gegaan om te protesteren tegen misstanden in bedrijven met Chinese eigenaren.

De voormalige NRC journaliste, Van Pinxteren beschrijft in een artikel van de Financial Times (8 Februari 2007) uitgebreid de anti-Chinese stemming die in Zambia is ontstaan. Het gaat erom dat 'China mistreats and exploits local workers in Zambia'. Toen een oppositieleider dit thema deel van zijn campagne maakte waarschuwden de Chinezen dat zij uit Zambia zouden vertrekken indien deze man tot president zou worden gekozen. Dit werd door velen als interventie in de lokale politiek gezien. Het debat gaat vooral over of China de laatste is in een rij uitbuiters van de grondstoffen van Afrika, of dat het land de Afrikanen helpt. Maar China beschikt over veel goodwill in Afrika. Die goodwill is gebaseerd op het feit dat China zelf ook een ontwikkelingsland is, op de in het verleden verleende hulp, en op hun weinig belerend overkomende houding, in tegenstelling tot die van de Europeanen.

Behalve dat er in Zambia speciale economic zones voor Chinese bedrijven zijn is er ook een bank die alleen voor Chinese ondernemers werkt. De

kritiek is verder dat China voornamelijk lage kwaliteit producten importeert die voor een deel concurreren met producten die Zambia zelf kan produceren. Ook brengen Chinese bedrijven lage geschoolde arbeidskrachten naar Zambia en investeren ze nauwelijks in het land. In feite wordt vooral de emigratie naar Zambia bevorderd en volgens sommige schattingen is het aantal Chinezen in Zambia gestegen tot 80.000. In Zuid Afrika zouden zelfs 200.000 Chinezen wonen, waarvan een groot aantal illegalen, maar ook Chinezen uit Taiwan en Indonesië, waarvan een aantal al in de tijd van de Verenigde Oost-Indische Compagnie voet aan land zette.

Geen eisen?

China claimt dat het geen eisen stelt aan landen die hulp van China ontvangen. Maar China wil wel dat ontwikkelingslanden de banden met Taiwan verbreken en op die manier steun verlenen aan het één China beleid van Beijing. Dat beleid omvat gebieden als Tibet en Taiwan en tot voor kort Hong Kong, dat nu ook officieel deel uit maakt van China. In Zambia leverde dat problemen op. Dit ging zo ver dat China's aanwezigheid in Zambia een belangrijk thema werd in de president's verkiezingen enkele jaren geleden. De oppositieleider Michael Sata mobiliseerde openlijk steun, vooral in de steden, voor zijn standpunt om de Chinezen het land uit te gooien. Volgens hem is een Chinese bank in Zambia die alleen voor Chinezen toegankelijk is, discriminatie. Bovendien runnen de Chinezen er twee industrieterreinen, waar waarschijnlijk Zambiaanse arbeidswetten en milieuwetgeving met voeten getreden wordt. Sata zegt dat de Zambiaanse overheid op die manier haar soevereiniteit in eigen land kwijt raakt.

Is dat nu racistisch? De negatieve reactie tegen buitenlanders treft niet alleen de Chinezen. Ook Indiase en Libanese ondernemers in het land hebben de wind tegen. Een Indiase mijnbouw onderneming heeft ook last gehad van gewelddadige arbeidsonlusten. Er werd zelfs een pompstation opgeblazen bij deze mijn. Het is dus eerder een soort nationalisme dat we in Nederland ook wel kennen. Sata vindt dat er te veel Chinezen in Zambia zijn en wil hun investeringen net zo kritisch kunnen bekijken als Zambia dat met andere buitenlandse investeringen doet. Sata stelt dat deze nieuwe donoren en investeerders negatieve reacties opwekken en nog niet geleerd hebben daarmee om te gaan. Sata bekritiseert ook de kwaliteit van de Chinese invoer. Het zijn laagwaardige productie die deels concurreren met lokale producten. Chi-

na brengt volgens hem ook maar weinig echt kapitaal het land binnen. Ze komen vooral met grote hoeveelheden ongeschoolde arbeiders.

Volgens de wetenschapper Alden, die onlangs een boek schreef 'China in Africa', is er duidelijk sprake van culturele verschillen. Zambianen hebben een andere kijk op werk dan Chinezen: 'Chinese workers work until they are finished, Zambians are trained by the British and work towards tea break'. Een andere manier om het cultuurverschil aan te geven is door er op te wijzen dat in Azië ontwikkeling gebaseerd is op goedkope arbeid, die hard werkt, terwijl in Afrika grondstoffen een belangrijke rol spelen. Die moeten met grote kapitaalintensieve technologie geëxploiteerd worden. Dat beschouwen de Afrikanen als nodig voor hun ontwikkeling en ze zien het inzetten van arbeid niet noodzakelijkerwijs als vooruitgang.

Het probleem bleek natuurlijk ingewikkelder. Sata wou niet alleen de Chinezen eruit, hij wilde dat Taiwan Zambia zou gaan helpen en had daar persoonlijk al een voorschot op genomen door 50.000 dollar van de Taiwanese in ontvangst te nemen. Sata formuleerde het probleem in termen van soevereiniteit: wie maakt de dienst uit in Zambia? De regerende partij zou ook fondsen van China hebben ontvangen en dat vond hij pas een inbreuk op de soevereiniteit van het land. Toen er in 2008 vanwege het overlijden van de president opnieuw presidentsverkiezingen in Zambia moesten worden gehouden speelde de aanwezigheid van China in Zambia nauwelijks meer een rol in de verkiezingen. Sata verloor weer, maar veeleer omdat de overleden president en zijn partij al een redelijke goodwill hadden opgebouwd.

Hoe de aanwezigheid van China te beoordelen

Het is moeilijk te ontkomen aan morele oordelen indien men de balans van de aanwezigheid van China in Afrika probeert op te maken. Als onderzoeker zou men een kosten-baten analyse willen doen om na te gaan wie er voordeel heeft van China's aanwezigheid in Afrika, en hoeveel. Maar ook daarbij ontkomt men niet aan een aantal veronderstellingen die gemaakt moeten worden met betrekking tot de werkelijke kosten of opbrengsten. Men lijkt niet te kunnen ontkomen aan de vraag voor wie het goed is en waarom.

De Chinese aanwezigheid kan ook beoordeeld worden aan de hand van de Chinese doelstellingen. Indien de schaarse beleidsdocumenten die in het Engels beschikbaar zijn worden geraadpleegd valt vooral het optimisme en een zekere naïviteit op wanneer er over harmonieuze relaties en win-win situaties gesproken wordt. Ten minste acht verschillende doelstellingen van

China's aanwezigheid in Afrika kunnen worden onderscheiden, van het zorgen voor de aanvoer van grondstoffen, tot het verkrijgen van land om voedsel op te verbouwen. Maar de praktijk van de Chinese aanwezigheid in Afrika spoort niet altijd met de eigen doelstellingen. Echter ook voor Westerse hulp in het algemeen, en voor de Europese ontwikkelingshulp in het bijzonder, kan gezegd worden dat de effecten niet altijd gelijk zijn aan wat ermee beoogd werd.

De Chinezen zijn vooral in Afrika voor het verwerven van grondstoffen en het verkopen van hun eigen producten. China heeft succes in Afrika door product-differentiatie (goederen toegesneden op arme consumenten), maar ook door een netwerk van kleine handelaren in het Afrikaanse binnenland te ontwikkelen. Verder probeert China politieke steun te mobiliseren, wat goed uit komt bij allerlei stemmingen in internationale organisaties, bijvoorbeeld toen er gestemd moest worden over het houden van de Olympische spelen in Beijing. In veel fora vormen de Afrikaanse landen namelijk bijna een derde van de stemmen. Tenslotte heeft China een aantal keuzen gemaakt die het Westen niet welgevallig zijn, zoals de steun aan Soedan en Zimbabwe. Mensenrechten organisaties klagen er over dat de Chinese wapenexporten naar Soedan het conflict in Darfur slechts aan wakkeren. Ogenschijnlijk is China's politieke belang beperkt tot het overtuigen van Afrikaanse overheden dat ze Taiwan niet mogen erkennen, maar hun optreden in Zambia heeft bewezen dat ze ook wel eens verder willen gaan.

De grootmachten concurreren met elkaar in Afrika om grondstoffen en politieke steun. De Verenigde Staten (VS) hebben zich altijd in moeten vechten in Afrika. Behalve door de African Growth and Opportunities Act (AGOA), die export naar de VS aantrekkelijk moet maken, geven de Amerikanen ook bij lange na niet zo veel hulp aan Afrika als bijvoorbeeld aan Azië of Latijns Amerika. Nu worden de Amerikanen ook nog door de Chinezen ingehaald. Het economische succes van China biedt de Afrikaanse landen een alternatief voor het Westerse ontwikkelingsmodel. Daardoor kunnen de Afrikanen zich een beeld vormen van hoe hard Chinese arbeiders werken. China is ten slotte een belangrijke bron van hulp, zachte leningen en goedkope goederen en diensten geworden. Men kan daar bij de kritische vraag stellen of dit gemakkelijke geld niet de door het Westen opgedrongen benadering van 'goed bestuur' ondermijnt. De Chinese aanwezigheid helpt in ieder geval om de noodzakelijke infrastructuur op te bouwen, hoewel de kwaliteit daarvan laag is en het onderhoud vaak niet geregeld is. Infrastructuur is wel een van de voorwaarden voor succesvolle ontwikkeling.

Een nadeel voor de Afrikaanse landen is dat de Chinezen veel Chinese arbeiders gebruiken. Dat betekent dat er lokaal geen werkgelegenheid wordt gecreëerd en ook dat er geen kennis wordt over gedragen. Bovendien geeft China steun en soms legitimiteit aan Afrikaanse regimes die door het Westen niet gesteund worden, zoals Zimbabwe. De Wereldbank en het IMF zijn ook niet gelukkig met de Beijing consensus en geven aan dat dit hun beleid ondermijnt. De Europese Investeringsbank of EIB klaagt dat de bank het aflegt tegen Chinese staatsbanken. Evenals de Wereldbank en het IMF klaagt de EIB dat de Chinezen lagere morele en milieu normen hanteren en dat dit kan leiden tot lagere krediet standaarden. Ook door anderen wordt kritiek vernomen en zelfs geprotesteerd tegen China's rol in Afrika. President Thabo Mbeki van Zuid-Afrika vroeg zich af of China een nekoloniale relatie met Afrika zou ontwikkelen. Deze opmerking heeft veel te maken met de neergang van de Zuid-Afrikaanse textielindustrie na het einde van het multi-vezel akkoord, toen China Europa direct vanuit China ging voorzien en veel bedrijven in Zuid Afrika moesten sluiten.

Conclusies

Het is moeilijk om als Europeaan tot een onbevangen oordeel te komen over de Chinese aanwezigheid in Afrika. Het feit dat wij uit de landen die Afrika koloniseerden komen maakt dit een ongemakkelijke kwestie. Maar ook indien de aanwezigheid in Afrika wordt beoordeeld in termen van de eigen doelstellingen van de Chinezen, is kritiek op hun handelen mogelijk. Er zijn verschillende redenen voor de Europese Unie om met de Afrikaanse staten te blijven praten. Ten eerste omdat de stroom Afrikanen die proberen illegaal Europa te bereiken blijft aanhouden. Ten tweede zit er weinig schot in de onderhandelingen met Afrika over nieuwe handelsverdragen. Tenslotte maakt Brussel zich ook zorgen over wat China in Afrika doet.

De EU loopt belangrijke risico's in de relatie met Afrika: wanneer de door de EU voorgestelde zogenaamde Economic Partnership Agreements (EPAs) er niet in slagen om de handel met en investeringen in Afrika op te voeren, of indien deze een slechte smaak achterlaten bij de Afrikanen. Als de EPAs niet tot meer investeringen in Afrika leiden, kunnen vooral Chinese bedrijven die in Afrika geïnvesteerd hebben, de export uit Afrika naar de EU vergroten. Ook zou de Europese markt overspoeld worden indien de export uit China via Afrika wordt gekanaliseerd om gebruik maken van de lage of nultarieven die gelden voor Afrikaanse exporten naar Europa. In de boekre-

censie van de wetenschapper Alden spreekt de Britse Sunday Times de hoop uit dat de optimisten gelijk hebben die zeggen: 'Africans themselves will soon recoil from China's shamelessly cynical cash-and-carry policy, which flaunts its absolute indifference to the interest of indigenous people'. Sommige Afrikanen, zoals de voormalige Zuid-Afrikaanse president Mbeki gaan zo ver als te spreken van een nieuw Chinees imperialisme in Afrika.

Sinds de val van de muur tussen Oost en West Europa is een oude scheidslijn in Afrika tussen Westerse hulp en die uit socialistische landen verdwenen. Er is nu het risico dat er een nieuwe kloof ontstaat tussen landen die gebruik maken van Westerse steun tegenover landen die de voorkeur geven aan het Chinese model: minder aandacht voor democratie en meer steun aan autoritair leiderschap. China staat erop dat het niet zal interveniëren in de binnenlandse aangelegenheden van andere landen, maar we weten dat China in de 20ste eeuw andere landen is binnen gevallen, bijvoorbeeld India en Vietnam en er niet voor terugschrok de Zambiaanse kiezers tot de orde te roepen. Uiteindelijk is de vraag of de Afrikaanse landen zullen kunnen concurreren met Chinese producten. Kan China Afrika niet helpen om te profiteren van globalisering door in de toekomst meer te exporteren, zoals het zelf deed en nog doet? Is China nu een dominante speler geworden die het beleid van de Europese Unie in Afrika ondermijnd? Zo een uitspraak lijkt zwaar overdreven. In de eerste plaats gaat er nog steeds substantieel meer geld om tussen de EU en Afrika dan tussen China en Afrika. In de tweede plaats spelen historische en culturele banden een rol. In Afrika worden met name Europese talen gesproken en nauwelijks Chinees. Verder ligt Afrika gewoon dichterbij Europa. Maar de Afrikanen hebben wel een alternatief. Ze zijn niet langer exclusief afhankelijk van Europa en een aantal landen speelt deze kaart zeker vol overtuiging uit.

Gebruikte literatuur

Alden, C. (2007): China in Africa. London: Zed Books.

Alden, C., D. Large and R. Soares de Oliveira (eds, 2008): China returns to Africa. London: Hurst.

Broadman, H.G. (2006): Africa's silk road, China and India's new economic frontier. Washington: World Bank.

Dijk, M. P. van (2005): Einde van Multi-vezel-akkoord: Chinese textiel zondvloed. In: Internationale Spectator Vol. 59, No. 10 oktober, pp. 517-520.

- Dijk, M. P. van (2007): China's aanwezigheid in Afrika, In: Economisch Statistische Berichten (ESB), 5-10-2007, Jaargang 92, No. 4519, pp. 584-588.
- Dijk, M. P. van (eds, 2009): The new presence of China in Africa, The importance of increased Chinese trade, aid and investments for Africa. Amsterdam: University Press.
- Kragelund, P. (2007): Chinese investments in Africa: catalyst, competitor, or capacity builder. Leiden: Aegis conferentie.
- Manji, F. and S. Marks (2007): African perspectives on China in Africa. London: Pambazuka.
- Pinxteren, G. (2007): China, het centrum van de wereld. Amsterdam: Balans.
- UNCTAD (2006): World Investment Report. Geneva: UNCTAD.

6. Chinese geneeskunst versus Westerse scepsis

Marloe Visser

Rijksuniversiteit Groningen

Gedroogde zeepaardjes, slangenbloed, tijgerpenissen. De gemiddelde Westering denkt bij deze opsomming aan een dierentuin, maar een Chinees eerder aan een apotheek. Gedroogde zeepaardjes kunnen immers onder andere worden gebruikt om astma of incontinentie te verhelpen en de consumptie van slangenbloed of delen van tijgerpenissen is goed voor de vruchtbaarheid. De eeuwenoude traditionele Chinese geneeskunde is onder andere bekend door het gebruik van delen van (beschermd) diersoorten voor medicatie, maar bevat een heel scala aan methoden om ziektes te genezen. Al duizenden jaren worden in China en omliggende Aziatische landen kruiden en dierenextracten, massages, diëten en acupunctuur als geneeswijze gebruikt. In China zijn de traditionele dokters nog steeds erg populair en ook in de rest van de wereld weet men zijn weg naar de acupunctuurkliniek of de kruidengenezer ook steeds vaker te vinden.

Door de groeiende populariteit van traditionele Chinese geneeswijzen in het Westen groeit ook de scepsis over de werking ervan. De Westerse wetenschap is vaak evidence-based, waarbij de werking van geneesmiddelen uitgebreid is getest en onderzocht. Bij een bepaalde kwaal hoort een bepaald medicijn, waarvan men zeker weet dat het werkt op het gedeelte van het lichaam dat niet naar behoren functioneert. Voor een huidziekte zal men bijvoorbeeld een zalf voorschrijven, een bacteriële infectie wordt behandeld met antibiotica. In de Chinese geneeskunde, daarentegen, wordt helemaal niet direct naar een bepaalde kwaal gekeken, maar worden medicijnen individueel voorgeschreven en kan, bijvoorbeeld, een huidziekte worden behandeld met dieetvoorschriften of een massage.

De Chinese geneeskunde wordt door sommige van haar Westerse voorstanders bijna tot een mystieke ervaring verheven. Maar de Chinese genees-

kunst wordt in het Westen niet zonder slag of stoot wordt geaccepteerd. Sommige sceptici beweren zelfs dat Chinese geneeskunde pure kwakzalverij is. De manier waarop er over de Chinese geneeskunst wordt bericht in de Westerse media, verteld ons ook iets over de manier waarop de Chinese cultuur, en de Chinese geneeskunst in het bijzonder, door het Westen wordt gezien. Dit hoofdstuk probeert de Westerse perceptie af te zetten tegen de 'Chinese realiteiten', en laat hierbij Chinese en Nederlandse arts-onderzoekers aan het woord.

Chinees holisme

Ten grondslag aan deze verschillende behandelmethoden tussen Chinese en Westerse geneeskunde ligt de Chinese, radicaal verschillende opvatting van gezondheid: het holisme. De Chinese geneeskunst is gebaseerd op de gedachte dat de eigenschappen van een systeem of organisme niet kunnen worden verklaard door de verschillende eigenschappen van zijn componenten op te tellen. Een mens wordt in de holistische gezondheidleer als een geheel gezien en niet als een combinatie van organen. Een van de uitgangspunten van traditionele Chinese geneeskunde is bijvoorbeeld dat er in elke mens levensenergie stroomt, 'Chi' of 'Qi' met twee tegenpolen, Yin en Yang.

Een ziekte kan in de Westerse geneeskunde ofwel iets fysiologisch zijn, zoals hoofdpijn, als iets psychisch, zoals een depressie. Dit geeft een duidelijke scheiding tussen lichaam en geest aan. Dit verschil wordt binnen de Chinese geneeskunde helemaal niet gebruikt. Het lichaam is een geheel en elke klacht is een uiting van een verstoring in de lichaamsenergie. In de ideale situatie zijn Yin en Yang met elkaar in evenwicht, de mens is dan gezond. Bij een ziekte is er teveel Yin of teveel Yang in een bepaald orgaan of lichaamsdeel. Deze stoornis in de lichaamsenergie kan worden behandeld door druk uit te oefenen op een van de veertien kanalen waardoor de lichaamsenergie stroomt, de meridianen.

Druk op de meridianen wordt uitgeoefend door middel van technieken als cupping, het plaatsen van vacuümgezogen kommetjes op het lichaam of moxibustie, het verbranden van kruiden onder een glazen kommetje op de huid. Maar de meest bekende methode is natuurlijk de acupunctuur, het steken van naalden in de meridianen. Moxibustie en acupunctuur zijn beide gericht op het in evenwicht brengen van de energiestromen. Met de traditionele geneeskrachtige kruiden of dierlijke stoffen kan het tekort aan Yin of Yang worden verholpen, om zo opnieuw tot een gezonde staat van evenwicht

te komen. Door Yin en Yang weer in evenwicht te brengen beweren de artsen die de traditionele Chinese geneeskunde toepassen de wortel van een ziekte of stoornis te kunnen behandelen en niet alleen de effecten, iets waar traditioneel Chinese artsen de Westerse geneeskunde vaak van beschuldigen.

Naalden prikken

De techniek van acupunctuur bestaat al ruim 3500 jaar. De term komt uit het Latijn: acus betekent naald, pungere steken. In de begintijd werden stenen naalden gebruikt maar sinds de bronstijd (3000 tot 800 voor Christus) worden metalen naalden toegepast. Over de jaren heen werd de techniek ook bekend in de omliggende landen zoals Japan. Acupunctuur werd in de zeventiende eeuw voor het allereerst door een Westerling gebruikt, namelijk de Nederlander en Jezuiet, Wilhelmi ten Rhyne (1647-1700). In zijn monografie (*De Acupunctura*) schreef Ten Rhyne over acupunctuur.

Nederlandse handelaren waren al in de zeventiende eeuw bekend met de Japanse acupunctuurpraktijken, omdat de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) een handelscontract had met Japan. In de negentiende eeuw pasten enkele vooraanstaande artsen in Europa de praktijken toe, maar echt gemeengoed waren de acupunctuurbehandelingen nog niet. In het oosten werden Westerse geneeswijzen daarentegen steeds gebruikelijker en de Chinese keizer Dao-Guang (1782 –1850) van de Qing dynastie verbood zelfs acupunctuur in zijn paleis.

Sinds de oprichting van de communistische partij in 1921 en vooral na de overname van de partij door Mao Zedong in 1935 raakte acupunctuur echter weer in zwang in China. Het gebrek aan middelen en moderne medische apparatuur was een van de redenen dat Mao terugviel op de oude (goedkope) Chinese geneeswijzen. Sinds die tijd konden artsen zich weer specialiseren in de traditionele Chinese geneeskunde, die, zeker op het platteland, nooit helemaal was verdwenen. De traditionele artsen zijn op dit moment nog steeds erg populair in China, omdat de behandelingen goedkoop en effectief zijn en nauwelijks bijwerkingen hebben. De verzekeringen vergoeden de behandelingen vrij probleemloos en tachtig procent van de bevolking gaat voor kleine gezondheidsproblemen naar de traditionele arts.

Acupunctuur buiten China

Ook in het Westen won acupunctuur aan populariteit. In 1971 reisde de Amerikaanse journalist James Reston voor de New York Times af naar China om een pingpongwedstrijd te verslaan. Hij werd tijdens zijn reis met acupunctuur behandeld. De journalist was zo lyrisch over de behandeling dat hij een groot artikel in de New York Times publiceerde over wat hij had meegeemaakt. Ook de Amerikaanse president Nixon bracht in 1971 een bezoek aan China en ook hij kreeg een demonstratie van verdoving met behulp van acupunctuur. Het voorbeeld van Reston wordt vaak aangehaald door tegenstanders van acupunctuur, die beweren dat acupunctuur als verdoving kwakzalverij is. Maar wie het artikel uit de New York Times goed leest concludeert dat Reston niet met acupunctuur, maar gewoon met narcotica werd verdoofd. De Chinese methode hielp hem echter wel zich beter te voelen na de operatie, zoals hij schreef. De manier waarop de Westerse media met zijn verhaal aan de haal zijn gegaan, zegt ook iets over de Westerse kijk op China.

In het Westen circuleren nog meer sterke verhalen over de Chinese acupunctuur. Zo zou een vrouw zonder verdoving of infuus een operatie zou hebben ondergaan, terwijl haar borstkas was geopend. Westerse en Chinese artsen bewezen dat dit een broodje-aapverhaal was, door te wijzen op het feit dat het, zelfs als je geen pijn ervaart, onmogelijk is adem te halen als je borstkas open ligt. Maar deze weerlegging mocht niet baten. De interesse in Europa en de Verenigde Staten was na het artikel van Reston gewekt en Westerse artsen gingen zich in de traditionele Chinese geneeswijzen specialiseren. Acupunctuur en in mindere mate ook de Chinese kruidengeneeskunde en moxibustie zijn sinds die tijd, de jaren zeventig van de vorige eeuw, heel populair in Westerse kringen.

Na de dood van Mao in 1976 richtte de Chinese overheid zijn blik meer op het Westen. Er was weinig geld voor traditionele geneeswijzen en goede artsen vertrokken voor het geld naar de Verenigde Staten of Europa, waar de vraag naar Chinese geneeskunde steeds groter werd en de vraag naar goede traditionele Chinese artsen navenant groeide. Nog steeds nemen de traditionele geneeswijzen in het dagelijkse leven in China een belangrijke plek in. Er zijn aparte universiteiten waar men de geneeswijzen kan leren en patiënten bezoeken vaak en graag een traditioneel arts. Ook wordt er in China veel wetenschappelijk onderzoek naar de oosterse geneeskunst uitgevoerd, waardoor de traditionele geneeswijzen een volwaardige plek in de Chinese gezondheidszorg hebben gekregen. In de Westerse wereld heeft de traditioneel

Chinese geneeskunde deze status nooit bereikt. Dit komt mede doordat de Chinese geneeswijzen lastig op de Westerse manier (evidence-based) zijn te onderzoeken. Dit blijkt ook bijvoorbeeld uit onderzoek naar het gebruik van Chinese kruiden.

Blaadjes als medicijn

Voordat een medicijn op de Westerse markt komt, wordt het eerst uitgebreid getest. Alvorens geneeskrachtige kruiden als erkende medicijnen kunnen worden gebruikt, dienen de werkzame stoffen van een plantenextract eerst te worden geanalyseerd en geëxtraheerd. Daarna wordt een gestandaardiseerde hoeveelheid werkzame stof getest op cellen, dieren en proefpersonen. Als de medicijnen betere resultaten opleveren dan placebo's, kunnen ze in de handel worden genomen. Er zijn meer dan 160.000 Chinese kruidenmedicijnen en het is niet alleen vrijwel onmogelijk om daaruit de goede werkzame stof te filteren, maar ook nog eens heel duur (vanwege alle testen). Veelbelovende plantenextracten worden op de Westerse manier getest. Maar in de praktijk blijken ze met zoveel variatie te worden toegepast dat het onduidelijk is in welke hoeveelheden ze aan patiënten moeten worden toegediend.

Een voorbeeld is Ginkgo Biloba. De Ginkgo Biloba is een inheemse Chinese boomsoort, die zijn bekendheid echter pas verwierf toen Japanners hem naar Japan haalden en rond tempels plantten. Vandaar ook wel de naam 'Japanse Tempelboom'. In beide landen worden aan de bladeren en vruchten geneeskrachtige kwaliteiten toegeschreven. Extracten van de Ginkgo Biloba worden in het Westen veelvuldig in homeopathische geneesmiddelen verwerkt, vanwege de mogelijke heilzame werking tegen beginnende dementie. Nederlandse onderzoekers als Mei Wang, verbonden aan de bekende Nederlandse onderzoeksorganisatie TNO, en Robert-Jan Lamers van de Universiteit van Amsterdam, deden onderzoek naar de hoeveelheid ginkgolinezuren (de werkzame stof in de Ginkgo Biloba) in de verschillende medicijnen die op de Nederlandse markt worden verkocht. De door Wang en Lamers gevonden hoeveelheid ginkgolinezuren in de onderzochte Nederlandse medicijnen varieerde zeer sterk (van nul tot 113 milimol per gram; een milimol is een eenduizendste eenheid hoeveelheid moleculen). Ook vonden de onderzoekers dat de hoeveelheden werkzame stof in de bladeren van de Japanse tempelboom sterk fluctueerden. Bij zonsopgang zaten er andere hoeveelheden ginkgolinezuur in de bladeren dan bij zonsondergang. Het tijdstip waarop de

bladeren worden geoogst kan dus dramatische verschillen opleveren in de mogelijke werkzaamheid van het medicijn.

Westerse onderzoekers zijn het vandaag de dag niet eens wat de juiste hoeveelheid ginkgolinezuren is voor dementiepatiënten, noch is er overeenstemming of Ginkgo Biloba überhaupt wel effect heeft. Terwijl Dr. Yuan Luo, een universitair hoofddocent aan de Amerikaanse universiteit van Maryland, onlangs vond dat ginkgolinezuren een positief effect hadden op muizen, vond ene Dr. Dekosky geen meetbaar effecten hiervan in de mens. De Westerse belangstelling voor Chinese geneeskunde wordt er niet minder om, en de media fluctueren mee met de wetenschappelijke resultaten. Een aantal jaren geleden kopte de BBC nog enthousiast 'Herbal remedies boost brain power'. Recentelijk schreef diezelfde BBC weer stellig 'Ginkgo does not treat dementia.'

Prikken in de Lage Landen

Martien Zeegers is een Nederlandse arts die acupunctuur en Chinese kruiden toepast om mensen van hun klachten af te helpen. Zeegers is opgeleid als tandarts en schreef haar afstudeerscriptie over hoe afwijkingen in het slijmvlies in de mond kunnen duiden op ziektes elders in het lichaam. Zeegers was destijds al geïnteresseerd in de Chinese holistische visie op gezondheid. In haar literatuurscriptie mocht Zeegers echter geen Chinese theorieën gebruiken, maar ook met literatuur van Westerse onderzoekers wist ze een dergelijk goede scriptie te schrijven dat ze er een prijs voor won. Zeegers heeft voordat ze bij acupunctuurkliniek Hwa To in Groningen kwam werken twaalf jaar als tandarts gewerkt. Op een gegeven moment volgde ze uit interesse bij de NAAV, de Nederlandse Artsen Acupunctuur Vereniging, een cursus in acupunctuur en kruidengeneeskunde. Die kennis paste ze ook toe in de tandartskliniek, door patiënten bijvoorbeeld met acupunctuur te verdoven.

De Hwa To kliniek is gelegen op het terrein van een van Nederlands grootste ziekenhuizen, het Universitair Medisch Centrum Groningen of UMCG. De grote glazen wekpotten vol kruiden en planten vallen een beetje uit de toon in het verder klinisch witte gebouw van het UMCG. Toch geeft de ligging van het centrum aan dat acupunctuur door de artsen in Groningen serieus wordt genomen. Er wordt ook samengewerkt met de 'reguliere' artsen en studenten geneeskunde van het naastgelegen UMCG. Zo konden studenten zelfs een keuzevak doen om met acupunctuur en Chinese krui-

dengeneeskunde kennis te maken. Doordat het te tijdrovend was is de samenwerking helaas stilgezet, maar af en toe komen er nog studenten onderzoek doen bij de acupunctuurkliniek. Zoals we hierboven al zagen, levert de uitwisseling tussen Westerse en Chinese geneeskunst moeilijkheden op, omdat de Westerse onderzoeksmethoden moeilijk zijn toe te passen op de Oosterse geneeswijzen. Het is amper te meten of iemand zich na een behandeling beter voelt en in het Westen moeten behandelingen met statistische bewijzen worden onderbouwd.

Zeegers ziet deze 'clash' tussen oost en west in de praktijk: 'Dan komt een student bijvoorbeeld met een meetapparaatje voor pijn, om de verschillen voor en na een behandeling te meten. Maar soms voelt iemand zich niet lekker en voelt hij veel sneller pijn dan anders. Het is helemaal niet goed te meten.' Door de populariteit van de acupunctuur in het Westen worden de effecten ervan regelmatig onderzocht. Toch is de werking ervan nog steeds niet helemaal begrepen. Hoewel sommige patiënten zich significant beter voelden na een behandeling met acupunctuur zijn de sceptici niet overtuigd. Zij zien in acupunctuur slechts een placebobehandeling; mensen denken dat het werkt en voelen daardoor ook daadwerkelijk minder pijn, zonder dat er een genezende werking vanuit gaat. Andere onderzoekers vinden wel een licht pijnstillend effect, maar kunnen dat niet toewijzen aan de acupunctuur zoals hij is bedoeld (namelijk het beïnvloeden van de lichaamsenergie in de meridianen door de naalden).

Oud-huisarts en bestuurslid van de Vereniging tegen de Kwakzalverij C. P. van der Smagt oordeelt na het bestuderen van verschillende Westerse studies naar acupunctuur dat de werking alleen aan een placebo-effect is toe te wijzen, en dat verder onderzoek naar de methode als 'zinloos' moet worden beschouwd. Zeegers vindt het niet belangrijk wat onderzoekers oordelen over de werking van acupunctuur. 'Onderzoekers proberen iets oosters in een westers vat te gieten. Dat kan volgens mij gewoon niet. Ik zie en hoor van mijn patiënten dat de behandelingen werken en dat zou eigenlijk genoeg moeten zijn. De mening van sceptische onderzoekers en verenigingen als de Vereniging tegen de Kwakzalverij zeggen mij niet zo veel. Dat zijn mensen die totaal niet openstaan voor het onbekende. Jongere artsen staan veel meer open voor alternatieve geneeswijzen, zij kijken naar de werking van een behandeling en niet naar theorieën.'

Mensen komen met de meest uitlopende klachten bij het Hwa To Centre. 'Eigenlijk alles', zegt Zeegers. 'Behalve gebroken benen en kanker.' Een behandeling begint bij haar met een uitgebreid gesprek over de klachten van

de persoon, leefgewoonten en zijn gemoedstoestand. Na ongeveer tien minuten wordt de tong bekeken en de pols gevoeld (In de Chinese theorieën wordt verteld dat de stroming van de verschillende meridianen in de pols gevoeld kunnen worden. Westerse artsen erkennen maar een pols: de hartslag.) en daarna worden speciaal op de patiënt toegeschreven kruiden of acupunctuurpunten gekozen. In het geval van acupunctuur krijgt een patiënt twaalf tot twintig naalden in zijn lichaam waar hij twintig minuten in een stille ruimte mee mag liggen. Hoe langer de patiënt al last heeft, des te meer behandelingen hij nodig heeft.

Westerse ervaringen

Francine Borst is een Nederlandse studente acupunctuur. Ze zit in het tweede jaar van de vierjaarlijkse opleiding tot acupuncturist en werkt als masseuse in een centrum voor natuurgeneeskunde. Ze zou ook zonder de opleiding al acupunctuur kunnen toepassen in het centrum voor natuurgeneeskunde, omdat acupuncturist geen beschermd beroep is. Dit geeft aan dat het beroep in Nederland de status van arts nog zeker niet heeft bereikt. Hierdoor kunnen helaas ook onkundige nep-acupuncturisten ongestraft hun gang gaan. Met een opleiding kan Borst zich wel aansluiten bij een beroepsvereniging en kunnen haar patiënten hun bezoeken ook declareren bij hun ziektekostenverzekeraar. Deze experimenteren sinds de privatisering van het zorgstelsel met het vergoeden van de (populaire) alternatieve geneeswijzen. Dit levert weer veel kritiek op van bijvoorbeeld de Vereniging tegen de Kwakzalverij.

Tijdens haar opleiding leert Borst dat men in de Chinese geneeskunde lichamelijke klachten ziet als de takken van een boom, waarbij de klachten als geheel een oorzaak hebben. In de Westerse geneeskunde worden alle klachten apart gezien. Deze verschillende visie op gezondheid brengt ook een totaal andere visie op de anatomie met zich mee. Aangezien de Chinese acupunctuur al is ontstaan voordat de menselijke anatomie bekend was, kent de Chinese gezondheidsleer organen die in de Westerse geneeskunde niet eens voorkomen. De driewarmer bijvoorbeeld, een orgaan dat lichaamsenergie transporteert en zich in de holtes van de onderbuik, maag en borst bevindt. De alvleesklier wordt daarentegen weer niet als een orgaan gezien, want die is volgens de Chinese gezondheidsleer een onderdeel van de milt.

Borst merkt dat veel van haar vrienden en mensen die geen ervaring hebben met acupunctuur erg sceptisch tegenover de Chinese geneeswijze staan. Toch ziet Borst bij patiënten die eerst de kat uit de boom kijken dat ze

na een behandeling vaak heel enthousiast zijn. Ook bij haar stage bij het Chinees Medisch Centrum in Amsterdam ziet ze bijvoorbeeld veel vrouwen met migraineklachten, die vaak goed met acupunctuur kunnen worden geholpen. 'Soms werkt acupunctuur heel goed en soms ook niet. Maar mensen kunnen het altijd proberen als andere behandelingen niet werken', zegt Borst. Haar boodschap is dat men niet moet proberen de werking van acupunctuur precies te begrijpen, zoals men in het Westen graag wil, maar gewoon moet proberen of het werkt tegen klachten. Een 'baadt het niet dan schaadt het niet' mentaliteit zou veel patiënten van hun klachten af kunnen helpen.

Scepsis

Er zijn duizenden wetenschappelijke onderzoeken die de werking van Chinese geneeswijzen onderschrijven, maar minstens evenveel die geen enkel effect van de behandelingen waarnemen. Het is onmogelijk uit te vinden wat nu de waarheid is omtrent Chinese geeswijzen, laat staan een objectief oordeel te kunnen vellen. Verenigingen als de Nederlandse Studiekring voor Kritische evaluatie van Paranormale en Pseudowetenschappelijke methoden (SKEPP) en de Vereniging tegen de Kwakzalverij (VtdK) blijven daarom heel sceptisch. Op de website van de VtdK wordt bijvoorbeeld beweerd dat veel positieve onderzoeken door de Chinese regering zijn gemanipuleerd om te kunnen dienen als propaganda voor de Chinese geneeskunde.

Op deze website wordt ook betoogd dat acupunctuurartsen meestal verkeerde diagnoses stellen en op het geld van goedgelovige patiënten uit zijn. Ook op de website van SKEPP is het oordeel over acupunctuur meedogenloos. Door de afleiding, overstimulatie van de zintuigen of zelfs hypnose zouden patiënten een effect van de acupunctuur voelen, maar het lost geen enkel gezondheidsprobleem daadwerkelijk op. De verenigingen wijzen juist op de gevaren van acupunctuur als deze wordt toegepast door niet-artsen. Slecht ingebrachte naalden kunnen bijvoorbeeld bloedingen, infecties of klaplongen veroorzaken.

De Nationale Raad tegen Gezondheidsfraude van de Verenigde Staten, een onafhankelijk adviesorgaan dat onder andere door de Amerikaanse overheid wordt geraadpleegd, oordeelde eveneens negatief over de werking van acupunctuur. Zij bevonden dat acupunctuur een onbewezen vorm van behandeling is, haar theorie en praktijk gebaseerd zijn op primitieve en bizarre begrippen van gezondheid en ziekte die geen verband houden met de huidi-

ge wetenschappelijke kennis. Onderzoeken zijn er in de laatste twintig jaar volgens de raad niet in geslaagd om de doeltreffendheid tegen welke ziekte dan ook aan te tonen en de waargenomen effecten van acupunctuur zijn waarschijnlijk het gevolg van een combinatie van verwachting, suggestie, contra-irritatie, conditionering, en andere psychologische mechanismen. De raad adviseert dat het toepassen van acupunctuur onderworpen zou moeten worden aan degelijke onderzoeken en dat mensen die acupunctuur willen proberen dit met een bekwame arts, die daar geen commerciële belangen bij heeft, zouden moeten bespreken.

Ondanks het negatieve oordeel over acupunctuur van de Nationale Raad tegen Gezondheidsfraude van de VS staan steeds meer artsen in de VS en Europa open voor zogenaamde de 'integrale' gezondheidszorg. De Franse psychiater en bestsellerauteur David Servan Schreiber pleit voor deze integrale vorm van geneeskunde. Het probleem is volgens hem niet dat er te weinig wetenschappelijke artikelen zijn die de werking van de traditionele geneeskunde onderbouwen, maar het feit dat veel artsen er weerstand tegen voelen. Bij chronische ziekten zoals depressies en kanker zouden meditatie, ademhalingsoefeningen en acupunctuur een goed resultaat opleveren. Met deze traditionele Chinese geneeswijzen zou het natuurlijke afweersysteem in ons lichaam worden gestimuleerd en ziektes kunnen worden voorkomen. Ook het belang van goede voeding voor preventie en genezing van ziekten wordt door Westerse artsen vaak onderschat.

De toepassing van Chinese geneeskrachtige kruiden in het Westen is nog problematischer dan de toepassing van bijvoorbeeld de acupunctuur. Het probleem is niet dat de veelgebruikte combinaties van verschillende plant- of dierextracten niet werken, het probleem zit hem in het standaardiseren en patenteren van de geneeskrachtige kruiden en traditionele medicijnen. De farmaceutische industrie wil best gebruik maken van Chinese wetenschap, maar het is vrijwel onmogelijk om een gestandaardiseerd product te maken dat je kunt patenteren en er winst op kunt maken. In de plantextracten kan het werkzame bestanddeel ontbreken en er kunnen schadelijke componenten, bijvoorbeeld kankerverwekkende stoffen, in worden gevonden. Het is al moeilijk voor de farmaceutische industrie om één stof te testen op de werkzaamheid op een bepaald deel van het lichaam, terwijl Chinese kruidenmedicijnen vaak bestaan uit een hele cocktail aan werkzame stoffen die elkaars werking beïnvloeden en ook als geheel in het hele lichaam werkzaam moeten zijn.

Westers Onderzoek naar Chinese Geneeswijzen

Ondanks de moeilijkheden met het bewijzen van de werkzaamheid van Chinese kruidenmedicijnen zijn er steeds meer Westerse onderzoekers die het aandurven een brug te slaan tussen de Chinese werkelijkheid en de Westerse sceptis. Zo ook bijvoorbeeld, Jan van der Greef hoogleraar analytische biowetenschappen aan de universiteit in Leiden. Hij denkt dat de Westerse geneeskunde die met één middel één probleem probeert op te lossen achterhaald is. Als chemicus met interesse voor de systeembioogie gaat van der Greef uit van de gedachte dat het lichaam één systeem is, en geen optelsom van verschillende cellen of organen. Als onderzoeker voor de Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO) heeft hij een spin-off bedrijf opgericht, SU biomedicines. Dit bedrijf test de werking van traditionele Chinese Medicijnen op een Westerse manier.

Van der Greefs interesse voor Chinese kruidenmedicijnen werd gewekt door de systeembioogie. Deze vrij nieuwe vorm van biologie betekende een omslag in het denken over de Westerse geneeskunde. Niet reductionistisch, zoals Westerse geneeskunde vaak is, maar juist holistisch, zoals de oosterse geneeskunde. Bij de Westerse geneeskunde kunnen volgens Van der Greef symptomen van de ziekte wel verbeterd worden, maar het hele ziekteproces wordt niet gestopt. Bovendien zijn er veel neveneffecten, omdat alleen naar de werking van een medicijn op één lichaamsdeel wordt gekeken en niet naar de effecten die het middel op andere organen heeft. Kort samengevat verbetert de Westerse geneeskunde vaak de kwaliteit van leven, maar biedt het niet altijd de perfecte oplossing voor gezondheidsproblemen.

Van der Greef: 'Toen men net met microbiologie was begonnen, zijn er heel veel nieuwe medicijnen uitgevonden. Kennis over de werking van afzonderlijke cellen heeft veel opgeleverd. Maar nieuwe medicijnen ontwikkelen is de laatste tijd steeds moeilijker geworden. Vooral voor chronische ziekten zoals hart en vaatziekten, en diabetes zijn andere oplossingen nodig. Daarom is er meer kennis aan het komen over het hele systeem in ons lichaam en de wisselwerking tussen de verschillende organen. In 2000 begon TNO met het toepassen van systeembioogie in de Westerse geneeskunde en vanaf 2002 zijn we ook meer naar China gaan kijken. De theorieën uit de systeembioogie maken dat mogelijk, bijvoorbeeld bij diabetes type 2. Normaal kijken artsen alleen naar het glucosegehalte maar vanuit de systeembioogie wordt gekeken naar honderden verschillende stoffen in het bloed. Daardoor kan eerder geïntervenieerd worden als er iets mis gaat en diabetes

ontstaat. Deze vorm van onderzoeken houdt meer rekening met de complexiteit van het systeem in ons lichaam.

Van der Greef legt uit hoe de systeembioïogie steeds populairder is geworden in de Westerse geneeskunde. 'Al jaren streven Westerse onderzoekers naar het vinden van één medicijn voor één ziektebeeld dat iedereen zou kunnen gebruiken. Tegenwoordig wordt er al steeds vaker combinatietherapie voorgeschreven, bijvoorbeeld bij kanker of HIV en aids. Bij deze ziekten worden al medicijncocktails voorgeschreven. Dat is al een stap richting de Chinese geneeskunde. Als men vroeger een werkzaam plantenextract vond, probeerden onderzoekers de werkzame stof uit de plant te filteren. Nu wordt ook gekeken naar de synergie tussen de verschillende stoffen in zo'n plantenextract. SU biomedicine, het onderzoeksbureau dat ik samen met de Chinese onderzoeker Mei Wang (zie hierboven: Blaadjes als medicijn) heb opgezet, onderzoekt de werking van traditionele Chinese kruidenmedicijnen. De bedrijfsnaam komt van bridging between the Seen and Unseen, we proberen de werking van de kruidenmedicijnen op een Westerse manier te bewijzen en brengen ze op de markt.'

Overbrugging

Een bedrijf als SU biomedicine is essentieel om medicijnen, die in China zo gewoon zijn als een aspirientje, ook bij de Westerse patiënt te kunnen introduceren. SU biomedicine test de werking van bekende combinaties van traditionele Chinese medicatie en doet zelf ook onderzoek naar nieuwe toepassingen van Chinese medicinale kruiden. Gehoopt wordt dat eind 2009 het eerste geteste en goedgekeurde geneesmiddel op de markt kan worden gebracht, maar er zijn nieuwe richtlijnen voor medicijnen dus het is moeilijk om te voorspellen wanneer het medicijn echt verkocht zal mogen worden.

SU biomedicine is vooral bezig met medicijnen die in China al veelvuldig worden toegepast en waarvan de werking al in de praktijk is bewezen. Het bedrijf laat de medicijnen testen volgens de Westerse manier van klinisch testen, met proefpersonen. In Europa moeten medicijnen ook op dieren worden getest om de veiligheid van het medicijn aan te tonen. Van der Greef is het daar eigenlijk niet mee eens omdat de medicijnen die hij test al decennia door miljoenen Chinezen worden gebruikt, de veiligheid is dus allang bewezen. Het onderzoek van SU biomedicine wordt vooral uitbesteed aan TNO, waar goede faciliteiten voor systeembioïologisch onderzoek zijn. Zelf een laboratorium opzetten is te kostbaar. In China wordt heel positief op het

initiatief van SU biomedicine gereageerd. De Chinese Minister van Volksgezondheid heeft zelfs Nederland al eens bezocht om het onderzoek naar de Chinese medicijnen te steunen. Hoogleraar Van der Greef is aan twee Chinese universiteiten geëerd met een eredoctoraat, en onderhoudt warme contacten met onderzoekers die zich in China met hetzelfde bezighouden.

In de Chinese kruidengeneeskunde worden kruiden precies op de specifieke klachten van de individuele patiënt voorgeschreven, terwijl SU Biomedicine juist medicijnen probeert te standaardiseren. Hoe valt dat te rijmen? Van der Greef: 'We proberen inderdaad voor een bepaald ziektebeeld een medicijn te vinden, maar we proberen ook subtypes aan te brengen in het ziektebeeld, zodat de medicijnen zo persoonlijk mogelijk kunnen worden toegepast. Het probleem met Westerse geneeskunde is dat het met klinische studies wordt getest. Hierbij worden grote groepen vergeleken: duizend mensen in een groep die een medicijn krijgen, tegenover nog eens duizend in de controlegroep, is geen uitzondering.' Hij voegt hieraan toe: 'Een gevolg van dergelijke grote steekproeven is dat 90 procent van de Westerse geneesmiddelen maar voor 40 tot 50 procent van de patiënten werkt. Er is dus veel te verbeteren. Ook hebben Westerse geneesmiddelen vaak te veel ongewenste neveneffecten. We moeten dus naar een nieuwe manier van onderzoeken. Steeds meer onderzoekers realiseren zich dat, en kijken naar de mogelijkheden van de Chinese geneeskunde.'

Volgens Van der Greef zijn oosterse en Westerse geneeskunde complementair, geen tegenpolen. Systeembioïlogie is een brug tussen beide tradities. De Chinese regering heeft systeembioïlogie hoog in het vaandel, er wordt veel geïnvesteerd in wat Van der Greef de 'moderne Chinese geneeskunde' noemt. In moderne fabrieken worden geneesmiddelen getest en gestandaardiseerd en is er goede controle op de medicijnen, de veiligheid wordt gewaarborgd. Het woord 'traditioneel' in traditionele Chinese geneeskunde geeft volgens Van der Greef het verkeerde beeld, mensen denken dan snel aan kruiden en planten, maar de medicijnen worden tegenwoordig steeds vaker gewoon in pillen gestopt, die in moderne fabrieken zijn vervaardigd en aan dezelfde testen zijn onderworpen als Europese geneesmiddelen. Het onderzoek van SU Biomedicine is volgens Van der Greef fusion, er wordt een brug gebouwd tussen oosters en westers geneeskundig onderzoek.

Dit is een broodnodige brug, omdat traditionele Chinese geneeswijzen over de hele wereld aan populariteit winnen, maar nog door veel artsen en wetenschappers niet serieus worden genomen. Gedegen onderzoek kan de door veel mensen ervaren werking van bijvoorbeeld acupunctuur en de Chi-

nese kruidengeneeskunde onderbouwen. Dat is het enige medicijn tegen de
wijdverbreide Westerse sceptische perceptie van een praktijk die in China
allang realiteit is.

Gebruikte literatuur

- BBC News, 'Herbal remedies boost brain power', 14 April 2000
- BBC News, 'Ginkgo does not treat dementia', 16 June 2008
- Dekosky (2008). 'Ginkgo biloba for prevention of dementia: a randomized
controlled trial.' JAMA : the journal of the American Medical Associati-
on 300 (19): 2253–62
- Eppinga, Janneke. Pijnbestrijding met acupunctuur. Fysiologische aspecten
en hypothesen. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. (2006)
- De Volkskrant, 29-03-08 Bachbloesems voor het zieleheil; Psychiatrie Alter-
natieve therapieën worden vaker aangegrepen, maar niet tot vreugde
van reguliere artsen
- Mann, Felix. Reinventing Acupuncture, a new concept of ancient medici-
ne. Oxford: Butterworth Heinemann. (1992)
- Newswise, Ginkgo Extract Has Multiple Actions on Alzheimer Symptoms 25
August 2008
- NRC Handelsblad, 25-07-08 Acupunctuur in China onder druk door geldge-
brek.
- NRC Handelsblad 04-12-08 'Tegen chronische ziekten schiet Westerse arts
tekort';
- Geneeskunde Franse psychiater David Servan-Schreiber pleit voor meer tra-
ditionele geneeskunde en tegen 'valse hoopeloosheid'
- Renckens, Cees. Kwakzalvers op Kalikoog. Amsterdam: Prometheus (2000)
- Wang Mei; Lamers Robert-Jan A N; Korthout Henrie A A J; van Nesselrooij
Joop H J; Witkamp Renger F; van der Heijden Rob; Voshol Peter J; Ha-
vekes Louis M; Verpoorte Rob; van der Greef Jan. Metabolomics in the
context of systems biology: bridging traditional Chinese medicine and
molecular pharmacology. Phytotherapy research: (2005)
- Wu, Yan. Practical Therapeutics of Traditional Chinese Medicine. Brookline:
Paradigm publications. (1997)

7. Van Olympische Spelen: Zijn de meeste dromen bedrog?

Jeroen de Kloet en Gladys Pak Lei Chong
Universiteit van Amsterdam

‘Waarheid is een mobiel leger metaforen (...) die een volk na lang gebruik als vaststaand, canoniek en bindend voorkomen: waarheden zijn illusies waarvan men vergeten is dat ze illusies zijn, metaforen die versleten zijn...’
Friedrich Nietzsche

Draaikolk van gebeurtenissen

‘One World, One Dream’ was de Chinese slogan voor de Olympische Spelen in Beijing. Het inspireerde migrantenarbeiders in Beijing om een CD op te nemen met als titel ‘Our World, Our Dream.’ Daarmee wilden zij uiting geven aan het gevoel dat de Olympische dromen wellicht minder eenduidig zijn dan de Chinese staat en de organisatoren van de Spelen suggereren met hun slogan. Dat de CD pas na de Spelen uit kon komen is niet verwonderlijk, vooraf hield de Partij de regie van de Spelen en de beeldvorming daaromheen strak in handen. Maar ondanks die strakke regie doet het verschil in beleving van de Spelen binnen en buiten China, de onrust over schendingen van mensenrechten, en de draaikolk van gebeurtenissen die China en de wereld in 2008 in haar greep hielden, vermoeden dat er meerdere werelden zijn, en meerdere dromen. De vraag in dit hoofdstuk is in hoeverre het mogelijk is om die caleidoscopische, tegenstrijdige en gelaagde Chinese werkelijkheid te verbeelden, en welke belemmeringen daarin zijn te overwinnen.

Het jaar 2008 was voor China meer dan alleen een Olympisch jaar. De gebeurtenissen stapelden zich in dat jaar als het ware op en vormden een complexe mix van beelden die razendsnel de wereld omspannen. Sneeuw-

stormen in januari, de opstanden in Tibet in maart, het tumult rondom de wereldwijde tour van de Olympische vlam in april, de Sichuan aardbeving in mei, de uiteindelijke Spelen en Paralympics in augustus en september, gevolgd door het melkschandaal, een eerste Chinese ruimtevlucht en, tenslotte, een wereldwijde financiële crisis die ook China trof. Al deze verhalen grijpen op elkaar in, versterken elkaar soms, of spreken elkaar tegen.

In een wereld waar het beeld een coup op de werkelijkheid lijkt te hebben gepleegd, en waar het Internet deze overdaad aan beelden met een muisklik in luttele minuten in ieders huiskamer kan brengen, daar neemt de strijd voor en over beeldvorming alleen maar toe. Het zijn dan ook de beelden op CNN en BBC, en niet de gebeurtenissen zelf, die Chinese jongeren over de hele wereld de straat op brachten om te demonstreren tegen een boycot van de Spelen. Eenzelfde dynamiek geldt wellicht ook voor de World Expo in Shanghai, alhoewel het duidelijk minder een onderwerp in de media is dan de Spelen. Waar de aanloop naar de Spelen zich kenmerkte door de genoemde draaikolk aan gebeurtenissen, blijft het rondom de World Expo beduidend rustiger. Dit hangt wellicht samen met het gegeven dat de Expo in Shanghai is, en niet in het politieke centrum van het land, Beijing, daarnaast vormen de Spelen een veel groter en media-genieker spektakel en is het veel moeilijker om spannende televisie over een werelddtentoonstelling te maken. Dit hoofdstuk laat zien hoe belangrijk de rol van de media zijn in het vormgeven van onze beeldvorming over China, en hoe met name de Spelen daar een goed voorbeeld van zijn. Tevens zullen wij kort ingaan op de werelddtentoonstelling om de verschillen in beeldvorming aan te geven en te verklaren.

Als eerste zal de vermeende tegenstelling tussen 'het Westen' en 'China' onder de loep worden genomen. Dit is een tegenstelling die even hardnekkig als problematisch en ideologisch geladen is. Middels een blik op de optocht van de vlam in het voorjaar van 2008 blijkt dat hardnekkige (voor-)oordelen de beeldvorming rondom 'China' en 'het Westen' blijven sturen. De Chinese overheid is zich bewust van deze beeldvorming, en heeft de Spelen aangewend om de burgers – met name de Olympische vrijwilligers – op te voeden als modelburgers. Door kort in te gaan op de openingsceremonie zal beargumenteerd worden dat het in de berichtgeving over en de dialoog met China vooral draait om het tonen en ondervragen van de complexiteit en gelaagdheid van de diverse 'Chinese' werkelijkheden, waarbij kritische reflectie op de eigen blik essentieel is. Tenslotte zal gekeken worden naar de werelddtentoonstelling van Shanghai in 2010.

Socialisme en Oriëntalisme

Diverse wetenschappers hebben er op gewezen dat in de berichtgeving over China sprake is van een tweedeling, enerzijds gaat het vaak over de vermeende rijke cultuur van China en haar lange geschiedenis, anderzijds overheersen de thema's van democratie en mensenrechten. Sinds enkele jaren kan daar nog een derde beeld aan toegevoegd worden: dat van de miraculeuze economische vooruitgang en het daaraan gekoppelde idee dat China wellicht de wereldmacht van deze eeuw zal worden. China speelt handig in op het Oriëntalistische beeld van een rijke cultuur, bijvoorbeeld, in de openingsceremonie van de Olympische Spelen werden de vier vermeende grote Chinese uitvindingen uit het verleden verbeeld (het kompas, buskruit, papier maken, boekdrukkunst). Deze beeldvorming speelt ook een belangrijke rol naar de burgers toe, het voedt het beeld van een groot en sterk China. In de handleiding voor de Olympische vrijwilligers lezen we: 'Het moderne China is het product van 5000 jaar beschaving en geschiedenis, een cultuur gedreven door hard werk en uithoudingsvermogen, deze cultuur kan eindelijk de hand schudden met de Olympische Spelen, de grote droom van de Chinezen komt eindelijk in vervulling.'

Naar de bevolking toe worden de Spelen gebruikt om gevoelens van nationalisme – sinds het verdampen van het communisme de bindende ideologie voor de Communistische Partij – te voeden, gevoelens waarbij het buitenland, met name het Westen, fungeert als de ultieme ander. In een dergelijke beeldvorming overheersen de draken, de tempels en de Grote Muur, en wordt vooral het idee opgeroepen dat de Chinese cultuur wezenlijk anders is dan de Westerse cultuur. Tegelijkertijd speelt China sterk met het beeld van de economische vooruitgang en moderniteit, tijdens dezelfde openingsceremonie zagen we hoe Chinese astronauten de ruimte veroveren. Daarnaast speelt de nieuwe architectuur die de skyline van Beijing bepaalt (zoals het CCTV gebouw van Rem Koolhaas en het Olympische stadion, het Vogelnest) een belangrijke rol in deze beeldvorming. Ook de wereltentoonstelling draait vooral om de toekomst, meer dan het verleden. De slogan, 'Better City, Better Life' verwijst, volgens de website, naar de 'gedeelde wens van de gehele mensheid naar een betere leefomgeving in de stad van de toekomst.' Begrippen als duurzaamheid en technologische vooruitgang spelen hier een centrale rol.

In de aanloop naar de Spelen overheerste in de Westerse media de blik op het hedendaagse China, en was er veel aandacht voor de mensenrechten

schendingen en het gebrek aan democratie in het autoritair bestuurde China. De beeldvorming over het hedendaagse, communistische China vervalt vaak in simpele tegenstellingen. In een fraai boek over de laatste decennia van het communisme in de voormalige Sovjet-Unie spreekt Alexei Yurchak over een 'binair socialisme'. Hij beschrijft hoe de complexe werkelijkheid van de Sovjet-Unie telkens werd gereduceerd tot eenvoudige tegenstellingen tussen de officiële cultuur versus onofficiële cultuur, de staat versus de burgers, autoritair versus vrijheid, autoritair versus democratisch, en controle versus verzet.

Hetzelfde lijkt op te gaan voor China, waar soortgelijke tegenstellingen de blik sturen. De vermeende tegenstelling tussen het 'Westen' versus het 'Oosten' kan hier nog aan toe worden gevoegd, een tegenstelling die in hoge mate gedreven wordt door een Oriëntalistisch getinte beeldvorming en begrippenkader. Al deze tegenstellingen bepalen, sturen en beperken de blik, vertalen een complexe veelvormige realiteit tot eenduidige gebaande paden. Het Oriëntalisme in combinatie met het binaire socialisme zorgt ervoor dat de Chinese cultuur als een eenheid wordt gezien, het leidt tot een cultureel essentialisme dat alle betrokken partijen juist lijkt te verblinden. Het verbindt ook de partijen, in China wordt een vaste invulling van 'de' Chinese cultuur dikwijls ingezet om de uniciteit te vieren en het vermeende verschil met het Westen te benadrukken. Een goed voorbeeld hiervan is het volgende citaat uit een instructieboek voor vrijwilligers, waarin een fictief gesprek tussen een buitenlander en een Chinees gebruikt wordt:

Chinees: *Wat vind jij van de Chinezen?*

Buitenlander 1: *Chinezen zijn erg gastvrij en vriendelijk.*

Buitenlander 2: *Chinezen hechten meer belang aan familie en opleiding dan Amerikanen.*

Chinees: *Wat vind je van het leven in China?*

Buitenlander 1: *Het leven hier is zo verschillend van het leven in mijn land.*

Buitenlander 2: *Het leven lijkt hier meer stabiel te zijn dan in mijn land.*

We zien hier hoe vermeende verschillen – het belang van de familie, het belang van een goede studie, harmonie en stabiliteit – worden ingezet om een eenduidig positief beeld van China te schetsen. Dit zijn hardnekkige beelden. Niet alleen in China maar ook daarbuiten leeft het beeld sterk dat alles in China om de familie draait, en dat familiebanden in het Westen veel zwakker zouden zijn.

Dat in de aanloop naar de Spelen het politieke beeld van China de overhand nam is niet verwonderlijk. In eerder onderzoek naar Chinese rock muziek door een van de auteurs was het immer de politieke vraag die als eerste gesteld werd door journalisten: is dit is echte underground, een daad van verzet? Het was altijd lastig om aan te geven dat voor vele musici de politiek er niet toe deed, en dat het plezier van muziek maken voorop stond. Voor hen werd het dagelijks leven in Beijing ook niet geleid door een continue strijd tegen censuur of verdrukking, of voor democratie. In de aanloop naar de Olympische Spelen spraken Nederlandse cabaretiers als Erik van Muiswinkel zich in een lied uit tegen de deelname aan de Spelen, een lied dat, zou het opgepikt worden in China, slechts koren op de molen van het populaire nationalisme zou zijn. Een lied ook waaruit weinig betrokkenheid met China sprak, maar des te meer het belerende opgeheven vingertje.

Willen Offenbergh, journalist en voormalig hoofdredacteur van het magazine 'Wordt Vervolgd' van Amnesty International, schetst een portret van de praktijk van buitenlandse journalistiek in China. In zijn ironische lijst van richtlijnen voor Westerse journalisten lezen we ondermeer :

- ☞ Laat voor je eerste reportage de Chinese tolk of 'fikser' (nooit toegeven dat je geen Chinees spreekt en dat hij het echte werk doet voor je) een kleine middenstander opsnorren die het veld heeft moeten ruimen voor de Olympische Spelen.
- ☞ Laat hem of haar de namen en contactadressen natrekken van dissidenten uit je knipselmap. Wals over zijn verweer heen dat hij erdoor in problemen kan komen. Je hoeft hem ook niet te accrediteren - allemaal gewichtdoenerij.
- ☞ Besteed vooral veel aandacht aan de enkele opgejaagde, vervolgte, gedetineerde en geïntimideerde collega's die dicht bij de locaties van terroristische aanslagen in Xinjiang proberen te komen.
- ☞ Incidenten met activisten, voor zover aanwezig, dienen te worden uitvergroot.
- ☞ Bij de gebruikelijke straatinterviews, de zogeheten vox pop, verbuig de vertalingen van je begeleider van alle laaiend enthousiaste opmerkingen van Chinezen over gegroeid zelfbewustzijn, hun opgewektheid, gastvrijheid en optimisme. Dit is een door de regering (spreek liever van 'het regime') geregisseerde maskerade. Luister liever naar 'goede' Chinezen die wel Engels spreken, in Europa hebben gestudeerd en dus in democratie geloven.

Natuurlijk, deze lijst geeft een karikatuur, en het is razend eenvoudig om tal van voorbeelden te noemen van genuanceerde, betrokken en gevarieerde berichtgeving over China – ook binnen de Nederlandse journalistiek. Maar tegelijkertijd legt het wel de vinger op de zere plek. Met name de rol van zogenaamde ‘China fikkers’ – de assistenten van de buitenlandse journalisten, verdient meer studie omdat zij vaak de bron zijn van het nieuws. Soms met tegenzin, zo vertelde een ‘China fikser’ eens hoe een belangrijk Westers TV station hem vroeg om dissidenten op te sporen in China die zouden protesteren bij de optocht van de vlam. Als een dergelijk protest niet aanwezig zou zijn, dan was een boze boer die kwaad is over de milieuverontreiniging een mogelijk goed alternatief, zo werd hem verteld. Een dergelijke actieve productie van nieuws ging ook deze China fikser een stap te ver, naast het gevaar die deze (zeer goedbetaalde) baan hem op zou leveren. Inderdaad, de lucide kritiek van publicist Joris Luyendijk in ‘Het zijn net mensen’, op de berichtgeving rondom het conflict tussen Israël en de Palestijnen, kan op relatief eenvoudige wijze ook voor China geschreven worden.

Daarbij is een kritische blik op de berichtgeving over China moeilijk, omdat de praktijk van de mensenrechtensituatie in China problematisch is, net zoals het politieke systeem terecht veel vragen oproept. Wie zijn wij om de beeldvorming aan te klagen als Hu Jia – een dissident die werd opgepakt nadat hij in een interview met de Europese Unie publiekelijk zijn beklag deed over de mensenrechtensituatie in China – er mede door in de gevangenis beland? Hoe de beeldvorming omtrent China te bekritisieren zonder te verworden tot een lakei van het Chinese systeem? Daarbij strandt een pleidooi voor meer nuance en gelaagdheid vaak op tegenspraak waarin een dramatisch individueel verhaal wordt ingezet. Voor iedere statistiek over vooruitgang zijn talloze dramatische persoonlijke verhalen te melden ter illustratie van de erbarmelijke omstandigheden. Tenslotte roept een viering van de tekenen van vermeende vooruitgang ook ideologische vragen op. Berichten over een China dat zich geleidelijk aan ontpopt als een verantwoord en democratisch bestuurd samenleving weigeren de centrale begrippen als ‘democratie’ en ‘mensenrechten’ in twijfel te trekken. China wordt dan een land gekenmerkt door een tekort dat door verdere ontwikkeling opgevuld zal worden. Een ontwikkeling die eruit ziet als een rechte lijn met een helder eindpunt: dat van de verlichte, kapitalistische, neo-liberale Westerse samenleving.

Dit hoofdstuk probeert deze valkuilen te vermijden. Aan de hand van de berichtgeving in en buiten China rondom de tocht van de vlam zal getoond worden dat niet alleen de Chinese berichtgeving eenzijdig is, maar ook hoe

hardnekkig de Westerse beeldvorming over China is, ondanks de pogingen van het Chinese bestuur deze om te buigen. Vervolgens zal gekeken worden naar hoe China een positief beeld probeerde te produceren door van Olympische vrijwilligers modelburgers te maken. Het lijkt een open deur, maar gezien de hardnekkigheid van eenvoudige tegenstellingen als het Westen en het Oosten – en deze tegenstelling is zowel in het Westen als in China hardnekkig – blijft het urgent om het wijdverbreide cultureel essentialisme aan de kaak te stellen. Om Nietzsche's citaat aan het begin van dit hoofdstuk te parafaseren: 'De Chinese cultuur is een mobiel leger metaforen, die een volk na lang gebruik als vaststaand, canoniek en bindend voorkomen....'

Vlammen van verzet

Beeldvorming laat zich niet zo eenvoudig sturen of manipuleren door de overheid. Dit blijkt uit al uit de anekdote van de China-fikser, die geïnstrueerd werd te zoeken naar verzet. Deze hardnekkige beeldvorming deed een van de Chinese organisatoren dan ook verzuchten dat 'het niet uit maakt wat wij doen, het is toch nooit goed.' Is de lucht tijdens de Spelen stralend blauw, dan wordt gesproken van de macht van de Partij, die zelfs het weer kan beïnvloeden. Is de lucht grijs, dan betreft het de ernstige vervuiling waarmee de opmars van China gepaard gaat. Het verschil in berichtgeving tussen de Chinese omroep CCTV en CNN over de tocht van de vlam spreekt boekdelen. De CCTV reportage in het journaal van 7 april 2008 begint met beschrijvingen van het succes van de tocht, en het warme onthaal van de vlam in Parijs. Slechts daarna wordt ook melding gemaakt van de onrusten, in de woorden van de presentatrice van het journaal:

'De vlam werd in Parijs onderschept door een handvol Tibetaanse separatisten. De onderbreking werd tijdig gestopt en gecontroleerd door de politie. Minstens 5 mensen zijn volgens de politie gearresteerd wegens het onderbreken van de tocht. De tocht kwam veilig tot een einde met een warm onthaal van de Franse bevolking.'

De protesten werden ook gezien als in strijd met de vermeende Olympische waarden van de optocht. Plaatsen we deze berichtgeving tegenover die van CNN op dezelfde dag dan zien we dat, zoals te verwachten, hier de protesten niet worden getrivialiseerd, maar juist worden uitvergroot:

‘Duizenden mensen zwaaien met Tibetaanse vlaggen en schreeuwen anti-Chinese slogans. In London werd de vlam eenmaal gegrepen door activisten, in Parijs gebeurde dit diverse malen.’

De protesten vormen de focus van het item, en gingen gepaard met een reflectie op de media in China, waarover de journaliste Christie Lu Stout met afkeuring stelt dat ‘de beelden die mensen in China te zien krijgen geheel verschillen van deze beelden, zij krijgen een ander beeld voorgeschoteld van de optocht.’ Vervolgens worden blogs erbij gehaald om te onderstrepen hoe de protesten het patriottisme in China aanwakkeren, en zo bijdragen aan een ‘zeldzame politisering van de Olympische Spelen.’ Hier lijkt CNN een wel zeer selectief geheugen te hebben, want de Spelen zijn dikwijls gepaard gegaan met politiek tumult.

We zien hier een versterking van vermeende culturele verschillen waarbij de media zich in lijken te graven in de eerder besproken binaire tegenstellingen. Daarmee spelen de Tibet activisten ironisch genoeg de autoriteiten in China juist ook in de kaart, het is olie op het vuur van het Chinese nationalisme, de bindende ideologie van het moment voor de Partij. Deze vicieuze cirkel wordt versterkt door de media. In China zelf fungeerde het Internet als belangrijk platform om op te roepen tot protest. Talloze bloggers gaven uiting aan hun woede over de vermeende eenzijdige berichtgeving. Omdat de Franse supermarkt keten Carrefour banden zou hebben met de Dalai Lama werd opgeroepen tot een boycot, en werd een protest voor de deuren van iedere Carrefour in China georganiseerd. Ook werd hevige kritiek geuit op CNN en BBC, hetgeen de bekende blogger Han Han inspireerde tot de cynische uitspraak dat het ‘soms wel heel erg irritant is. Jullie zijn burgers die protesteren tegen CNN. Maar jullie leven in een land waar je niet eens het recht hebt naar CNN te kijken. Veel succes patriotten, ik wacht en kijk toe!’ In heel China werd ook het ‘I Love China’ T-shirt erg populair, net als het MSN icoontje zich snel verspreide met eenzelfde tekst en de afbeelding van een rood hart.

Niet alleen nationaal, maar ook internationaal kwamen de Chinezen op de been. Illustratief hiervoor zijn de wereldwijde protesten van Chinese jongeren tegen de beeldvorming van China op met name CNN en BBC. Het is inmiddels niet meer een politieke ‘realiteit’ maar de mediëring van deze realiteit die mensen op de been brengt. Op Chinese websites verschenen adviezen op welke wijze te protesteren, op www.tianya.cn was bijvoorbeeld te lezen:

‘Breng Chinese vlaggen, des te groter des te beter. Maak ook spandoeken en schrijf daar bijvoorbeeld op dat de Dalai een leugenaar is. Als er foto’s zijn van slaven, maak dan duidelijk dat dit de slaven van de Dalai Lama zijn, teneinde verwarring te voorkomen. Gebruik geen Chinees, of te gecompliceerde woorden of lettertypes. Anders raken de buitenlanders in de war.’

[FOTO]

Afbeelding: protest in Los Angeles tegen berichtgeving CNN en BBC (foto: Jin Hui)

De daaropvolgende protesten geven uiting aan het Chinese ongenoegen over de beeldvorming, waarmee vermeende verschillen slechts worden versterkt. Dit ongenoegen is gekoppeld aan de specifieke geschiedenis van nationale vernedering, die ook al werd ingezet bij de reeds besproken training van de vrijwilligers. Deze protesten zijn illustratief voor het belang dat wordt gehecht aan de media, buiten China bracht het de Chinezen – niet bekend voor hun politieke zichtbaarheid – op straat om te protesteren, binnen China werd het nationalisme opnieuw aangewakkerd.

Schaamte en Trots

De uitspraak van de burgemeester van Beijing is veelzeggend voor het belang van de Spelen voor China, hij stelde dat 'de Spelen goed moeten zijn, anders verliest niet alleen onze generatie haar gezicht, maar ook al onze voorvaderen.' Voor China waren de Spelen een feest waarin ze zich kon presenteren als een verantwoordelijke, nieuwe, succesvolle wereldmacht. Kosten noch moeite zijn gespaard om de 'honderd jaar oude droom' gestalte te geven. Al in 1907 stelde China zich de vraag wanneer het een eerste winnende atleet zou sturen, wanneer een winnend team en wanneer de Spelen naar Beijing zouden komen. Terwijl de eerste twee vragen zijn beantwoord met de 1984 Spelen in Los Angeles, was 2008 het jaar waarin de laatste wens werd vervuld. Sinds de eerste medaille in 1984 is de score van China met sprongen vooruit gesnel culminerend in de grote voorsprong van 51 gouden medailles (met als tweede de Verenigde Staten met 36 stuks) tijdens de Beijing Spelen van 2008. Onder de gevoelens van trots spelen herinneringen naar de vermeende vernedering van China door buitenlandse machten sinds de Opium oorlog een grote rol. Sinds deze oorlog (1839-1842 en 1856-1860) werd China ook wel aangeduid als 'The sick man of Asia.' De herinnering hieraan wordt in China actief aangewakkerd, zo heeft de overheid sinds het begin van deze eeuw de 'Nationale vernederingsdag' in het leven geroepen.

[FOTO]

Afbeelding: Spandoek in Beijing 'Seize the opportunity of a century to realize the dream of the century.'

In deze context is het niet verwonderlijk dat de Spelen voor China zo cruciaal waren. Evenmin komt het als een verrassing dat de trots die China tentoon spreidde vooraf en tijdens de Spelen gepaard gaat met een angst om gezichtsverlies te leiden, een angst die mede gevoed wordt door schaamte over het verleden. Zowel deze angst voor gezichtsverlies als de schaamte spelen onderhuids, worden aan het zicht onttrokken door een laag vernis die draait om trots, vreugde en spontaniteit. Dit komt tot uiting in de manier waarop de vrijwilligers voor de Spelen werden getraind tot modelburgers. In de handleiding voor hen werd het belang van lachen benadrukt, de handleiding stelde zich ten doel: 'Alle burgers van Beijing te laten lachen om hun passie te tonen, om de beschaving verder te verspreiden en een harmonieuze samenleving op te bouwen.' Met name de vrijwilligers droegen de last om een positief, vrolijk en gelukkig gezicht aan de wereld te laten zien. Lachen was dan ook een terugkerend thema in al het promotiemateriaal dat was gericht op de vrijwilligers, er waren 'campagnes van de lach', 'campagne om de lach polsband te dragen', de 'lachend Beijing' campagne en ga zo maar door. Wederkerigheid werd hier wel verwacht, op vele propaganda posters in de stad was te lezen 'Beijing lacht om de wereld te verwelkomen, de wereld lacht terug naar Beijing.' Op de foto waren kinderen met een verschillende etnische achtergrond te zien. In de maanden voorafgaand aan de Spelen was het juist het ontbreken van die lach terug die zoveel wrevel opwekte in China.

[FOTO]

Afbeelding : Vrijwilligers als ambassadeurs van een positief, vrolijk en gelukkig China

Teneinde het beste gezicht te tonen waren de vrijwilligers afkomstig uit de betere lagen van de bevolking. Sterker: des te hoger opgeleid de vrijwilligers, des te beter de locatie was waar hij of zij kwam te werken. Ook leeftijd en uiterlijk telde mee: de meer aantrekkelijke jongeren kregen betere posities. De studenten van de topuniversiteiten van Beijing mochten dan ook werken in het Birds' Nest en het Olympische dorp, terwijl de oude vrijwilligers meestal dagenlang op de hoek van een straat moesten zitten om omstanders te helpen. De verschillende soorten vrijwilligers hadden elk een eigen type outfit, waarbij die van de meer prestigieuze vrijwilligers er het beste uitzagen en ook wat betreft merk de meeste status hadden – het was kleding van Adidas. De buurtvrijwilligers, meestal gepensioneerde buutbewoners, moesten het doen met een eenvoudig T-shirt van een lokaal biermerk. De meest knappe meisjes stonden vooraan bij de ceremonies, opnieuw om het nieuwe gezicht van China aan de wereld te laten zien. We zien hier hoe burgers worden omgevormd tot modelburgers, die staan voor het land zelf.

Onder deze presentatie van een nieuw, zelfbewust en positief China – een presentatie die overigens niet uniek is, ieder land tracht bij de Spelen zijn beste beentje voor te zetten, en zal er alles aan doen een positief imago te creëren – speelt de angst voor gezichtverlies. Deze angst werd breed gedragen, getuige ook de steun van de meeste Chinezen aan de erg stringente veiligheidsmaatregelen voorafgaand aan en tijdens de Spelen zelf. Deze maatregelen werden noodzakelijk bevonden teneinde de kans op een aanslag – en daarmee een vermeende blamage voor het land zelf – te voorkomen. Het verklaart ook de krampachtige reactie van China op de opstanden in Tibet in maart 2008, een reactie die vanuit PR opzicht uiterst ongelukkig was, maar die liet zien hoe strak de regering de regie in handen wenste te houden in het jaar van de Spelen. De aardbeving in mei speelde, wrang genoeg, de regering enorm in de kaart, omdat ze hiermee in staat was haar menselijke gezicht (met name middels premier Wen Jiabao, bijkans de enige Chinese leider die publiekelijk emoties durft te tonen) te laten zien.

De angst voor gezichtverlies gaat gepaard met een beschavingsoffensief die de burger van China om tracht te vormen tot een modelburger van onbespelijk gedrag. Ze doen dikwijls denken aan de Postbus 51 en SIRE campagnes (zoals de 'Kort Lontje' campagne waarin Nederlanders op hun vermeende temperament worden aangesproken) in Nederland. Goede manieren zijn cruciaal voor vrijwilligers, zoals de handleiding stelt: 'Goede manieren en beleefdheid fungeren als een belangrijke aanbevelingsbrief. Manieren reflecteren de opleiding en het karakter van een persoon en zijn van belang

voor alle menselijke relaties. Teneinde excellente service te geven aan de Spelen dienen vrijwilligers er goed en verzorgd uit te zien en kennis te hebben van etiquette om zo hun goede manieren te waarborgen. ‘

[FOTO]

Afbeelding: Aanzetten tot beschaafd gedrag.

Cultuurverschillen vormen een mogelijk gevaar voor de goede manieren, want die zijn niet in iedere cultuur hetzelfde. Met het ‘Westen’ als referentiepunt worden de vrijwilligers dan ook geïnstrueerd om een aantal gewoontes af te leren, zoals het spreken met de mond vol, want ‘Westerse kinderen wordt van jongs af aan geleerd dat dit uit den boze is.’ De bespreking van het gevaar van winden laten is indicatief en komisch:

‘Winden en boeren laten is boers in iedere situatie. Als je een wind moet laten, excuseer jezelf dan en ga naar de badkamer. Natuurlijk is dit soms buiten je controle. Als je per ongeluk duidelijk een wind laat in het bijzin van anderen, dan hoor je ‘mijn excuses’ te zeggen om snel op een ander onderwerp over te

stappen om de aandacht af te leiden. Bespreek GEEN ENKEL detail over jouw wind, of welke lichaamsfunctie dan ook, aan tafel!

Ook de verwijzing naar cultuurverschillen is opmerkelijk, zoals naar het kauwen met de mond open: 'Chinezen waarderen het als je geluiden maakt tijdens het eten. In het Westen is dat geheel anders, mensen uit het Westen vinden het een teken van slechte manieren en walgen ervan. Eet daarom met je mond dicht!' Opmerkelijk is dat het Westen telkens fungeert als de ander, andere continenten blijven onzichtbaar.

In de Chinese handleiding is er niet voor niets een geheel hoofdstuk gewijd aan goede manieren, met een checklist van houdingen die niet voldoen, waaronder termen als 'lagere klasse en boers', 'ruig', 'verwaand en onbeleefd', 'zorgeloos', 'frivool', 'stijf', en dergelijke voorkomen. Teneinde een historisch verantwoorde basis te verlenen aan dit beschavingsoffensief worden klassieke filosofen als Confucius van stal gehaald, die bijvoorbeeld stelde 'Vraag naar taboes wanneer je een ander gebied binnengaat, vraag naar de gebruiken als je een ander land bezoekt en vraag naar wat onbesproken dient te blijven bij een familiebezoek.' Maar om een universele toepasbaarheid te garanderen zijn er evenzeer verwijzingen naar Westerse filosofen te vinden in de handleiding, zoals naar Francis Bacon, die stelde dat ons handelen de kleding vormt van ons hart. Met zulke supporters moeten de regels zoals uiteengezet wel correct zijn, zo lijkt de onderliggende boodschap.

Het was daarmee aan de vrijwilligers om het nieuwe, historisch gewortelde, China te vertolken en, letterlijk, te belichamen. Hiertoe werd getracht hen om te vormen tot bijkans ideale burgers, die zich lachend en vol passie van hun taken kwijten. Nu loopt deze beschrijving het gevaar het beeld van China als totalitair land, waarin ieder individu slechts een rol speelt als deel van het collectief, juist te bestendigen. Alsof er bar weinig veranderd is sinds de campagnes rond de modelsoldaat Lei Feng in de jaren 60. De Spelen vormen voor ieder land een moment om het beste beentje voor te zetten, een moment om zoveel mogelijk een ideaal burgerschap naar voren te schuiven. Daarbij is het kosmopolitische karakter van de Spelen van belang: het draait hier niet alleen om het opvoeden van de burger, maar ook om het streven om mondiaal een ideaal beeld van China neer te zetten. Niet eerder was een campagne zo sterk gericht op de beeldvorming naar de buitenwereld toe, gedreven door het idee dat deze eeuw wel eens de eeuw van China zou kunnen worden. Daarbij vormden de Spelen voor veel Chinese vrijwilligers een moment waarin ze een uniek spektakel van dichtbij mee konden maken, een

periode waarin ze opeens met allerlei buitenlanders in contact kwamen, een periode voor velen, zo bleek uit de gesprekken met hen, gekenmerkt door plezier en trots. Het was alsof de herinneringen aan de optocht van de Olympische vlam, die gepaard ging met zoveel tumult en verzet, eindelijk konden verdampen in de straalblauwe lucht boven Beijing.

De Opening, de Spelen en de Herinnering

Het openingsspektakel deed snel de stemmen van kritiek verstommen in Nederland, opeens waren alle ogen gericht op 'onze atleten' in China. Een reporter van de ceremonie meende zelfs de in 1997 overleden Chinese leider Deng Xiaoping in het publiek te zien – enige kennis van het land was blijkbaar niet nodig voor berichtgeving over de Spelen zelf. Centraal stond de kleur oranje, het Holland Heineken huis en de rol van het koninklijk paar en Erica Terpstra.

De training van de vrijwilligers in China laat zien hoeveel er met de Spelen gemoeid was voor China. Niet voor niets is er drie maal zoveel geld in deze Spelen geïnvesteerd in vergelijking met de Spelen van Athene. Voor China was dit het moment om zich als verantwoordelijke, opkomende wereldmacht aan de wereld te tonen. De angst voor gezichtsverlies resoneert met de herinneringen aan de vermeende vernedering van China door het buitenland sinds de Opium Oorlog. De overheid heeft er alles aan gedaan om de vrijwilligers te civiliseren tot positieve, trotse en zelfbewuste burgers – de belichaming (voor de zichtbare rollen betrof het meestal de jonge en goed uitzijnde student) van het nieuwe China. Echter, zoals al blijkt uit de optocht van de vlam is de ruimte die China heeft om zijn imago naar buiten toe vorm te geven relatief beperkt; in zekere zin in tegenstelling tot het imago naar de Chinezen zelf toe, de Spelen zijn ook gebruikt om juist de legitimiteit van het bestuur naar de burgers toe te versterken.

De reactie op de openingsceremonie was overwegend positief, de verbeelding van het veronderstelde rijke verleden van China in combinatie met de high-tech toekomst sprak mensen binnen en buiten China aan. Enkele critici wezen erop dat het directe, communistische verleden is genegeerd, alsmede de gevoelige momenten in de geschiedenis. Dat is een wat vreemde kritiek, het is de vraag welk land wel gevoelige punten zal verbeelden. Zou Nederland de Spelen organiseren, dan lijkt de kans klein dat het koloniale verleden, en het geweld dat daarmee gepaard ging, verbeeld zal worden in de openingsceremonie. Wat de wereld te zien kreeg zijn als het ware de Chinese

equivalenten van tulpen, molens, de Gouden Eeuw en de beheersing van het water. Terwijl inhoudelijk de recente geschiedenis afwezig was, was deze opmerkelijk genoeg wel in de vorm van het spektakel terug te zien. De massaliteit van het spektakel riep herinneringen op aan de massa's rode gardisten die hun held Mao Zedong kwamen toejuichen op het plein van de hemelse vrede. Het is moeilijk in te schatten of de opmerking van de regisseur van de ceremonie, Zhang Yimou, dat een dergelijk spektakel slechts mogelijk is in China of Noord-Korea serieus of ironisch bedoeld was.

[FOTO]

Afbeelding: Vrijwilligersstand een jaar na de Spelen

Het is al weer enige tijd geleden dat de Spelen plaatsvonden. Verhalen over de wereldwijde economische crisis hebben de blik wat doen afwenden van China. De Wereld Expo in Shanghai heeft nog even de aandacht naar China gewend, maar dit was slechts van tijdelijke duur. De Expo had dan ook duidelijk minder emotionele en politieke lading dan de Spelen. Zoals eerder geschreven, de werelddtentoonstelling zelf is ook minder mediageniek en lijkt, meer dan de Spelen, een relict uit de koloniale 19e eeuw. De nadruk die bij de werelddtentoonstelling gelegd wordt op de stad en duurzaamheid, alsmede de locatie in het commerciële centrum Shanghai in plaats van het politieke centrum Beijing draagt ertoe bij dat de werelddtentoonstelling minder gevoe-

lig ligt. Daarnaast kennen de Spelen, meer dan de werelddtentoonstelling, ook een politieke geschiedenis (Berlijn 1936, Munchen 1972, Moskou 1980 etcetera), die wellicht ertoe bijdraagt dat ze ook nu eerder worden ingezet voor politieke doeleinden. In China zelf lijkt de stad Beijing minder snel te veranderen dan de jaren ervoor, en is het gewone leven weer teruggekeerd. Met de blik naar Shanghai gewend is het deze stad die versneld werd gemoderniseerd, en ook hier ging dit gepaard met de disciplineren van de bewoners. Zo werd een verbod afgekondigd op het buiten lopen in je pyjama, hetgeen niet ongewoon is in China. De herinneringen aan de Spelen, zoals de vrijwilligerstands die door de hele stad te vinden zijn, vervagen langzaam. Toch is de kans groot dat 2008 een breekpunt zal worden in de geschiedenis van China. Kijken we naar eerdere Spelen in Azië, de Spelen in 1963 in Tokyo en in 1988 in Seoul, dan blijkt dat in beide landen deze jaren gelden als belangrijk keerpunt, het moment waarop ze deel uit gingen maken van de wereldorde. Een belangrijk moment, kortom, voor het zelfbewustzijn van opkomende economieën. De werelddtentoonstelling verstrekt dat zelfbewustzijn nog eens verder.

Uit de manier waarop de Olympische vrijwilligers werden getraind, maar ook uit de ban van de pyjama op straat, blijkt hoe gretig de Partij in China was om een positief beeld neer te zetten. Dit spreekt ook uit de vertaling van de opmerking aan het eind van de Spelen van Jacques Rogge, president van het IOC, die stelde dat het 'buitengewone Spelen' waren. In het Chinees werd dit vertaald als 'onvergelijkbare Spelen' (wu yun lun bi), hetgeen indicatief is voor het verlangen om de beste te zijn. De droom om een eenduidig positief beeld neer te zetten naar zowel de burgers als de wereld toe was echter al verdampt voordat de Spelen waren begonnen. Uit de opocht van de vlam blijkt hoe diverse rollen die gespeeld worden simplistische tegenstellingen lijken te versterken en een betrokkenheid en nieuwsgierigheid blokkeren. Het gemak waarmee het tumult vergeten werd tijdens de Spelen, en de zekere onverschilligheid die nu daarvoor in de plaats lijkt te zijn gekomen, laat vooral de vloeibaarheid en vergankelijkheid van het spektakel zien.

Uit de manier waarop de Chinese staat eenduidige beelden neerzet van zowel zichzelf als het 'Westen' alsmede uit het gemak waarin datzelfde Westen terugrijpt op vermeende essentiële, binaire verschillen tussen het Westen en het Oosten, blijkt hoe moeilijk het is om te ontsnappen uit een essentialistisch en Oriëntalistisch denkkader. Hoe te schrijven en te denken over China zonder elk verschil terug te herleiden naar vaststaande noties over cultuur?

Meer aandacht voor de gelaagdheid lijkt een goede eerste stap. Een gelaagdheid die bijvoorbeeld naar voren kan komen door juist wel te reflecteren, als journalist, op de rol die de China-fixer speelt in het journalistieke werk. Een gelaagdheid door juist wel vragen te stellen bij de begrippen die velen op China proberen te drukken – zoals democratie – en ook te onderzoeken hoe dergelijke begrippen samenhangen met een bestendiging van het mondiale kapitalisme (democratie en de ‘vrije’ markt worden dikwijls als twee-eenheid behandeld). Meer twijfel over de eigen blik, meer oog voor de nuances en de tegenstrijdigheden, en deze ook als zodanig benoemen. Naast de dissident ook de bewoner van Beijing die op de 30e verdieping buiten de vierde ringweg woont, aan het woord laten. En alsmaar vraagtekens blijven stellen bij de vermeende culturele verschillen, want net zomin als ‘de Nederlander’ bestaat, zo zal het evenmin lukken om ‘de Chinees’ te vinden – laat staan ‘de’ Nederlandse of ‘de’ Chinese cultuur. Marco Borsato had het mis, de meeste dromen zijn niet zozeer bedrog, maar er zijn zoveel dromen, die allen naast elkaar bestaan, elkaar doorkuisen, en elkaar soms tegenspreken en tegenwerken, dikwijls aangewakkerd dan wel afgezwakt door de media. Waar het om draait is onze ogen en oren open te houden te midden van die kakofonie van dromen – en ook, om zelfreflexief en nieuwsgierig te blijven en, vooral, om te blijven dromen.

Over de auteurs

Jan Willem Blankert is werkzaam bij het Directoraat-Generaal Externe Betrekkingen van de Europese Commissie.

Gladys Pak Lei Chong is een promovendus aan het Instituut voor Migratie en Etnische Studies aan de Universiteit van Amsterdam.

Meine Pieter van Dijk is Hoogleraar Water services management aan UNESCO-IHE in Delft en als hoogleraar Urban management verbonden aan het ISS in Den Haag en de Erasmus Universiteit in Rotterdam.

David Fouquet is directeur van het Asia-Europe Information Project in Brussel.

Marieke Havinga is een afgestudeerd sinologe. Zij is Directeur van het China Business Institute, en daarnaast trainer in de Chinese taal en cultuur.

Peter Ho is hoogleraar Internationale Ontwikkelingsstudies aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij publiceerde vele boeken over China (waaronder het populaire *Dat is Chinees voor Mij*), en is een veelgevraagd adviseur voor overheden en het bedrijfsleven. Ho treedt regelmatig op in de media.

Ingrid d'Hooghe is onderzoeker bij Instituut Clingendael.

Boi Boi Huong is journalist en China-deskundige.

Jeroen de Kloet is Universitair Docent Media en Cultuur aan de Universiteit van Amsterdam. Gladys Pak Lei Chong is een promovendus aan het Instituut voor Migratie en Etnische Studies aan de Universiteit van Amsterdam.

Frans-Paul van der Putten is onderzoeker bij Instituut Clingendael.

Marlou Visser werkt als webredacteur bij Elsevier. Zij studeerde sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen en deed daarna de master journalistiek aan dezelfde universiteit. Ze liep stage op de kunst- en mediaredactie en op de stadsredactie van Het Parool.

Index

Afghanistan 159, 168, 169, 185
agrarisch familiebedrijf 53-55 (zie ook 'huishoudelijk verantwoordelijkheidssysteem'
en 'pachtcontracten')
advocaten 102, 111
Afrika 173, 178, 184, 186-187
Anderson, Benedict 138
Anti-afscheidingswet 179
anti-misdaadcampagnes 111, 116
Appadurai, Arjun 125
Arbeidswet uit 2007, 64
ASEAN (Association of Southeast-Asian Nations) 156, 170, 183-184
'Asian Values'-debat 141
baogan daohu (zie 'huishoudelijk verantwoordelijkheidssysteem')
'Bende van Vier' 20, 25
bestuursrecht 101, 111-113, 117
bevolkingspolitiek (zie 'één-kind politiek' en 'demografische ontwikkelingen')
buitenlandse handel 66-68
burgerparticipatie 34-37
Centraal-Azië 158, 171, 184-185
Chen Shui-bian 148, 150, 179, 180
Chinese Communistische Partij (CCP) 16, 30-31, 49, 101
Chinese Economische Gemeenschap 156
Chua Beng-huat, 141
civielrecht 98, 99, 101
civil society 37, 140 (zie ook Habermas en 'publieke sfeer')
corruptie 42-43, 109
Cui Jian 122-123, 141
cultureel burgerschap 139-142
Culturele Revolutie 4, 21, 49
dakou muziekcultuur 126
Dalai Lama 160, 175, 176, 185
decentralisering 5, 27 (zie ook 'lokaal protectionisme')

